

Rumeli

TARİH ARAşTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

www.rumelitarih.com

ISSN: 2717-9370 (print)

Uluslararası Hakemli / International Refereed

Yıl/Year 20201.2 (Haziran/June)

KÜNYE	GENERIC
İMTİYAZ SAHİBİ	COPYRIGHT OWNER
RumeliYA Yayıncılık Eğitim ve Turizm Hizmetleri Ltd. Şti.	RumeliYA Publishing Education and Tourism Services Ltd. Co.
EDİTÖRLER	EDITORS
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
EDİTÖR YARDIMCISI	EDITOR ASSISTANT
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
YAYIN KURULU	EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT	Professor Davut HUT
Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Professor Arif BİLGİN
Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE	Professor Zekai METE
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. M. Fatih ÇALIŞIR	Dr. M. Fatih ÇALIŞIR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
DİL UZMANLARI	REVIEWS EDITORS
İngilizce Redaksiyon	English
Dr. Hasan DEMİRHAN	Dr. Hasan DEMİRHAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Türkçe Redaksiyon	Turkish
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dizin	Index
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
DANIŞMA KURULU	ADVISORY BOARD
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT	Professor Davut HUT
Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Professor Arif BİLGİN
Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE	Professor Zekai METE
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
HAKEMLER	REFEREES
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT	Professor Davut HUT
Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Professor Arif BİLGİN
Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE	Professor Zekai METE
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
Doç. Dr. Ali KURT	Assoc. Prof. Ali KURT
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR	Assoc. Prof. Cengiz FEDAKAR

Trakya Üniversitesi (Türkiye)	Trakya University (Turkey)
Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Mahmut AKKOR	Assoc. Prof. Mahmut AKKOR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ	Assoc. Prof. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi (Türkiye)	Tekirdağ Namık Kemal University (Turkey)
Doç. Dr. Tahir SEVİNÇ	Assoc. Prof. Tahir SEVİNÇ
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Vahibe Türkan DOĞRUÖZ	Assoc. Prof. Vahibe Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Abdülkerim ASILSOY	Dr. Abdülkerim ASILSOY
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Deniz GÜNER	Dr. Deniz GÜNER
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Emrullah TÖREN	Dr. Emrullah TÖREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Fatih SARIKAYA	Dr. Fatih SARIKAYA
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma Onyedli Eylül University (Turkey)
Dr. Hasan DEMİRHAN	Dr. Hasan DEMİRHAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU	Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Kamelya TEKNE	Dr. Kamelya TEKNE
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Mesut KARAKULAK	Dr. Mesut KARAKULAK
Ordu Üniversitesi (Türkiye)	Ordu University (Turkey)
Dr. M. Fatih ÇALIŞIR	Dr. M. Fatih ÇALIŞIR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Murat ÖZKAN	Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi (Türkiye)	Ordu University (Turkey)
Dr. Nazlı ALTUNSOY	Dr. Nazlı ALTUNSOY
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Olcay TURAN	Dr. Olcay TURAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Pınar KAYA TAN	Dr. Pınar KAYA TAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Serkan TÜRKMEN	Dr. Serkan TÜRKMEN
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi (Türkiye)	Çanakkale 18 Mart University (Turkey)
Dr. Şeyma AFACAN	Dr. Şeyma AFACAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tuğba Gökçe BALCI	Dr. Tuğba Gökçe BALCI
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)

Rumeli Tarih 2021.2 (Haziran/June) HAKEMLERİ / REFEREES

Prof. Dr. Murat ULUSKAN Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Professor Murat ULUSKAN Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Professor Zekai METE Bandırma Onyedil Eylül University (Turkey)
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR Trakya Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Aziz TEKDEMİR Trakya University (Turkey)
Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR Trakya Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Cengiz FEDAKAR Trakya University (Turkey)
Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Türkiye)	Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Türkiye)
Doç. Dr. Mahmut AKKOR Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Mahmut AKKOR Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Raif İVECAN Kırklareli University (Turkey)
Dr. Aylin DOĞAN Harran Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Aylin DOĞAN Harran University (Turkey)
Dr. Fehim KURULOĞLU Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Deniz GÜNER Kırklareli University (Turkey)
Dr. Deniz GÜNER Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Fehim KURULOĞLU Tokat Gaziosmanpaşa University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Umut ÜREN Kırklareli University (Turkey)

DİZİNLER / INDEX

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN	VIII
EDITOR'S NOTE	IX
2021.2.01. İvecan, R.: Rumî 1328 (1912-1913) yılı Samsun limanı ihracatı / Samsun port export for the year 1328 Rumî (1912-1913).....	1
2021.2.02. Doğan, F.: Ateşli silahlar çağında Osmanlı silah sanayiine bir örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No'lu Muhasebe defterine göre) / An example of Ottoman industry in the age of firearms: Priva manufactory of Humbara and round (based on the accounting book numbered MAD 4415).....	22
2021.2.03. Kılıç, A.: 14 Temmuz 1958 Irak Darbesi'nin Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları / Reflections of the July 14, 1958 Iraq Coup on relations between the Democratic Party Government and opposition parties	39
2021.2.04. Demirhan, H.: Rum İsyanında İngiltere'nin rolü (1821-1830) / The role of England in Greek Revolt (1821-1830).....	51
2021.2.T1. Balcı, T. G.: Luo Xin 罗新 (2015). Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di 黑毡上的北魏皇帝 (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru): Pekin北京: Dolphin Kitap, 122 s., ISBN 978-7-5110-2025-3.....	71
2021.2.T2. Durmaz, O.: Igor Despot (2020). Savaşın Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları Algılar ve Yorumlar, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı, 330 sayfa, ISBN: 978-975-333-371-9.	75

RUMELI JOURNAL OF
HISTORICAL STUDIES
ISSN : 2717-9370

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucu,

2020 Aralık sayısı ile yayın hayatına merhaba demiş olan *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2021 Haziran sayısı ile ilk yılını tamamlamaktadır. Bu vesile ile dergimize teveccüh göstererek katkıda bulunan yazar ve hakem kadromuza teşekkür etmek isteriz.

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi'nin 2021 Haziran sayısında dört araştırma makalesi ile iki kitap tanıtımı, bilim aleminin ilgisine sunulmaktadır. Muhteva itibari ile siyasî ve iktisat tarihi konularında kaleme alınmış araştırma makaleleri, XVII. ve XX. yüzyıl arasındaki periyoda ilişkin çalışmalardır.

“Rumî 1328 (1912-1913) yılı Samsun limanı ihracatı” başlıklı çalışmada Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasının ardından bölgede hızla önem kazanan Samsun kenti ve gümrüğünün durumu istatistiki veriler dahilinde gözler önüne serilmektedir.

“Ateşli silahlar çağında osmanlı silah sanayiine bir örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No’lu Muhasebe Defterine göre)” başlıklı çalışmada Pravişte Dökümhanesi’nin XVIII. yüzyıldaki faaliyetleri, muhasebe defterindeki kayıtlar ışığında değerlendirilmektedir.

“14 Temmuz 1958 Irak Darbesi’nin Türkiye’deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları” başlıklı çalışmada, 1958 yılında Ortadoğu’da gerçekleşen bir dizi siyasî krizin ve nihayetinde Irak’ta yaşanan darbenin Türkiye’deki iç siyasete yansımaları masaya yatırılmıştır.

“Rum İsyanında İngiltere’nin rolü (1821-1830)” başlıklı çalışmada, Avrupa’da ortaya çıkan liberal ve özgürlükçü akımlardan etkilenecek Osmanlı Devleti’ne karşı bir isyan hareketi gerçekleştiren Rumların bu faaliyetlerindeki İngiltere etkisi irdelenmiştir.

Kitap tanıtma ve değerlendirme bölümünde ise Igor Despot’un; *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları Algılar ve Yorumlar (2020)* başlıklı kitabı ile Luo Xin’in; *Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di, (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru) (2015)* adlı eseri incelenmiştir.

2021 Aralık sayısı için makale, tercüme ve kitap kritiği türünden çalışmaları kabul alan *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*’nin bir sonraki sayısı için siz değerli araştırmacıların katkılarını ümit ediyoruz. Yeni sayımızın sosyal bilimler alanında katkı sağlamasını temenni ederiz.

Başarı ve mutluluk dileklerimizle...

Rumeli Tarih Yayın Editörleri

RUMELI JOURNAL OF
HISTORICAL STUDIES
ISSN : 2717-9370

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

Rumeli Journal of Historical Studies, which started its publication life with the December 2020 issue, has been completing its first year with the 2021 June issue. We would like to take this opportunity to thank our authors and referees for their contributions to our journal.

Four research articles and two book reviews are presented to the interest of the scientific community in the June 2021 issue of the Rumeli Journal of Historical Studies. In terms of content, research articles written on political and economic history are studies related to the period between the 17 and 20th centuries.

In the study titled “Rumî 1328 (1912-1913) yılı Samsun limanı ihracatı”, the situation of Samsun city and customs, which gained importance in the region after the Black Sea was opened to international trade, is revealed within the scope of statistical data.

In the research titled “Ateşli silahlar çağında osmanlı silah sanayine bir örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No’lu Muhasebe Defterine göre)”, the XVIII. century activities are evaluated in the light of the records in the accounting book.

In the study titled “14 Temmuz 1958 Irak Darbesi’nin Türkiye’deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları”, the reflections of a series of political crises in the Middle East in 1958 and the coup in Iraq on domestic politics in Turkey are discussed.

In the paper titled “Rum İsyanında İngiltere’nin rolü (1821-1830)” the British influence in these activities of the Greeks, who carried out a rebellion movement against the Ottoman Empire by being influenced by the liberal and libertarian movements that emerged in Europe, was examined.

In the part of book reviews, Igor Despot’s book, *Savaşın Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları Algılar ve Yorumlar (2020)*, and Luo Xin’s book, *Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di, (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru) (2015)* have been studied.

We are waiting for the contributions of you, valuable researchers, for the next issue of the Rumeli Journal of Historical Studies, which accepts articles, translations, and book critiques for the 2021 December issue. We hope that our new issue will contribute to the field of social sciences.

We hope you enjoy this first issue, and please join us in the future,

Editors, *Rumeli Journal of Historical Studies*

1. Rumî 1328 (1912-1913) yılı Samsun limanı ihracatı

Raif İVECAN¹

APA: İvecan, R. (2021). Rumî 1328 (1912-1913) yılı Samsun limanı ihracatı. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 1-21. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2021.1

Öz

1800'lerin başında 2000 nüfuslu küçük bir sahil kasabası olan Samsun, bir asır içerisinde elli kat büyüyerek önemli bir ticaret şehrine dönüşmüştü. Bunda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması en önemli etkenlerden birisidir. Dünyanın önemli limanlarıyla her geçen gün artan ticari entegrasyonu, Samsun'un gelişim ve büyümesini aynı doğrultuda olumlu yönde etkilemiştir. Geniş bir hinterlanda sahip konumu, Samsun'un ticari sıçramasında kuşkusuz diğer bir önemli faktördür. Bu konumıyla Samsun, gerek ihracat gerekse ithalatta önemli bir liman kenti olarak tanınmıştır. Çalışmada Samsun limanından gerçekleşen bir yıllık ihracat (R.1328/M.1912-1913), dönemin Samsun Gümrüğü'nün hazırladığı *İstatistik* adlı eserdeki bilgiler üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Samsun, ihracat, ticaret, gümrük, istatistik

Samsun port export for the year 1328 Rumî (1912-1913)

Abstract

Samsun was a coastal town with a population of 2000 inhabitants at the beginning of the nineteenth century. It had become an important trade center growing fifty-fold within a century. One of the main reasons behind this was opening of the Black Sea to the international trade. Growing commercial integration with the prominent ports in the world had caused the growth and development of Samsun likewise. Having a vast hinterland had also played a crucial role in the commercial growth of Samsun. Samsun has been defined as an important port city for both import and export with such location. In this study, an annual export made from the port of Samsun (1912-1913) was examined based on the book of Statistics prepared by Customs of Samsun of the period.

Keywords: Samsun, export, trade, customs, statistic

Giriş

Trabzon ile karşılaştırıldığında XIX yüzyıla kadar mütevazı bir liman kasabası olan Samsun'un, uzun mesafe ticaretinden pek fazla pay almadığı anlaşılmaktadır. İstanbul, Kırım ve özellikle İran ile olan bağlantısı, Trabzon limanını çok daha hareketli ve avantajlı bir konuma getirmişti.

Karadeniz'de ticaret öncelikle karşılıklı kıyılar arasında olmak üzere, İstanbul ve Akdeniz arasında tarih boyunca devam etmişti. Karadeniz'in kabaca kuzey güney kıyıları arasında esir, silah ve yağ başta olmak üzere, tekstil ürünleri, deri, tuz gibi ürünlerin ticareti yapılmaktaydı. Anadolu sahillerinden Kırım'a pamuklu dokumalar, Amasya'dan ipekliler, Ankara ve Tosya'dan sof, pirinç gibi ürünler giderdi. Tokat'ta

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), raif.ivecan@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0644-0707 [Makale kayıt tarihi: 24.04.2021-kabul tarihi: 01.06.2021; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2021.1]

üretileen sarı maroken deriler, Karaman ve Diyarbakır'dan gelen kırmızı boyalar, Tokat'ın boyalı kumaşları gibi pek çok ürün başta Samsun olmak üzere bölgedeki limanlar vasıtasıyla Karadeniz'in kuzey sahillerine sevk edilirdi. Ege bölgesi ve adalardan ise zeytinyağı, zeytin, kuru üzüm, şarap gibi ürünler gönderilirdi. Kefe'den bu ürünlere karşılık, esir, buğday, sadeyağ, donyağı, tuz, balık gibi ürünler gelirdi (Faroqhi, 1993, s. 108 vd.). Karadeniz'e komşu olan bölgelerdeki siyasal gelişmeler ve Karadeniz'deki güvenlik sorunları bu ticaretin seyrini belirleyen en önemli faktörlerdendi.

Bölgenin coğrafi yapısı, kıyı şeridinde tarımsal alanların darlığı ve limanları iç bölgeye bağlayan yolların çetin şartları, bölgenin Karadeniz ticaretine katılımını sınırlıyordu. Samsun, İstanbul ve bununla birlikte küçük çapta da olsa Kırım ve Kafkaslara pamuklu ihracatı yapılan bir çıkış limanıydı. Sinop ve Trabzon'un gölgesinde kalan Samsun'un ticaret açısından asıl önemi, Anadolu'daki ticaret yollarını Karadeniz'e bağlayan bir geçiş noktasında bulunmasından kaynaklanıyordu. 15. asrın sonlarından itibaren yabancılara kapalı olan Karadeniz ve bölgedeki ticaret, başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin iâşe sistemi çerçevesinde şekillenmekteydi. Bu sistemin bir parçası olan Samsun, aynı zamanda İstanbul'un iâşesi için çevreden sağlanan malların gemilere yüklendiği bir liman görüntüsü arz ediyordu.

16. asır başından itibaren yabancılara kapalı olan Karadeniz'de ticaret ve deniz taşımacılığına Osmanlılar hâkimdi. Bu durum 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar devam etmişti. Bu anlaşmayla Rus gemilerine Karadeniz'de seyahat özgürlüğü tanındığı gibi, Rusya uyruklu tüccarların Osmanlı ülkesinde ticaret yapma serbestiyesi de verilmişti (Köse, 1997, s. 171).

Rus gemilerine tanınan Karadeniz'de seyahat dokunulmazlığı, ardından diğer Avrupa ülkelerine de verilmeye başlandı. Bu ayrıcalık ilk olarak 1784 yılında Avusturya, 1799'da İngiltere, 1802'de de Fransa'ya tanınmış oldu (Turgay, 1994, s. 46-47). Bu gelişme Karadeniz'deki iki asırlık Osmanlı ticari tekelinin sona ermesi anlamına geliyordu. Ticaret gemilerinin serbestçe geçiş ve bölgedeki ticari hakları tanınmasına rağmen, gerek Boğazlara hâkimiyeti ve gerekse bölgedeki köklü geçmişi sayesinde Osmanlılar, Karadeniz'deki fiili üstünlüğünü 1829 Edirne Antlaşması'na kadar sürdürdüler.

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla uluslararası ticarete açılan Karadeniz'de ekonomik hareketlilik artmıştı. Deniz taşımacılığındaki gelişmeler ve ticarî hareketliliğe bağlı olarak bölgenin ekonomik hayatında başta Ruslar olmak üzere İngilizler, İranlılar ve bunlara aracılık eden Ermeni ve Rum tüccarlar çok daha etkin bir hale gelmişlerdi (Turgay, 1994, s. 47). 1836 yılında bir İngiliz şirketi İstanbul-Samsun-Trabzon buharlı gemi hattını kurdu ve bir buharlı gemi ile hizmet vermeye başladı. Ertesi yıl yani 1837'de aynı hat üzerinde yeni bir Osmanlı buharlı gemi hattı faaliyete başladı. Bu karlı girişimleri Avusturya, Fransa ve Rus şirketleri takip ederek onlar da aynı güzergâhta kendi hatlarını kurarak faaliyete başladılar (Dıñoğlu, 2011, s. 12). Bu girişimler Karadeniz'deki ticarî faaliyetteki artışı ve ekonomik büyümeyi göstermesi açısından kayda değerdir. Açılan bu buharlı gemi hatları üzerinde yer alan Samsun, bu gelişmelerden pozitif yönde etkilenmiş, şehrin ticarî faaliyeti önem kazanmaya başlamıştır. Fransa'nın Trabzon konsolosu 1836 yılına ait raporunda "Sinop ve Samsun şehirlerinin ticareti çok önem kazanmaya başladı. Bu şehirler İstanbul'dan her türlü mamul ticaret maddesi ve kolonyal mallar almış ve bunları Sivas, Amasya ve Kayseri'ye kadar göndermişlerdir. Karşılığında da iç kısımlardan yün, keten tohumu, ceviz ve zambak almıştır. Bu malların nakliyesi deve sırtında yapılır ve bu şekilde Trabzon'daki dağlık ve dik araziyle mukayese ettiğimizde daha az nakliye masrafı ortaya çıkmaktadır. ...ve Samsun'da konsoloslukların açılmasına ihtiyaç duymaktadır." kaydıyla Samsun'un artan ticari önemini ve burada bir konsolosluk açılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2014, s. 66).

1774 sonrası başlayan Karadeniz'deki ticari hareketlilik, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile yeni bir ivme kazanmıştır. Bu anlaşma, İngiliz tüccarlarına Osmanlı coğrafyasında rahatça dolaşma ve her türlü emtiayı satın almalarına izin veriyordu. Bu hükmü tamamlayan parça ve aynı zamanda belki de daha etkin hissedilmesini sağlayan anlaşma kararı ise Osmanlı tarım ürünleri üzerindeki tekelin kaldırılmasıydı. Bu anlaşma ile ilgili tüm olumsuz kanaate rağmen, bu tekelin kaldırılması Osmanlı tarımsal üretiminde bir canlanmaya yol açmıştır. Tarımsal üretimdeki bu artış, bu ürünlerin ticaretini de beraberinde getirmişti. Verimli iç bölgelere kolay ulaşımı yönüyle Samsun, art bölgesindeki ürünlerin denize çıkış noktası yönüyle önem kazanmaktaydı. 1838 Antlaşması'yla artan ticarî hareketlilikten büyük bir pay alan Samsun özellikle tarım ürünlerinin yoğun ticaretine konu olmuştur (Turgay, 1994, s. 56). Zira Osmanlı tarım ürünlerine Avrupa'daki yüksek talep bunda etkili olmuştur. Avrupalıların bu talebi Osmanlı tarımsal üretimi için de itici bir güç olmuş ve bu ürünlerin ihraç edildiği limanların gün be gün büyümesine yol açmıştı. Mısır ve tütün başta olmak üzere bölgenin tarım ürünlerinin ticarî çıkış noktası olarak Samsun bu büyümeden en çok yararlanan yer olmuştur. 1853 yılından 1856 yılına gelindiğinde yani üç yıllık bir zaman zarfında Samsun, gerek ithalat gerekse ihracat hacmini ciddi anlamda artırmıştı. İthalatta bu oran ikiye katlanırken, ihracatta ise yüzde ellilik bir artışla, kabaca 428 binden 627 bin sterline ulaşmıştı (Dıñoğlu, 2011, s. 15).

19. asrın sonuna gelindiğinde Samsun, art bölgesi dâhil, yerel tarım ürünlerinin Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında bir çıkış kapısı olarak büyük önem kazanmış, ihracat alanında Trabzon'u geçmeye başlamıştır. Bunda kuşkusuz ticarî tarımdaki artış önemli rol oynamıştır.

Tarım temelli Osmanlı ekonomik anlayışı 19. yüzyılda da değişmeden devam ediyor ve temel zenginlik kaynağı olmayı sürdürüyordu. Osmanlıların sanayileşme çabası, kökleşmiş geleneksel yapı ve anlayışların altında filiz vermeye çalışıyordu. Fakat bu çabanın karşısında yükselen toplumsal dinamikler ve gelenek duvarını bir yana bıraksak dahi imparatorluğun içinde bulunduğu üç kronik sorun işi içinden çıkılmaz bir hale sokuyordu: Parasızlık, yetişmiş insan kıtlığı ve zaman darlığı. Bu üç açmaza, toplum ve devlet kodlarının direnci, Avrupalıların gerek siyasî gerekse ekonomik sınır tanımaz saldırgan yayılmacılığı da eklenince Osmanlıların sanayileşme çabaları çok daha sınırlı ve cılız olmaktan öteye geçemiyordu. Böyle bir ortamda Osmanlılar, tipik davranış şekilleri olan pragmatizme yöneliyorlardı. Öyle anlaşıyor ki, sanayi alanında Avrupa ile rekabet edemeyeceklerini anlayan Osmanlılar, tarıma daha fazla yönelerek bu mücadeleyi ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışarak sürdürmeyi hedefliyorlardı. 19. yüzyılda devlet, diğer alanlarda olduğu gibi tarım alanında da bir dizi reformlar başlattı. Numune çiftliklerin kurulması, tarımda makineleşmenin teşvik edilmesi, yeni ürünlerin ekim ve üretilmesi, ziraat mektebinin açılması bu girişimlere örnek olarak sayılabilir.

Tarım alanındaki reform girişimleri etkisini göstermeye başlayacak ve 19.yüzyılda Anadolu'da ticarî tarım her geçen gün daha da yaygınlık kazanacaktır. Bu yalnızca ticarî alanla sınırlı kalmayacak, genel manada tarımsal üretimde de bir canlanma ile paralellik gösterecektir. Artık tütün ekimi ve ipek böceği yetiştiriciliğine çok daha bilinçli yaklaşan, üretimde kaliteyi ve miktarı artırmayı hedefleyen bir çaba vardır. Bu bilinç ve çaba tahıl üretiminden, meyveciliğe; bağcılıktan zeytinciliğe kadar uzanmakta, Anadolu tarım toplumunun zihniyet değişimine yol açmaktaydı (Arıcanlı, 1998, s. 136).

Sanayileşmeyi kısa sürede beceremeyeceklerine inanan Osmanlıların buna karşılık pragmatik bir cevap olarak tarımda değişim ve reforma yönelmiş olmaları pek ala mümkün. Fakat tarım ürünleri üzerindeki Osmanlı devlet tekeli kaldırılan 1838 Osmanlı-İngiliz Antlaşması'nı unutmamak gerekiyor. Bu anlaşma sonrasında İngilizler, Osmanlı topraklarından istedikleri ürünü satın alma hakkını da elde etmişlerdi. Bu ve sonrası gelişmeler Osmanlı topraklarını, başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Avusturya, Almanya

gibi ülkeler için potansiyel bir hammadde ve pazara dönüştürmüştü. Avrupalılar başta olmak üzere yabancıların Osmanlı topraklarında kendi ihtiyaç duydukları ürünlere aşırı talebi, Osmanlı tarım anlayışının da evrilmesine yol açmaya başlamıştı. Zira Osmanlı tarım toplumu bundan böyle yaptığı ve yapacağı üretimde potansiyel yabancı alıcıların beklentilerini gözetmek durumundaydı. Bir yönüyle bu, talebe yönelik üretim olarak da yorumlanabilir.

Ticarî hayatının canlanmasına paralel olarak Samsun, insanlar için her geçen gün biraz daha artan bir cazibe merkezi haline gelmeye ve dış göç almaya başladı. 1810'lu yıllarda 2000 civarında olan şehir nüfusu 1850'de yaklaşık 18 000'e ulaşmıştı. 1870 yılında 50000 olan nüfus 20. Asrın ilk yıllarında 80 000'e 1914 yılında ise 105 000'e ulaşmıştı (Dıġıroġlu, 2011, s. 85; Karpat, 2003, s. 222-223).

Artan ticarî hareketliliġi sayesinde Samsun, yalnızca Osmanlı tebaasını deġil aynı zamanda Avrupalı, Rus, İranlı gibi yabancı tüccarları da kendine çekmiş ve şehre gelip yerleşmelerine imkân tanımıştır. Gittikçe kalabalıklaşan ve ticaret hacmi büyüyen Samsun, artık uluslararası ticaret ağına bağlanan bir liman kenti olarak ismini duyurmaya başladı. Bölgeye Avrupalı tüccarların gelmesi Samsun şehrinin hinterlandı olan bölgede ticarî hayatın gelişmesini tetiklemişti. Amasya, Tokat ve Sivas'a kadar uzanan bölgenin ticarî ürünlerinin çıkış noktası olan Samsun, aynı zamanda bu bölgeye akacak Avrupa mallarını aktarma (transit) limanı konumuna da yükselmişti. Collas, 1850'lerin sonlarında Samsun limanına gelen ithal malların Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Diyarbakır ve Musul'a kadar geniş bir yelpazeye dağıtıldığını belirtmektedir. Yine bu zikredilen bölgenin ürünleri Samsun iskelesi vasıtasıyla ihraç edilmekteydi (Collas, 1864, s. 274). Limanın ticarî hacminin artmasında Samsun ile art bölgesi arasındaki karayolu ulaşım ağının iyileştirilmesi yolunda atılan olumlu adımlar etkili olmuştu. Limanın öneminin artması ile limana ulaşacak karayolu bağlantılarını iyileştirmeye ağırlık verme biri birini tetikleyen bir mekanizmadır. Bu bağlamda 1800'lü yılların sonlarına doğru Samsun-Çarşamba, Samsun-Bafra ve Samsun-Sivas yollarının tamamı veya bir kısmı tamamlanmıştı (Duran, 1990, s. 62).

Hinterlandının karayolları ile Samsun'a bağlanması, bu bölgeden gelen ürünlerin Samsun limanı aracılığı ile İstanbul ve özellikle de yurtdışına gönderilmesinde ve ithal ürünlerin de iç bölgelere ulaştırılmasında önemli rol oynamıştı. Tüm bu gelişmeler bir transit limanı konumuna yükselen Samsun'da, ürün çeşitliliğini ve hizmet sektöründeki istihdamı artırmıştı. Ulaşım ve ticarî hayattaki iyileştirme ve gelişmeler, ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmış, bunun bir yansıması olarak da bölgede ticarî tarım özellikle de tütün ekimi artmıştı (Yolalcı, 1998, s. 78 vd.).

Samsun'daki ticarî faaliyetin nasıl bir gelişme gösterdiğini, iskeleye uğrayan gemi sayısındaki artış da ortaya koymaktadır. Samsun limanına 1841 yılında gelip giden gemi sayısı 200 iken bu rakam 1857'de 433'e yükselmiştir. Aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere, 1880'lere gelindiğinde 1302 adede ulaşan bu sayı yüzyılın sonunda 2982'ye ulaşmıştır (Dıġıroġlu, 2011, s. 67-68). Limandaki gemi sayısındaki bu düzenli artış ile şehrin nüfus artışı arasındaki paralellik, ticari hareketliliğin pozitif yönlü durumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Samsun Limanına Uğrayan Toplam Gemi Sayısı ve Tonajları

YIL	ADET	TONAJ	YIL	ADET	TONAJ
1873-1874	1311	288 317	1883-1884	1644	388 678
1874-1875	1394	318 329	1895-1896	2136	654 664
1875-1876	1256	299 152	1896-1897	2276	638 266

1876-1877	1193	318 326	1899-1900	2836	736 634
1877-1878	1236	249 461	1900-1901	2982	613 306
1878-1879	1177	251 569	1901-1902	2401	630 317
1879-1880	1345	363 995	1902-1903	1913	725 342
1880-1881	1302	388 254	1903-1904	1900	723 617
1881-1882	1227	337 179	1912-1913	1850	944 924

Samsun limanı aracılığıyla gerçekleşen ticaret hacmindeki büyümeyi göstermesi açısından bazı rakamlar vermek yerindedir. Samsun limanı vasıtasıyla gerçekleşen 1842 yılı ihracatı 147 310 sterlin iken on yıl sonra 1852'de bu rakam 235.529 sterline ulaşmıştı. İthalat rakamları ise 122 465'ten 329.007 sterline yükselerek yaklaşık üçe katlanmıştı. İhraç edilen ürünler başta tütün olmak üzere, mısır, un, ipek kozası ve bakır ağırlıklı ürünlerdi (Dıñoğlu, 2011, s. 68).² 1873'te gerçekleşen ihracat 383.104 sterlin iken ithalat 646.500 sterlindir. 1873 yılında 383.104 olan ihracat, 1890 yılında 1.033.455 sterline ulaşmıştır. Daha sonra düşüş gösteren ihracat 1898 yılında 747.550 sterlin olarak hesaplanmıştır. 1873'de 646.500 sterlin olan ithalat, 1898 yılına gelindiğinde 517.950 sterline gerilemiştir (Kütükoğlu, 1988, s. 123). Tüm bunlar XIX. yüzyılda Samsun limanının öneminin ve ticarî faaliyetinin artış hızını açıkça ortaya koymaktadır. Bu gelişmenin bir sonucudur ki 19. yüzyılın son çeyreğinde sadece Anadolu ihracatı söz konusu olduğunda Samsun'un ticarî hacmi Trabzon'u geride bırakmıştı. İran transit ihracatı ile birlikte hesaplandığında dahi Trabzon'daki ihracat hacmi 1881 yılında Samsun'un gerisinde kalır (Kütükoğlu, 1988, s. 106). Trabzon gibi önemli bir liman kentiyile 19. yüzyıl sonlarına doğru ticarî alanda at başı bir mücadele yapabilecek hale ulaşması, Samsun limanındaki büyümeyi apaçık gözler önüne sermektedir.

Yeni yüzyılın ilk yıllarına ait Trabzon Vilayet Salnameleri, Samsun limanı ticarî hacminin artarak devam ettiğini göstermektedir. Bu yıllıklara göre R. 1315 (M.1899) senesi Samsun limanından gerçekleşen ihracat 59.330.920 kuruştur. Ertesi yıl yani R.1316 (M.1900)'da yapılan ihracat 66.463.760 kuruş iken 1317 (1901)'de bu rakam 75.600.680'e yükselmiştir. Ertesi yıl yani 1318 (1902)'de 130.829.600'e ulaşan ihracat rakamları 1319 (1903)'a gelindiğinde yaklaşık 9 milyonluk bir artışla 139.461.840 kuruş olarak kaydedilmiştir. Yapılan bu ihracatta tütünün önemli bir ağırlığı vardır. R.1316 ve 1317 yıllarında toplam ihracatın yaklaşık %25'ini oluşturan tütün bedel oranı 1317'de %49'a 1319'da ise %63'e yükselmiştir. Yine aynı yıllıklardaki kayıtlardan R.1316 yılında Samsun limanında gerçekleştirilen ithalat 49.015.245 kuruş olup 1317'de ise bu rakam 71.440.600'e ulaşmıştır. 1317'ye gelindiğinde 62.277.480 olan ithalat bedeli, ertesi yıl yani 1319'da yalnızca 4 milyon kadar artarak 66.373.535 kuruş olarak gerçekleşmiştir (Hicri 1319; 1321 ve 1322 tarihli Trabzon Vilayeti Salnameleri).

Rumî 1328 miladi 1912-1913 yılı Samsun limanı ihracatı

Rumî 1328 yılı (14 Mart 1912'den 13 Mart 1913) Samsun limanı ticarî kayıtları, Samsun Ticaret ve Sanayi Odası tarafından tutularak, *İstatistik* adlı eseri meydana getirmiştir (İvecan, 2019). Eserde yalnızca Samsun limanına ait ticarî veriler ortaya konulmakla kalmamış, aynı zamanda bu ticarete etki eden faktörlerden de bahsedilmiştir. Bu dönemde yaşanan Trablusgarp Savaşı'nın, genel manada Osmanlı Devleti'nin ticarî hayatını, bunun bir doğal uzantısı olarak da Samsun piyasasını olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Savaş dolayısıyla diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Samsun'da da bankaların tüccarlara kredi vermeyi kestiği gibi mevcut alacaklarını tahsil için işlem başlattığını, bunun da piyasalarda büyük bir umutsuzluğa ve iktisadi çöküntüye yol açtığı kaydedilmiştir. Buna ilaveten

² Not: Tezde para birimi sehven "€" sembolü ile yani Euro cinsinden verilmiştir.

muharebe esnasında Çanakkale Boğazı'nın İtalyan donanması tarafından kapatılmasının, savaş dolayısıyla Samsun piyasasında hissedilen ekonomik buhranı daha da artırdığı ifade edilmiştir. Trablusgarp Savaşı ardından patlak veren Balkan Savaşı'nın da Samsun ticareti üzerinde yaptığı etki gözler önüne serilmiştir. Kitapçıkta verilen istatistik bilgilerinde yeri geldikçe, bazı ürünler ile ilgili dipnotlarda bu olumsuz etkiden ayrıca bahsedilmiştir. Örneğin İstanbul'a gönderilen yumurta için *"Doğrudan doğruya Marsilya, Teriste ve Barselon limanlarına sevk ve ihrâcî mu'tâd iken bâlâdada beyân ve tafsîl olduğu üzere Çanakkale Boğazı'nın kapanması üzerine bi'l-mecbûriye Romanya tarikiyle Avrupa'ya emrâr edilmek üzere Dersaadet'e gönderilmiştir."* kaydı düşülmüştür. İtalya'yla olan savaşın sona ermesiyle bu ülke ile yapılan ticaret kaldığı yerden devam etmiştir. Bu ülkeye yollanan bazı ürünlerin altındaki *"Akd-i musâlahadan sonra"* kaydı gerçekleşen bu ticaretin anlaşma sonrası döneme ait olduğunu göstermektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Rumî 1328 (1912-1913) yılında Samsun iskelesi vasıtasıyla gerçekleştirilen yurtdışına yönelik ihracat 198.681.618 ve ithalat 123.071.571 olmak üzere toplam 321.753.189 kuruştur. Ayrıca Samsun iskelesinden imparatorluğun diğer şehirleriyle yapılan ihracat 57.257.094, ithalat ise 20.687.789 olup, toplam 77.944.883 kuruştur. Gerek yurtdışı gerekse yurtiçi ihracat ve ithalatın tamamı dahil edilerek Samsun limanının Rumi 1328 yani 1912-13'e ait bir yıllık toplam ticaret hacmi 399.698.072 kuruştur.

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, gerek ihracat gerekse ithalatta iki türlü faaliyet gerçekleşmekteydi. Yani bunlardan birisi doğrudan yurt dışı ile yapılan; ikincisi ise başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun diğer şehirleriyle gerçekleştirilen ihracat-ithalat idi. Rumi 1328 tarihli yani 1912-13 yılına ait tutulan gümrük istatistik kayıtlarında yurtdışı ve yurtiçi ihracat ve ithalatı biri birinden ayrılarak kaydedilmiştir. Buna rağmen yurtdışına yapılan gerek ihracat ve gerekse ithalat kayıtlarında Dersaadet yani İstanbul'u da görmekteyiz. Tuzlu bağırsak gibi birkaç kalem mal hariç, bu ürünlerin yurtdışına gönderildiği yönünde *"İstanbul'dan Avrupa'ya sevk edildiği muhakkak ise de nerelere gönderildiği bizce anlaşılamamıştır."* şeklinde açıklama notları düşülmüştür. Bazı ürünlerde bu yönde notların eksikliği kayıt dikkatsizliğinden kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Zira yurtiçine yönelik ihracat ayrı olarak kaydedilmiştir. Bunu ithalat için de akıldan çıkarmamakta fayda vardır. Yurt dışından gerçekleşen ithalat kayıtlarında her ne kadar *"Dersaadet'ten"* ifadesini görsek de bu ürünlerin gerçekte yurt dışı menşeli olduğu kesindir. Zira ihracatta olduğu gibi imparatorluğun başka limanlarından gelen iç ithal ürünler ayrıca kaydedilmiştir. Unutulmaması gereken bir şey varsa o da ihracat ve ithalatta İstanbul'un bir aktarım merkezi olarak iş gördüğüdür.

İhraç edilen ürünler arasında ilk sırada, ihracat toplamının yaklaşık %68'lik dilimini oluşturan yaprak tütün yer almaktadır. Tütünü sırasıyla afyon, yumurta, tiftik, küçükbaş hayvan derileri, haşhaş, yapağı, mısır, buğday, ceviz içi, kuru bamya, halı ve kilimler, ipek kozası, av hayvanları derileri, külçe halinde bakır, cehri, ham kendir, mahlep vb. ürünler takip etmiştir.

İthal edilen ürünlerde ise ilk sırayı 57.937.437 kuruşluk değeri ile manifatura almıştır. Bu durumda toplam ithalatın %47'lik bölümü manifatura ismi ile getirilen ürünlerden oluşmuştur. Manifaturayı sırasıyla şeker, pamuk ipliği, kahve, gazyağı (petrol), tuhafiyeye eşyası, hırdavat, demir, gavsale, kanaviçe, çeşitli kâğıtlar, bakır, elbiseler, makine parçaları, demir mamulâtı, işlenmiş deriler vb. izlemiştir.

Rumî 1328 (1912-13) yılı içerisinde Samsun iskelesine uğrayan vapur sayısı 517, yelkenli sayısı ise 1333 adettir. Yelkenlilerin 17'si Rusya'ya ve 3'ü Yunanistan'a ait olup geri kalanın tamamı Osmanlı bandıralıdır. 517 vapurun 163'ü Osmanlı olup, geri kalanların 109'u Rus, 104'ü Avusturya, 88'i Fransa ve 38'i Almanya bandıralıdır. İngiltere'nin yalnızca 2, İtalya ve İran'ın 3'er ve Yunanistan'ın 7 vapuru Samsun iskelesine uğramıştır.

Rumî 1328 Miladi 1912-1913 Yılı Samsun İskelesine Uğrayan Gemiler

BANDIRA	ADED			TONAJ		
	VAPUR	YELKEN	TOPLAM	VAPUR	YELKEN	TOPLAM
Osmanlı	163	1.313	1.476	331.323	11.970	343.293
Almanya	38	0	38	64.673	0	64.673
Avusturya	104	0	104	191.364	0	191.364
İngiltere	2	0	2	3.410	0	3.410
Fransa	88	0	88	236.739	0	236.739
Rusya	109	17	126	93.871	240	94.111
İtalya	3	0	3	5.953	0	5.953
İran	3	0	3	1.626	0	1.626
Yunanistan	7	3	10	3.611	144	3.755
Toplam	517	1.333	1.850	932.570	12.354	944.924

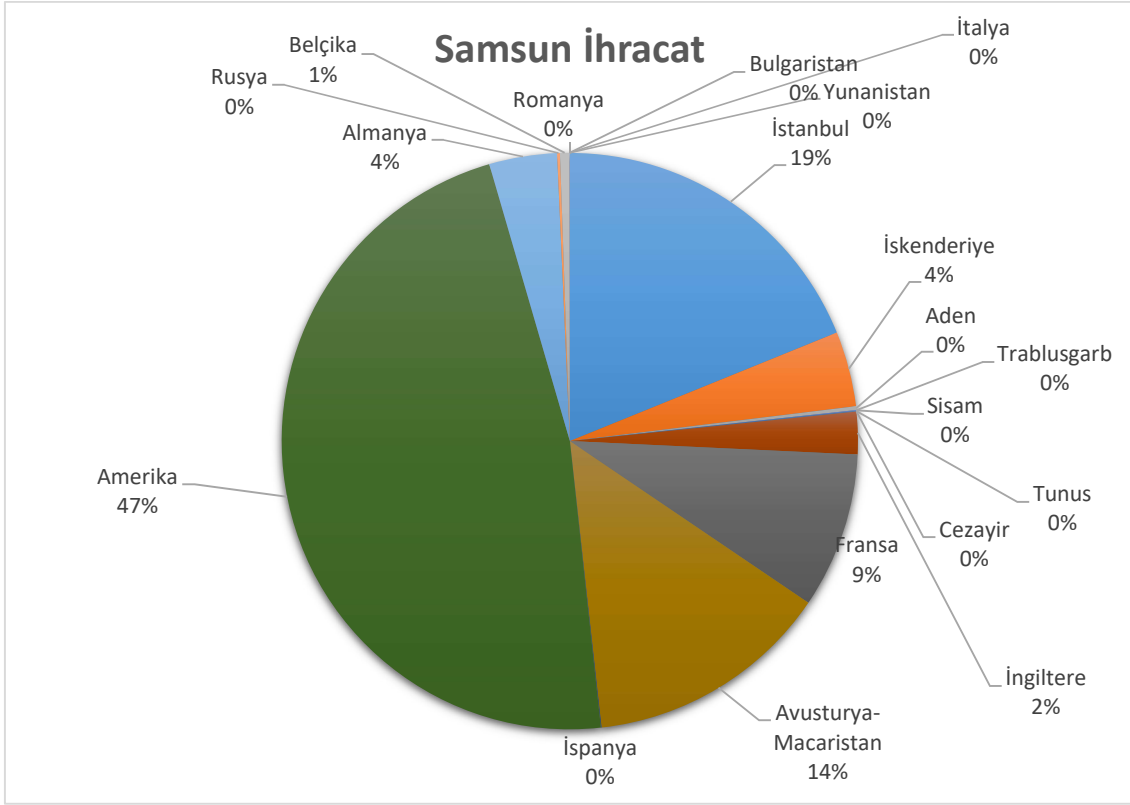
Samsun Ticaret Odası'nın tutmuş olduğu verilere göre 14 Mart 1912'den 13 Mart 1913'e kadar (Rumî 1328) toplam bir yıllık Samsun limanından yurtdışına yapılan toplam bir yıllık ihracat 198.681.618 kuruştur. Yaprak tütün yapılan ihracatın %68'ini diğer bir deyişle 2/3'ünü oluşturmaktadır. İhracatta ezici bir paya sahip olan yaprak tütün geliri 134.964.283 kuruştur. Yaprak tütünü %12'lik pay ile afyon takip etmektedir ve toplam değeri 23.273.490 kuruştur. İhracatta üçüncü sırada yer alan ve %5'lik bir paya sahip olan yumurtadan elde edilen gelir ise 10.834.453 kuruştur.

Samsun limanından yapılan ihracatta bir milyon kuruşu aşan 13 ürün kaydedilmiştir. Bunlar sırasıyla yaprak tütün, afyon, yumurta, tiftik, küçükbaş hayvan derileri, haşhaş, yapağı, mısır-kokoroz, buğday, ceviz içi, ipek kozası, kuru bamya, halı ve kilimlerdir.

Samsun Limanından İhraç Edilen Ürünler

Ürün İsmi	Kilo	Kuruş
Yaprak Tütün	9.487.220	134.964.283
Afyon	75.009	23.273.490
Yumurta	3.528.824	10.834.453
Tiftik	732.733	9.303.089
Koyun, Keçi, Kuzu ve Oğlak Derileri	566.106	3.755.206
Haşhaş	1607.838	2.847.459
Yapağı	291.693	1.906.658
Mısır	3.695.532	1.456.720
Buğday	1.715.240	1.249.740
Ceviz İçi	278.538	1.107.575
İpek Kozası	24.804	1.001.443
Kuru Bamya	125.781	1.060.536
Halı ve Kilimler	20.753	1.057.625
Ham Kendir	172.673	528.530
Kendir Tohumu	418.718	336.332

Keten Tohumu	139.721	148.366
İpek Tohumu	321	69.447
Cehri	182.990	579.134
Mahlep	121.438	521.271
Boynuz, Kemik Gibi Hayvan Parçaları	25.050	23.640
Arpa	61.381	20.460
Un	4.500	4.800
Bulgur	42.130	47.162
Nohut	42.840	40.665
Fasulye	57.640	57.640
Paspâl, Kepek	665.436	375.100
Tuzlu Bağırsak	10.694	268.100
Tilki, Sansar ve Tavşan Gibi Av Derileri	17.953	829.785
Elma ve Kuru Kaysı	5.233	13.216
Sarımsak	72.464	47.480
Balmumu	882	13.200
Kitre	5.109	53.700
Bakır (külçe)	171.488	694.002
Manifatura	1.331	23.791
Ceviz Kütüğü	80.018	80.018
Acıbadem, Kaysı, Karpuz ve Hıyar Çekirdekleri	14.158	56.624
Eski Lastik Hurdası	22.209	11.244
Çeşitli Eşyalar	14.261	19.634
Toplam		198.681.618

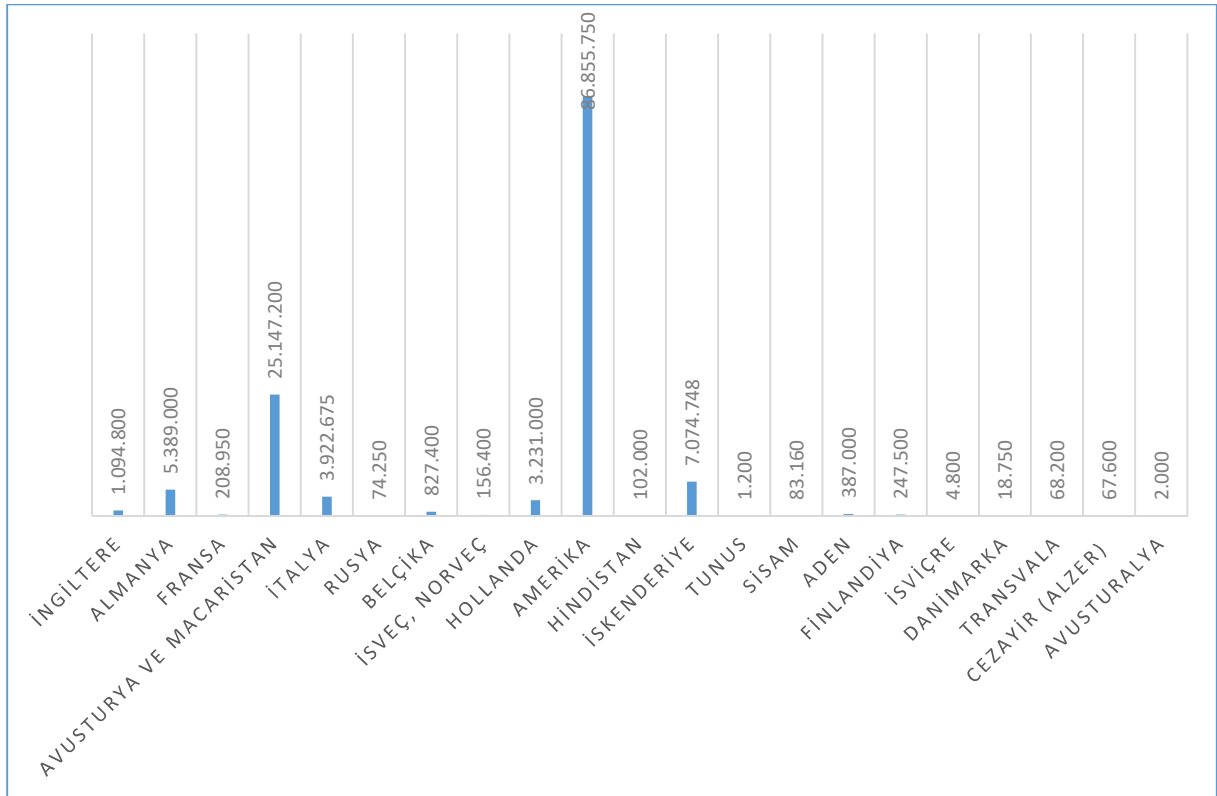
Samsun'dan yapılan ihracata damgasını vuran yaprak tütünün (Altun, 1995) en büyük alıcısı Amerika'dır. Yaprak tütünün %64'ü Amerika'ya giderken, Avusturya-Macaristan %19'luk bir payla ikinci sırada yer almaktadır. Amerika'ya gönderilen tütünün bedeli 86.855.750, Avusturya-Macaristan'ınki ise 25.147.200 kuruştur. Bu iki ülkeyi takip eden yer ise Mısır olup, İskenderiye limanına gönderilen yaprak tütün 7.074.748 kuruşla ihracatta %5'lik bir paya sahiptir. Ülke dışına yapılan tütün sevkiyatında üçüncü sırada Almanya yer almakta olup %4'lük bir ihracat payına sahiptir. Almanya'yı İtalya takip etmektedir. İtalya - Osmanlı anlaşması sonrasında gerçekleşen bu ihracat yaklaşık 4 milyon kuruştur. Barış sonrasındaki süreçte dahi böylesine bir ihracatın yapılabilmiş olması, Trablusgarp Savaşı sürecinde yaşanan kayıplar düşünüldüğünde, İtalya'nın Samsun tütününün önemli pazarlarından biri olduğunu çağırıştırıyor. Verilen tabloda görüleceği üzere Samsun limanından gemilere yüklenen yaprak tütünler, Baltık ülkelerinden Hindistan ve Avusturalya'ya kadar dünyanın çok farklı noktalarına ihraç edilmiştir.

Yaprak tütün

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
1.094.800	95.200	İngiltere
5.389.000	538.900	Almanya
208.950	19.900	Fransa
25.147.200	2.579.200	Avusturya ve Macaristan
3.922.675	382.700	İtalya
74.250	5.400	Rusya
827.400	78.800	Belçika
156.400	9.200	İsveç, Norveç

3.231.000	323.100	Hollanda
86.855.750	4.694.900	Amerika
102.000	10.200	Hindistan
7.074.748	666.800	İskenderiye
1.200	120	Tunus
83.160	9.900	Sisam
387.000	38.700	Aden
247.500	22.500	Finlandiya
4.800	400	İsviçre
18.750	1.500	Danimarka
68.200	4.400	Transvala
67.600	5.200	Cezayir (Alzer)
2.000	200	Avusturalya
134.964.283	9.487.220	Toplam

Yaprak tütün ihracat grafiği

Yaprak tütünden sonra en büyük ihracat ürünü afyondur (Quataert, 2008, s. 244-246). %12'lik bir ihracat payına sahip olan afyondan elde edilen gelir 23.273.490 kuruştur. Afyon ihracatının küçük bir miktarı doğrudan İngiltere'ye yapılsa da İstanbul aktarmalı gerçekleştiği kayıtlıdır.

Afyon

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
35.400	177	İngiltere
23.238.090	74.832	Dersaadet
23.273.490	57.009	Toplam

Samsun limanından gerçekleşen ihracatta üçüncü sırada pazar payına sahip olan ürün yumurtadır. Gerçekleşen ihracatın %5'lik bir kısmını oluşturan ve 10.834.453 kuruşluk bir değere sahip olan yumurtanın en büyük alıcısı Fransa'dır. Tabloda 309.500 kilogram Dersaadet'e gönderilen yumurta ile ilgili düşünülen notta, bu ihracatın doğrudan Marsilya, Trieste ve Barselona limanlarına olduğu fakat Çanakkale Boğazı'nın İtalyanlar tarafından kapatılması dolayısıyla sevkiyatın İstanbul üzerinden kara yolu ile gerçekleştirileceği bilgisi verilmiştir. Yapılan yumurta ihracatı 3.528.824 kilogram olarak gerçekleşmiştir. Bu da Samsun'dan bir yıl içerisinde tanesi ortalama 50 gram üzerinden 70 milyon civarında yumurta ihraç edildiği anlamına gelmektedir. Dönemin depolama, muhafaza ve sevkiyat olanakları düşünüldüğünde, bu rakam bize Samsun ve art bölgesindeki yumurta üretiminin boyutları hakkında bir fikir vermektedir.

Yumurta

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
9.840.986	3.207.900	Fransa
30.375	11.424	Avusturya ve Macaristan
963.092	309.500	Dersaadet
10.834.453	3.528.824	Toplam

İhracatta %5 gibi önemli bir paya sahip olan tiftik, İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir. Yine tiftik gibi ham olarak ihracı gerçekleşen yapağı da İstanbul üzerinden Avrupa'ya götürülmüştür. Avrupa dışında yapağının gönderildiği tek yer Amerika olup gerçekleşen bu ihracat 6 tondur.

Tiftik

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
3.308.468	141.891	İngiltere
45.536	2.846	İspanya
5.949.085	487.996	Dersaadet
9.303.089	732.733	Toplam

Yapağı

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
29.650	5.930	İngiltere
31.564	6.005	Amerika
1.845.444	279.758	Dersaadet
1.906.658	291.693	Toplam

Küçükbaş hayvan derileri de 3.755.206 kuruşluk bir gelir ile ihracatta önde olan ürünlerden birisidir. Bu derilerin en büyük alıcısı Amerika olup deriler ham halde tabaklanmadan ihraç edilmiştir. Bahse konu olan kayıtlarda yalnızca İskenderiye'ye yapılan 540 kiloluk derinin tabaklandığı bilgisi vardır.

Av hayvanlarına ait derilerin ise tamamı İstanbul üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Diğer ürünlerle kıyaslandığında 829.785 kuruşluk bedel ve 17.953 kiloluk miktarla bunun pek de azımsanmayacak bir rakam olduğu söylenebilir. Fakat bunun yalnızca bir yıla ait veri olduğunu düşünecek olursak, bu şekilde devam edecek bir avlanmanın, bölge yaban hayatı üzerinde nasıl yıkıcı bir etkiye yol açacağını az çok tahmin edebiliriz.

Deride olduğu gibi boynuz, kemik gibi hayvan uzuvlarına ait parçaların da en büyük alıcısı Amerika'dır. Bu ürünlerin 250 kilogramlık çok küçük bir kısmı İstanbul'a, 5 tonu Fransa'ya geri kalan tüm ürün ise Amerika'ya ihraç edilmiştir. Tuzlu bağırsak ihracatında da yine Amerika önemli alıcılardan birisidir. Böyle olmakla birlikte bu ürünün 2/3'lük kısmı İstanbul'a sevk edilmiştir. Her hangi bir not düşülmemekle birlikte muhtemelen bu ürün karayolu vasıtasıyla Avrupa'ya ihraç edilmiş olmalıdır.

Koyun, Keçi, Oğlak, Kuzu Derileri

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
277.208	34.023	Fransa
179.520	39.140	Avusturya ve Macaristan
15.960	11.800	Almanya
17.040	4.475	Rusya
2.800.660	422.164	Amerika
10.920	540	İskenderiye
403.898	53.964	Dersaâdet
3.755.206	566.106	Toplam

Av Derileri

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
829.785	17.953	Dersaâdet

Tuzlu Bağırsak

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
78.975	3.185	Amerika
19.990	862	Avusturya ve Macaristan
1.020	255	Fransa
168.115	6.392	Dersaâdet
268.100	10.694	Toplam

Boynuz, Kemik ve Hayvan Uzuv Parçaları

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
19.800	19.800	Amerika
2.640	5.000	Fransa
1.200	250	Dersaâdet
23.640	2.505	Toplam

Samsun limanından ihraç edilen endüstriyel bitkiler içerisinde en büyük paya sahip olan ürün haşhaştır. Tohumlarından kaliteli yemeklik yağ çıkartılan haşhaş bitkisinin bir yıllık ihracı 1.607.838 kilogram olup, bunun parasal karşılığı 2.847.459 kuruştur. Ürünün en büyük alıcısı Fransa olup, sırasıyla Almanya, Avusturya-Macaristan ve Amerika ihracat gerçekleştirilen diğer ülkelerdir. Diğer endüstriyel ihraç bitkileri ise keten tohumu, kendir yani kenevir tohumu, ham kenevir, cehri ve kitredir. Bu ürünlerden keten ve kenevir tohumlarından yağ elde edilmektedir. Keten tohumlarından elde edilen bezir yağı aynı zamanda boyacılık sektöründe de kullanılmaktadır. Cehri ise boya endüstrisinde kullanılan bir üründür. Geven bitkisinden el edilen kitre ise gıda başta olmak üzere farklı sektörlerde kullanımı olan bir zamlı türüdür. Bu minvalde olmak üzere boya ve ilaç sanayi dâhil pek çok alanda kullanılan ve ihracı yapılmış olan bir diğer ürün de balmumudur.

Haşhaş

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
1.673.909	994.961	Fransa
895.192	483.890	Almanya
71.883	36.749	Amerika
206.475	92.238	Avusturya ve Macaristan
2.847.459	1.607.838	Toplam

Keten Tohumu

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
83.471	84.381	Fransa
51.200	46.210	Avusturya ve Macaristan
13.695	9.130	Almanya
148.366	139.721	Toplam

Cehri

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
11.840	2.960	İngiltere
118.063	39.044	Fransa
40.000	15.729	Almanya
25.038	8.756	Avusturya ve Macaristan
158.405	55.287	Belçika
5.990	2.630	Romanya
3.276	1.092	İskenderiye
8.399	3.108	Bulgaristan
9.400	2.882	Rusya
198.723	51.502	Dersaadet
579.134	18.299	Toplam

Kendir Tohumu

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
217.942	275.856	Avusturya
79.154	103.626	Fransa
22.100	22.100	Belçika

17.136	17.136	Amerika
336.332	418.718	Toplam
Ham Kendir		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
459.230	149.573	Fransa
69.300	23.100	Avusturya ve Macaristan
528.530	172.673	Toplam
Kitre		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
6.460	1.755	Fransa
47.240	3.354	Dersaadet
53.700	5.108	Toplam
Balmumu		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
13.200	882	Rusya

Gıda sektörünün önemli bir ürünü olan mahlebi de burada zikretmekte fayda vardır. Başta İskenderiye olmak üzere Fransa, Aden, İngiltere ve Trablusgarp'a ihraç edilen 121.438 kilo mahlebin toplam bedeli 521.271 kuruştur.

Mahlep		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
94.078	24.471	Fransa
25.000	5.000	İngiltere
369.918	85.742	İskenderiye
28.274	5.655	Aden
4.000	570	Trablusgarp
521.271	121.438	Toplam

Bir milyon kuruş üzeri gerçekleşen ürünler arasında mısır, buğday ve kuru bamya da yer almaktadır. Mısır ürünü, Fransa ve Almanya'ya ihraç edilmiştir. Küçük bir miktar ise İskenderiye'ye gönderilmiştir. Yapılan mısır ihracatı 3.695.532 kilo olup elde edilen gelir ise 1.456.720 kuruştur. Buğday ise yalnızca Fransa'ya ihraç edilmiş olup toplam 1.456.720 kilogramdır. Gerçekleşen bu ihracat 1.249.740 kuruş tutarındadır. Kuru bamya ihracatı ise 625.781 kilo olarak kayıtlıdır. Bu ihracatın 8.384 kilo olan çok küçük bir kısmı Amerika'ya olup geri kalanı İskenderiye'ye ve İstanbul üzerinden Avrupa'ya yöneliktir. Aşağıda verilen tabloda görüleceği üzere bulgur ve nohudun Rusya'ya, fasulyenin ise Fransa ve İskenderiye'ye ihraç edildiği görülmektedir. Kepek ve yüksek oranda kepek içeren un anlamındaki paspal ise Almanya ve Fransa'ya ihraç edilmiştir.

Mısır		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
876.005	2.522.020	Fransa
565.040	1.150.000	Almanya

15.675	23.512	İskenderiye
1.456.720	3.695.532	Toplam
Buğday		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
1.249.740	1.715.240	Fransa
Kuru Bamya		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
464.091	46.746	İskenderiye
59.927	8.384	Amerika
536.518	52.651	Dersaâdet
1.060.536	625.781	Toplam
Bulgur		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
47.162	42.130	Rusya
Nohut		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
40.665	42.840	Rusya
Fasulye		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
33.040	33.040	Fransa
24.600	24.600	İskenderiye
57.640	57.640	Toplam
Kepek - Paspal		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
74.520	171.160	Fransa
300.580	494.276	Almanya
375.100	665.436	Toplam
Un		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
4.800	4.500	Sisam
Arpa		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
20.460	61.381	Fransa

Bir milyon kuruştan fazla ihracat geliri olan ürünlerden bir diğeri de ceviz içidir. İhracatında Fransa ilk sırada yer alırken onu sırasıyla Avusturya-Macaristan ve Amerika takip etmektedir. Toplam 1.107.575 kuruş gelir elde edilen bu ihracatın 13 bin kuruşu çok az aşan bir kısmı İskenderiye'ye gerçekleşmiştir. Cevizin yalnızca içi değil aynı zamanda kütüğü de ihraç edilmekteydi. 80 ton olarak Fransa'ya gerçekleşen bu ihracattan 80.018 kuruş gelir elde edilmişti. Yine çok az miktarda elma ve kuru kayısı ihracatı yapılabildiği. Sarımsak, elma ve kuru kayısı ihracatının üç katı olarak gerçekleşmiştir. Elma, kuru kayısı ihracat bedeli 13.216 iken, tek başına sarımsaktan 47.480 kuruş gelir elde edilmiştir.

Ceviz İçi		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
583.600	165.771	Fransa
318.911	55.796	Avusturya ve Macaristan
7.725	1.875	İngiltere
44.115	13.250	Almanya
7.500	2.500	İtalya
4.560	500	Rusya
127.995	33.875	Amerika
13.169	4.971	İskenderiye
1.107.575	278.538	Toplam

Ceviz Kütüğü		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
80.018	80.018	Fransa

Elma - Kuru Kayısı		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
6.768	3.340	İskenderiye
1.098	366	Romanya
5.350	1.527	Amerika
13.216	5.233	Toplam

Sarımsak		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
41.037	58.567	İskenderiye
6.243	13.127	Rusya
200	770	Avusturya ve Macaristan
47.480	72.464	Toplam

Halı kilim ihracatı da bir milyon kuruşu aşan bedel ile önemli ihraç malları arasındadır. Bir miktarı doğrudan Amerika'ya ihraç edilmiş olsa da geri kalanı İstanbul'a sevk edilmiştir. Önemli miktardaki bu ürün İstanbul'dan ihraç edilmiş olmalıdır.

Halı - Kilim		
Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
19.475	470	Amerika
1.038.150	20.283	Dersaadet
1.057.625	20.753	Toplam

Bir milyon kuruşu aşan son ihraç ürünü ise ipek kozasıdır (Quataert, 2008, s. 212-217). Toplam 24.804 kilogramlık ihracattan 1.001.443 kuruş elde edilmiştir. Kozanın yanı sıra 321 kilo Rusya'ya ipek tohumu ihraç edilmiş ve 69.447 kuruş gelir elde edilmiştir.

İpek Kozası

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
227.758	7.611	Fransa
773.685	17.193	Dersaadet
1.001.443	24.804	Toplam

İpek Tohumu

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
69.447	321	Rusya

Samsun'dan bahse konu olan yılda ihracatı gerçekleşen tek maden bakırdır. Toplam 171.488 kilo olan bu ihracatın çok küçük bir kısmı hariç geri kalanı Fransa'yadır. Bu ihracatın bedeli ise 694.002 kuruştur. Bakırın yanı sıra hurda olarak bir miktar çinko ve lastik ürün de Amerika ve Fransa'ya ihraç edilmiştir.

Bakır Külçe

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
687.852	170.463	Fransa
6.100	1.025	İngiltere
694.002	171.488	Toplam

Çinko ve Eski Lastik Hurdası

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
6.916	18.881	Amerika
4.328	3.328	Fransa
11.244	22.209	Toplam

Bunun yanı sıra çok sınırlı miktarda mensucat adı altında yapılmış ihracat vardır ki toplam 1.331 olup bedeli 23.791 kuruştur. Bulgaristan'a yapılan ihracat Balkan Savaşı öncesine aittir. Mensucat ismiyle kayıtlı bu ihracat, Arapkir'e ait mânusa denilen yerli dokumalar, Tokat yemenisi, havlu, peşkir, Gürün şalı gibi pamuk, yün ve ipek ürünlerden müteşekkildi.

Mensucat

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
5.436	201	Fransa
14.355	945	Romanya
1.000	10	İskenderiye
3.000	175	Bulgaristan
23.791	1.331	Toplam

Samsun limanından aynı zamanda çeşitli meyve ve sebze tohumları da ihraç edilmekteydi. Zikrolunan ihracat Amerika, Mısır ve Fransa'ya yapılmıştır. Bu tohumların türü ve miktarı ayrı ayrı kaydedilmemiş olup genel başlık altında kaydedilmiştir. 14.158 kilogram olarak kaydedilen bu tohumların ihracatından elde edilen gelir ise 56.624 kuruştur.

Acıbadem, Kayısı, Karpuz ve Hıyar Çekirdekleri

Kuruş	Kilo	İhraç Edilen Yer
26.795	9.515	Amerika
8.419	2.431	Fransa
1.190	170	Amerika
20.220	2.042	İskenderiye
56.624	14.158	Toplam

Çeşitli eşya, ürün vs. adı altında kayıtlı ihraç ürünleri tabloda da görüleceği üzere bir birinden çok farklı kategoriye aittir. Örneğin bu grup içerisinde Fransa'ya canlı hayvan ihracatının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine dikkat çeken bir ürün kurutulmuş hamsi olup Amerika'ya ihraç edilmiştir. Rusya'ya değirmen taşı gönderilirken, İskenderiye'ye ise öküz boyunduruğu ihraç edilmiştir. Adeta eser miktarda denilebilecek bu ürünlerin ihraç bedeli ise 19.634 kuruştur.

Çeşitli Eşya Ürün vs.

Kuruş	Kilo	Eşya veya Ürün Adı	İhraç Edilen Yer
100	Adet	Koyun	Fransa
75	25	Tahin Helva	"
576	192	Zencefil	"
281	281	Cevken	"
2.518	5.322	Hurda İp ve Kanaviçe	"
75	150	Kıl Mensucat	"
2.507	2.005	Hurda Madenî Eşya	"
912	1.824	Darı	Almanya
152	38	Rakı	"
1.500	1.380	Değirmen Taşı	Rusya
626	82	Çeşitli Ürünler	"
440	220	Leblebi	Amerika
626	82	Pastırma	"
5.567	1.562	Kuru Hamsi Balık	"
185	185	Çemen	Romanya
410	230	İp Yular	İskenderiye
1.024	13	Siyah Havyar	"
160	200	Öküz Boyunduruğu	"
300	300	Boş Varil	"
700	140	Çeşitli Ürünler	İngiltere
900	30	Hurda Lüks Lambalar	Yunanistan
19.634		Toplam	

Samsun limanı iç ihracatı

Ticari terminolojideki “ihracat” kapsamına girmese de ülke içerisine diğer limanlara sevk edilmek üzere Samsun iskelesi çıkışlı ürünler de ihracat olarak kaydedilmiştir. Bu ürünler yurtdışı ihracatından farklı bir kategoride bir araya toplanmıştır. Bu sevkiyat, yurtiçine yönelik de olsa Samsun limanından sevk edilen ürünleri ve miktarını göstermesi açısından araştırmaya dahil edilmiştir. Yurtiçine yönelik bu ticari faaliyet toplam 57.257.094 kuruş tutarındadır. Bunun en önemli kısmını, yurtdışı ihracatında da olduğu üzere 23.875.230 kuruş ile yaprak tütün oluşturmaktadır. Sevkiyatı gerçekleştirilen ikinci sıradaki ürün dakik yani un olup toplam 11.878.834 kuruştur. Bu temel besin maddesini takip eden ürün yine tütün mamulleridir. İşlenmiş yani içime hazır tütün ve sigaranın ticari bedeli 6.697.326 kuruştur. Verilen tabloda görüleceği üzere bakliyattan canlı hayvana, ottan helvaya kadar pek çok ürünün liman vasıtasıyla diğer limanlara sevk edildiği anlaşılmaktadır.

Yurtiçine yönelik bu ihracat ile ilgi olarak düşülen bilgi notundan, Balkan Savaşı seferberliği dolayısıyla limandan ordu iaşesi de sevk edilmiştir. Orduya ait canlı hayvandan bakliyata kadar sevkiyatı gerçekleştirilen bu ürünler, ticarî kategoride olmadığı gerekçesiyle kaydedilmemiştir. Bu bize Samsun limanının aynı zamanda askeri malzeme vb. sevkiyatında aktif rol oynadığını göstermektedir.

Samsun'dan Diğer Osmanlı Limanına Gerçekleşen Dahili İhracat

Ürün İsmi	Kilo	Kuruş
Buğday	1.370.213	1.166.674
Un	10.116.303	11.878.834
Kepek	174.565	91.979
Bulgur	394.593	463.600
Çorbalık Buğday	27.161	30.630
Arpa	4.726.259	3.227.184
Mısır	1.743.520	1.247.740
Yulaf	112.427	66.790
Ot	5.029	3.750
Saman	38.058	13.875
Fasulye	467.438	483.965
Nohut	31.750	32.685
Leblebi	27.144	42.118
Çeşitli Erzak	39.814	100.037
Soğan ve Sarımsak	191.615	168.487
Sade Yağ	1.718	17.940
Ceviz ve Ceviz İçi	25.626	61.540
Ceviz Yağı	206	1.025
Kuru Kaysı	1.440	5.060
Pamuk ve Yün Mensucat	159.893	3.430.520
Manda ve Kara Sığır Derileri	16.004	129.317
Tahin ve Tahin Helva	6.810	25.300
Elma	65.536	97.104

Pastırma	31.639	275.330
Siyah Havyar	1.195	94370
Yumurta	365.900	902.164
Ham Kendir	675	2.600
Urgan, İp ve Kınnap	10.744	71.895
Kendir Tohumu	1.003	5.030
Mahlep	14.320	88.400
Salep	120	4.000
Yaprak Tütün	1.591.682	23.875.230
Mamul Tütün ve Sigara	421.176	6.697.326
Çeşitli Eşya ve Mahsulat	145.710	147.985
Koyun ve Keçi	adet / 19.334	1.680.380
Manda ve Kara Sığır	adet / 1.065	574.700
Bargir	adet / 30	31.100
Ester	adet / 20	17.730
Merkep	adet / 11	2.700
Toplam		57.257.094

Sonuç

İstatistik adlı eserdeki verilere göre Samsun limanından gerçekleşen ihracatın yaklaşık yarısı Amerika'yadır. Fakat bunda yaprak tütün belirleyici role sahiptir. Zira yaparak tütün ihracatın %68 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. İhraç edilen tütünün %64'ünün alıcısı Amerika'dır. İhracat rakamlarına tütün dahil edilmediğinde Amerika'nın payı %5 gibi nispeten küçük sayılabilecek bir orana düşmektedir. Tütün hariç diğer ürünlerin ihracat payı maalesef %32 gibi orana ancak ulaşabilmektedir. Tütün dışında geri kalan ürünlerin %90'ı aşan bölümü Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Trablusgarp Savaşı Avrupa'ya deniz yoluyla gerçekleşecek sevkiyatı etkilemiş, toplam ihracatın %19'u İstanbul'a yapılmıştır. İstanbul aktarmalı gerçekleşen bu ihracatın hangi Avrupa ülkesine gerçekleştiği bilgisi maalesef kayıtlı değildir. Bu durum, Avrupa ülkelerinin Samsun ihracatındaki paylarını net olarak tespitimizi engellemiştir.

Samsun limanından yurtdışına yapılan ihracat tamamen hammadde temellidir. Çeşitli eşyalar, halı, kilim ve bir miktar da yerli pamuklu vs. dokumalar nispeten işlenmiş ürün vasfına girebilir. Bunlardan halı ve kilimler hariç, geri kalan ürünlerin ihracattaki payı 50 bin kuruşu dahi bulmamaktadır. Hemen hemen tamamı hammaddeye dayalı bu ihracat, Osmanlı ülkesindeki imalat sektörünün geri kalmışlığı olarak da yorumlanabilir. Deriden cehriye, yapağıdan ceviz kütüğüne kadar tüm ürünler işlenmemiş olarak ihraç edilmekteydi. Türk ceviz kütüğü günümüzde dahi lüks İngiliz tüfeklerinin kundaklarında özellikle tercih edilen ve aranan bir üründür. Muhtemelen bu ürün bahse konu olan dönemde de tüfek kundağı; silah, bıçak kezbisi ve mobilya yapımında kullanılmak üzere ham olarak tercih edilmekteydi. İhracat hammadde temelli gerçekleşirken ithal ürünlere baktığımızda, hazır ayakkabılardan kibrite, lastik galoştan sobaya kadar hemen hemen tamamı mamul maddelerden oluşmaktaydı.

Geniş bir hinterlandın ihracat eğilimini gösteren Samsun gümrük kayıtları, aynı zamanda Osmanlıların üretim ve imalat sektörlerindeki durumu hakkında da bir kesit sunmaktadır. 19. Asırda Avrupalılar, elde

ettikleri ticarî imtiyazlar, üretim üzerindeki kontroller sayesinde, Osmanlı topraklarını adeta hammadde ihtiyaçlarını karşıladıkları bir müstemlekeye dönüştürmüşlerdir.

Kaynakça

- Altun, M. (1995). *Osmanlı Tütün Tekeli - Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-menfaa Reji İdaresi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Arıcanlı, T. (1998). “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), İstanbul.
- Collas, M.B.C. (1864). *La Turquie en 1864*, Paris.
- Dıgıroğlu, F. (2011). *XIX. Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul
- Duran, B. (1990). “Karadeniz Bölgesinin 1870-1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988)*, Samsun.
- Faroqhi, S. (1993). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul.
- İvecan, R. (2019), *Samsun Gümrüğü (Samsun’un 1328 Sene-i Mâliyesi Zarfındaki Ticâret-i Umûmiyesi)*, İstanbul.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul.
- Köse, O. (1997). *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun
- Kütükoğlu, M. S. (1988). “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildiriler (13-17 Ekim 1986)*, Samsun.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908* (Çevirenler N. Ö. Gündoğan – A. Z. Gündoğan), İstanbul 2008, s. 244-246.
- Trabzon Vilayeti Salnameleri*
- Turgay, Ü. (1994). “Trabzon”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert), İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2014). “Samsun’da Fransız Konsolosluğu’nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Trabzon.
- Yolalıcı, M. E. (1998). *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.

2. Ateşli silahlar çağında Osmanlı silah sanayiine bir örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No'lu Muhasebe defterine göre)

Faruk DOĞAN¹

APA: Doğan, F. (2020). Ateşli silahlar çağında Osmanlı silah sanayiine bir örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No'lu Muhasebe defterine göre). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 22-38. DOI: 10.51297/rumelitarh.2021.2

Öz

Ateşli silahların hayati önem kazandığı erken modern çağda uzun süren savaşların mühimmat ihtiyacını karşılamak da bir o kadar elzem hale gelmiştir. II. Viyana kuşatması sonrasında özellikle karada Avusturya, denizde Venedik ile yapılan mücadelelerde yuvarlak ve humbara ihtiyacının giderilmesi için 1696 tarihinde Pravişte Dökümhanesi işletmeye alınmıştır. Dökümhane humbara ve top imalatı da yapmasına rağmen asıl faaliyet alanı yuvarlak (gülle) dökümü olmuştur. Bu çalışma Aralık 1700-Haziran 1706 tarihleri arasında Pravişte Yuvarlak ve Humbara Dökümhanesi'nin faaliyetlerini konu alan muhasebe defterini incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Humbara, Kârhâne, maden, Pravişte, Yuvarlak

An example of Ottoman industry in the age of firearms: Priva manufactory of Humbara and round (based on the accounting book numbered MAD 4415)

Abstract

It became indispensable to fulfill the needs for ammunition in the lengthy wars of the early modern era when firearms were of great importance. In order to fulfill the need for humbara and round which were needed especially during the land battles against Austria and naval battles against Venice after the Siege of Vienna, the Manufactory of Pravi was taken into operation in 1696. Even though Manufactory of Pravi, casted humbara and cannon, the main manufacturing was round (gülle). This study aims to examine an accounting book which recorded the activities of Pravi Manufactory of Round and Humbara between December 1700 and June 1706.

Keywords: Humbara, manufactory, mine, Pravi, round

Giriş

Ateşli silahların ve özellikle topların savaşlarda yoğun ve etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bu silahların mermilerinin imali de önemli bir mesele olarak karşımıza çıkar. Savaşların sürdürülmesi ve nihayetinde kazanılması bu silahların mühimmatının yeterli, istenilen standartlarda ve zamanında temin edilmesi ile mümkündür. Bu durum ayrıca bu sahada yeterli iş gücü, teknoloji ve bilgiye de sahip olmayı zorunlu kılar. Bu açıdan genel olarak ateşli silahların özeldir topların mühimmatının üretilmesi için lazım olan madenlerin bulunması ve işletmeye alınması önem arz etmektedir.

¹ Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), faruk.dogan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9255-5550 [Makale kayıt tarihi: 19.05.2021-kabul tarihi: 01.06.2021; DOI: 10.51297/rumelitarh.2021.2]

İyi bilindiği üzere Osmanlıların, Avrupa ordularıyla sürekli mücadele içerisinde olmaları ve bu esnada rakiplerinin sahip olduğu güçlü kalelerin varlığı ateşli silahların üretimi ve kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan Osmanlılar bu sahada seri üretim ve lojistik ihtiyacı gidermek hedefine matuf politikalara önem vermiş ve bu alanda kendi kendine yeterli olmayı amaç edinmiştir. Bu itibarla savaş sanayisinin hammadde olan madenler daima memnu meta (ihracı yasak) kapsamında addedilmiştir. Erken Modern dönem Osmanlı ordusu ve kullandığı ateşli silahlar konusunda önemli çalışmaları bulunan Gabor Auguston'a göre, 17. yüzyılda Osmanlı topçuluğu her ne kadar Avrupa karşısında gerilemekte ise de çeşitli çaplardaki topların ham maddelerinin temini, dökülmesi, gerekli iş gücünün temini ve savaşlarda kullanımı noktasında kendi kendine yeterli olma durumunu sürdürmekteydi.²

Osmanlı devleti madenlere verdiği önemden dolayı daha ilk dönemlerinden itibaren maden cevheri bulunan yerlerin ele geçirilmesi ve işletilmesi hususunda büyük bir titizlik göstermiştir. Bu bağlamda 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devletinde madencilik, fethedilen yerlerde mevcut veya daha sonra açılan maden bölgelerinin yeniden işletmeye alınmasıyla başlamıştır. Osmanlılar Sırbistan ve Bosna'da ele geçirdikleri madenlerin üretim yöntemlerinde ve terminolojisinde önemli bir değişiklik yapmayarak, bölgeye 13. yüzyılın ortalarında Sakson göçmenlerince getirilen Alman (Sakson) terminolojisini koruyarak tercüme etmişler ve kendi idarî örgütlenmelerini bunun üzerine tesis etmişlerdir.³

Balkanların fethinden sonra özellikle 15. yüzyıl ortalarından itibaren ocaklarda üretimin aksamadan sürdürülebilmesi için çeşitli kanunî düzenlemeler yapılmıştır. Çoğunluğu Fatih ve II. Bayezid döneminde hazırlanan bu kanunnamelerde, maden ocaklarında çalışanların yükümlülükleri, devletle olan ilişkileri ve madenin çıkarılmasından saklanması kadar bütün ayrıntılar yer almıştır.⁴ Bu düzenlemeler Kanunî döneminde ana şeklini almış ve *Kânun-ı İbâret-i Ma'âdin* adıyla 1536'da yayınlanarak maden sahalarında araştırma yapacak olan müteşebbislere serbestiyet hakkı tanınmıştır.⁵ Madenler mukataa olarak merkezi hazine gelirleri arasında önemli yer tutmuştur.

Madencilik hizmetlerinin temelini oluşturan mantık, verimsiz dağlık taşlık arazilerde yaşayan halkın hem geçimlerini temin etmelerini sağlamak hem de hazineye katkı sunar hale getirmektir.⁶ Bu çerçevede *evlâd-ı fâtiha* denilen göçer Türkmen nüfus da bu hizmetlerde ve özellikle nakliye işlerinde istihdam edilmiştir. Maden ocaklarına büyük önem veren devlet, burada çalışanlar için de gerekli hukukî düzenlemeleri yapmıştır. Nitekim *madenciyan reâyâsı* olarak adlandırdığı bu sınıfa yönelik bir muafiyet sistemi geliştirerek, onları devlet kontrolü altında muhtelif hizmetleri yerine getirmekle yükümlü tutmuştur.⁷ Madenlerde çalıştırılacak işçilerin seçiminde ise, genellikle maden ocağına yakın çevreden olmalarına ve bilhassa bu işte ehil olanların tercih edilmesine dikkat edilmiştir. Aynı zamanda

² Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi)*, çev. Tanju Akat, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 92-93; Aynı Yazar, "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 145-1800", *Journal of World History*, 25, 1 (2014), s. 85-124; Erken Modern dönemde Osmanlı ve Rusya'nın askeri durumunun bir karşılaştırması için bkz. Gabor Agoston, *Military Transformation in The Ottoman Empire and Russia 1500-1800*, *Kritika, Explorations in Russian and Eurosian History* 12, 2 (Spring 2011), s. 281-319.

³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, C.1, İstanbul 2004, s. 96-97; Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara 2002, s. 792.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, II. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnameleri, Fey Vakfı, İstanbul 1990; Altunbay, a.g.m., s. 792.

⁵ Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 20.

⁶ Suraiya Faroqhi "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Edit. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren Yayınları, C.II, İstanbul 2004, s. 662.

⁷ Mesela 30 Nisan 1694 tarihinde Pravişte kasabasında 240 kişi madenci olarak kayıtlıydı. Bkz. BOA, MAD, 9877, s. 2.

madenci reâyâ normal reâyâdan ayrı tutularak, devlet tarafından atanan eminleri dışında diğer devlet görevlilerinin madenci reâyâsına karışmaları da kanunen yasaklanmıştır.⁸

Ateşli silahların imalinde önemli bir hammadde olan ve “*ahen-i ham*” olarak bilinen demir, Anadolu’da Bilecik, Kiğı, Divriği ve Maraş civarında; Balkanlarda ise en önemli üretim sahası olan Sofya’nın güney doğusundaki Samakov ile Bosna’da Kamengrad, Kreşova, Banaluka ve Foynica, Sırbistan’da Rudnik, Makedonya’da Pravişte, Sidrekapsi ve Koçana’da üretilmekteydi.⁹

Osmanlı Devleti’nde, genellikle özel teşebbüs tarafından işletilen ticarî, sinâî ve diğer gelir getiren işletmeler mukataalar şeklinde örgütlenmiştir. Bu grubun içine giren maden ocakları da aynı biçimde işletilen ve dirlik olarak devlet görevlilerine terk edilmeyen, doğrudan hazine için ayrılmış en önemli gelir kaynaklarındandı. 15 ve 18. yüzyıllar arasında oluşturulan maden mukataaları üretim düzeyleri ve gelir giderlerine uygun olarak devletin öngördüğü şartlar altında emanet, iltizam, malikâne şeklinde olmak üzere başlıca üç tarzda işletilmişlerdir. Bu metotlardan emanet usulü, en yaygın biçimde kullanılan maden işletme uygulamasıydı. İşletmenin başında doğrudan devletçe atanan ve belirli bir ücret karşılığı vazifesini yürüten emin bulunmaktaydı. En önemli görevi, sorumlu bulunduğu madende gelir-giderlerin kontrol edilmesi ve harcamaların koordineli biçimde yapılarak çalışanların huzurunun sağlanması hususunda dikkatli davranmasıydı. Eminin faaliyetlerinin her aşamasını kadı denetlerdi.

Emin ile yönetim tarzı (emaneten yönetim), zamanla özel bir statüye kavuşturuldu. Böylece “serbestiyet” sistemi ortaya çıktı. Bu uygulamada, reayanın madende düzenli çalışıp çalışmadığı, ceza ve mükâfatlandırılması gibi her türlü işleri, maden eminlerine bırakıldı ve başkalarının müdahalesi önlendi. Tanzimat döneminde maden müdüriyetlerinin kurulmasıyla bu tarz da ortadan kaldırılmış oldu.

Madenlere dayalı askeri tedarikin sağlanmasında Osmanlılar, uyguladıkları kendi kendine yeterlilik politikasında oldukça başarılı olmuşlardır. Bu durum devletin 15. yüzyıldan itibaren askerî endüstriye ait kurumları kurma ve geliştirme yönünde etkisini göstermiştir. Osmanlı ordusunun donanımını yürüten tophane, tersane, cebehane ve baruthaneler bu amaç doğrultusunda büyük roller üstlenmişlerdir. Askerî endüstriye ait kurumlar, başta İstanbul olmak üzere, bazı maden merkezlerinde ve sınırlara yakın stratejik mevkilerde tesis edilerek ordunun ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Özellikle seferberlik anlarında maden ocaklarında orduya yönelik imalat sadece gülle, mermi gibi mühimmatlar değil, her çeşit çivi imali, kuşatmalarda kullanılan kürek, kazma, çekiç, örs, küski vs. gibi aletler de üretilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde silah üretiminin önemli bir kısmı devlet eliyle yapılmaktaydı. Özellikle ateşli silahlar ve bunların mühimmatı devlete ait fabrika ve imalathanelerde yürütülürdü. Devlete ait silah üretim merkezlerinin önemli bir kısmı İstanbul’daydı. İstanbul dışında da belli başlı bazı merkezlerde imalathaneler bulunmaktaydı. Fetihler yoluyla ele geçirilen silah üretim merkezleri ve imalathaneler üretimlerine devam etmeleri için devlet tarafından organize edilirdi. İhtiyaç duyulan merkezlere de yeni silah imalathaneleri inşa edilir ve gerekli personel İstanbul’dan ya da oraya yakın işletmelerden sağlanırdı. İstanbul’daki imalathaneler aynı zamanda bir okul görevini görmekte olup burada yetişen kimseler taşradaki merkezlere gönderilerek silah üretiminin sürdürülmesi temin edilirdi.

⁸ Mustafa Altunbay, *a.g.m.*, s. 793-794.

⁹ Mustafa Altunbay, *a.g.t.*, s. 11.

Yuvarlak ve humbara gibi mühimmatın üretiminde piyade veya yaya, müselleme, yörük, mütekait, sipahizade gibi miriden vazife alan veya dirlik sahibi olan veya bazı rüsûm-ı örfiye ve tekâlif-i şer'îye ve avarız-ı divaniyeden muaf tutulan zümreler ve esirler vasıtasıyla ayrıca ücret verilmeden işletme yöntemi sıkça başvurulmuş bir metot idi.¹⁰ Daha önce vurguladığımız gibi bu tür uygulamada söz konusu madene bir emin, kâtip, tartıcı (vezzân) vs. görevliler gönderilir ve eminin emrine madenin kapasitesine göre sermaye akçesi verilirdi. Bu meblağ da madene yakın bir veya birkaç mukataanın malından karşılık gösterilirdi.¹¹ O da kendisine verilen sermayeyi odun, kömür alımı ile madencilerin yiyeceklerini ve diğer malzemelerini teminde kullanırdı. Yıl sonunda ise elde edilen ürün ile verilen sermayenin muhasebesi yapılarak, işletilen madenin kâr ve zarar durumu ortaya çıkarılırdı. Devlet bu şekilde hazineye ait vergi gelirlerini, yine kendisinin atadığı maaşlı bir memuru vasıtasıyla tahsil etmiş olurdu.

Çalışmamız yukarıda kısaca bahsettiğimiz işletme nizamına uygun olarak ihdas edilen Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesinin, 1700 ile 1706 yılları arasını kapsayan muhasebe defterinin verdiği bilgilere göre 18. yüzyılın başlarında söz konusu işletme örneği üzerinden Osmanlı silah sanayinin durumunu ortaya koymak ve bu alana bir katkı sunmaktır. Ayrıca Erken Modern dönemde bir devlet manifaktürünün işletme nizamı hakkında genel bilgiler sunarak Osmanlı Sanayi tarihi hakkında araştırmacılara kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi

Pravişte, (Grekçe Pravista veya Prav), Selanik yolu üzerinde Urfan ve Kavala arasında bir yerleşim yeridir. Fakat Kanunî döneminde yapılan tahrirlere bakıldığında Paşa sancağına bağlı kadılık ve nahiyeler içerisinde Pravişte bulunmaz.¹² Ancak bunların dâhilinde vilayet veya nahiye adını taşıyan küçük bölgeler de mevcuttu. Genel olarak bu bölgeler özellikle Türk hâkimiyetinin ilk dönemlerinde, idarî bakımdan nahiye olmayıp şehir merkezlerinden de yoksundu. 17. yüzyılda Pravişte nahiye statüsünde karşımıza çıkar. 1668'de bölgeyi gezen Evliya Çelebi Pravişte'yi, "cümle üç yüz aded bağlı bâğçeli ve kayağân [kayrak] taşı örtülü ma'mûr evleri" olan bir kasaba olarak tanımlar. Kasabada bir cami, bir mescid, dört han ve bir hamam bulunduğundan söz eder.¹³ 18. yüzyılın ortasında ise Pravişte kasabası, aynı adı taşıyan kadılığın merkezi olmuştur. Kasabada cami, hamam ve iki kervansaray bulunmakta ve ihram imalatı oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir.¹⁴ İncelediğimiz defterde de Pravişte'de müstakil bir kadılık bulunmaktadır.

16. yüzyılda bölgedeki maden ocaklarının faal olduğunu biliyoruz.¹⁵ Fakat 1696 tarihine kadar bu maden bölgesine herhangi bir imalathanenin kurulmadığı anlaşıyor. Zira kayıtlarda bölgeden maden çıkartılmasına dair bilgiler olmasına rağmen bunları işleyen bir kuruluştan bahsedilmemesi buradan yalnızca maden cevheri çıkartıldığını göstermektedir. Nitekim 16. yüzyıl yazarları da incelediğimiz defterde de görüleceği gibi sıkı ilişki içerisinde olduğu anlaşılan Banaluka madeni ve kârhânesinden söz

¹⁰ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1(1943), s. 123.

¹¹ Neşet Çağatay, *a.g.m.*, s. 124.

¹² Alaksandar Stoyanovski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1974, s. 218.

¹³ Marianna Yerasimos, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yunanistan: Rota ve Güzergahlar", *Bir Allam-i Cihân Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, II. C., Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s. 735-837.

¹⁴ P.L. İnciciyan-H. D. Andreasyan "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1974, s. 17.

¹⁵ 953/1546-47 tarihinde Pravişte madeni iltizama verilmesi hakkında bkz. BOA. AE. SSÜL. I, 2/139; Nerantzis Nerantzis, *Pillars of Power: Silver and Steel of The Ottoman Empire*, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol.9, No.2, 2009, s. 77.

etmelerine rağmen Pravişte'den hiç bahis yoktur.¹⁶ Bu durum Osmanlıların genellikle top döküm faaliyetlerini bölgenin yerel ihtiyaçlarını gidermek üzere planladığı iddiasına da uygun düşmektedir.¹⁷ İyi bilindiği üzere devletin esas top döküm merkezi İstanbul'da kurulan Tophane-i Âmire idi.

Humbara,¹⁸ aslı Farsça humpâre kelimesinden gelmekte olup, bazen kayıtlarda kumbara olarak da geçmektedir.¹⁹ Demirden yuvarlak, içi boş olarak yapılan ve içi barut demir ve kurşun parçaları ile doldurulup havan topu veya elle atılan harp aletinin adıdır. Havan topu ile atılana havan humbarası, elle atılana da el humbarası (humbara-yı dest) denilir.²⁰ Özellikle kale kuşatmalarında top kadar etkilidir. Havan mermileri önceleri taştan yapılmış daha sonraları ise humbarahanelerde humbara mermilerine benzer olarak demirden imal edilmiştir. Havan humbaraları vesikalarda humbara- î kebir (havan humbarası) şeklinde de geçer. *Yuvarlak* ise, toplardan atılmak üzere kullanılan güllelere yuvarlak deniliyor ve yuvarlaklar demir yahut mermerden imal ediliyordu. Özellikle orta ve küçük ağırlıklarda gülle atan toplarda taşla göre daha etkili olan demir gülleler tercih edilmekteydi. Rumeli de en meşhur demir gülle üretim merkezleri Samakov, Banaluka, Fojnika, Kreşova ve Vareş civarları, Rudnik (Bac/Bah), Kapaonik bölgesi, Kuzeybatı Makedonya ve Eğridere Havzası, Rodop Dağları, Kamengrad, Dukakin Sancağı, Samakovcuk ve Praviştir. Anadolu'da ise Bilecik, Van, Keban, Kiğı, Divriği gibi yerlerdir.²¹

Pravişte dökümhanesinin kurulduğu dönem II. Viyana kuşatması sonrasında devam eden bir dizi savaşlar dönemidir. Özellikle karada Avusturya, denizde de Venedik ile süren savaşların lojistik ihtiyacı had safhadaydı. Cepheye yakın Banaluka gibi dökümhanelerin hem talebi karşılayamaması hem de kısmî zamanlı çalışması bu ihtiyacın giderilmesinde engel teşkil etmekteydi. Cepheye uzak bölgelerdeki dökümhanelerden mühimmat sevkiyatı ise zamanında ve yeterli miktarda ulaştırılamadığı gibi oldukça pahalıya da mal oluyordu. Tüm bu problemleri aşmak ve sefer lojistiğinin zamanında ve yeterli miktarda sağlanması amacıyla 1107 (1695-96) senesinden itibaren Pravişte'de mevcut demir madenleri işletmeye açılmış ve burada ihdas edilen dökümhaneye gönderilen dökümcü ustaları sayesinde orada da mermi dökümüne başlanmıştır.²²

Pravişte Karhanesi'nin kuruluş gerekçeleri arasında iki neden öne çıkmaktadır. Aslında her ikisi de sürdürülen savaşın lojistik ihtiyacını gidermeye matuftur. Bunlardan birisi yukarıda sözünü ettiğimiz Avusturya savaşlarının lojistik ihtiyacını gidermektir. İkincisi ise denizlerde özellikle Venedik ile sürdürülen mücadelede donanmada daha fazla top kullanılmasına duyulan ihtiyaçtır. Özellikle Girit muhasarası ile birlikte yüzlerce topu kullanma imkânı veren kalyonların daha önemli hale gelmesi yuvarlak (gülle) üretimine daha fazla ihtiyacın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²³ Neticede Pravişte

¹⁶ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, (Yay. Haz. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

¹⁷ Gabor Auguston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 60; Bekir Gökpinar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 184-187.

¹⁸ 18. Yüzyılda Osmanlı Humbara Sanayinin durumu için bkz. Mustafa İbn-i İbrahim, *Fenn-i Humbara*, (Yay.Haz. Salim Aydıöz, Şamil Can), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁹ Salim Aydıöz, *Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 407.

²⁰ M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, İstanbul 1983, s. 854.

²¹ Salim Aydıöz, *a.g.e.*, s. 237-238.

²² İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 177; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 304; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008, s. 255; 1695/1696 Avusturya seferi organizasyon ve lojistiği için bkz. Tahir Sevinç, *Sultanın Son Seferleri (1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, İdeal Yayınları, İstanbul 2019; 1714-1716 Mora Seferi için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

²³ Mehmet Taş, "18. Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Kullanılan Yelken Bezi Türleri ve Miktarları", *Social Sciences Studies Journal*, 2018, s. 2311; Fevzi Kurtuluş, *Türklerin Deniz Muharebeleri, Baba Hasan ve Mısırlı Oğlu İbrahim ve Mezemorta Hüseyin Paşalar Devri*, İstanbul 1940, s.77. Yazar Venedik ile olan savaşın bitiminde dökümhanenin 1702 yılına kadar tatil edildiğini ifade eder ki bilgilerimiz bu durumun yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

Kârhânesi, Avrupa'daki savaşların uzun sürmesi ve Banaluka Dökümhanesi'nin yalnızca yaz aylarında faaliyet göstermesi sebebiyle ordunun yuvarlak ve humbara ihtiyacını karşılamak için 1696 yılında kurulmuştur. Dökümhanenin kuruluşunu Defterdar Sarı Mehmet Paşa şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Vilayet-i Rumeli'nde Praveşte kazasında zuhur iden temur madeni mahallinde müceddeden bir dökümhane bina ve işçiler tayin olunup, zıkr olunan maden bir miktar temür izafe ile yuvarlak işlettirilmek mümkün ve dökümhane ol mahalde yaptırılmak münasip ..."24

Söz konusu karhanenin çark, ocak ve imalathane binasının inşası için İstanbul'dan işçiler gönderilmiş²⁵ ve Dergâh-ı Âli Topçular Ocağından Ali Çorbacı kârhâneye *emin* tayin edilmiştir. Söz konusu ustaların masrafları olan 80.000 akçe de Dimetoka Kıbtîyân cizyesinden ödenmiştir.²⁶ İlk etapta dökülmesi planlanan humbara ve yuvarlaklar Sakız adasında üretilenler gibi olacağından bunlar için numune kalıplar da İstanbul'dan sevk edilmiştir.²⁷ Kârhâneye ait muhasebe defterlerindeki mühimmat listelerinin hemen hemen tamamı yuvarlak (gülle) ve humbara kayıtlarından ibaret olması, dökülen topların sınırlı sayıda ve kârhânenin savunması amacıyla imal edilmesi dökümhanenin bu mühimmatın üretimine yönelik olarak kurulduğuna işaret eder. Nitekim dökümhane kayıtlarda "*Kârhâne-i Yuvarlak der Pravişte*", "*Kârhâne-i Pravişte*", "*Pravişte Yuvarlak Kârhânesi*" gibi isimlerle zikredilmektedir.

Pravişte Yuvarlak Dökümhanesi'nin fiziki yapısı hakkında defterde herhangi bir bilgi bulunmuyor. Fakat Şaban 1198/Haziran-Temmuz 1784 tarihli bir kadı hüccetine göre işletmenin müstemlatı Kârhâne Emmini odası, Kalfa odaları, işçilerin kaldığı odalar, mühimmat deposu, fırın ve ocaklar, çarklara gelen ve iki tarafı duvar ile korunmuş su yolu, tuvalet ve abdesthane ile samakov ocaklarından oluşuyordu. Belgeye göre bu tarihte binaların birçoğu tamir görmesine rağmen iskâna uygun bulunmuyordu.²⁸

İşletmenin ilk kurulduğunda iki su çarkı olup kesintisiz çalışmaktaydı²⁹ Zaman içerisinde çark sayısı çoğaltılarak üretim kapasitesi artırıldı. Nitekim Mayıs 1701'de çark sayısı üçe çıkmıştı.³⁰ C 1120/22 Ağustos 1708 tarihli Pravişte madenci köyleri tahrir defterine göre işletmenin 5 adet Samakovu (maden ocağı) olup yılın on ayı çalışır durumdaydı. İlk kurulduğunda on olan madenci köylerinin sayısı bu tarihte on sekize ulaşmıştı.³¹ Madenlerden aylık 12.500 kıyye (16.025 kg) demir çıkartılabiliyordu. Bu da yıllık 125.000 kıyye (160.250 kg) demir cevheri çıkartıldığı anlamına gelmektedir.³² Üretimin arttığı ve hammaddenin yetersiz kaldığı durumlarda başka bölgelerden tedarik yoluna gidiliyordu.³³

Konuyu daha iyi anlamak açısından incelediğimiz örnekte de olduğu gibi muhasebe defterlerinin genel özellikleri hakkında da kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.³⁴ Osmanlı maliyesi içerisinde önemli yer

²⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK. Yayınları, Ankara 1995, s. 610-611; Ayr. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, C. IV. II. Kısım, s. 577.

²⁵ Dergâh-ı Âli topçuları rihtegânlarından Yusuf ve Mehmet İstanbul'dan bu iş için görevlendirilmişlerdi. BOA, AE. SMST. II, 121/13319; BOA, AE. SMST. II, 64/6689. Samakovcuk imalathanesinden ise iki zimmî demir ustası tayin edilmişti. BOA, AE, SMST. II, 121/13321.

²⁶ "Baha-i nuhas-ı berâ-yı lazime-i kalha-i yuvarlak ve gayruhû der Kârhâne-i Pravişte ve harcırâh-ı dökümcü ve vineci ve mengenece ve baha-i bazı mühimmat der hıyn-ı ustâde an Kârhâne-i Pravişte an Âsitane-i Saadet irsal şûde...an mâl-ı cizye-i Kıptîyân" BOA, AE.SMST, 108/11702.

²⁷ BOA, İE. AS, 36/3261.

²⁸ BOA, C. AS., 1172/52239.

²⁹ BOA, AE. SMST. II, 40/3964.

³⁰ BOA, AE. SMST. II, 77/8188.

³¹ BOA, KK, 5185, s.2.

³² Ağustos 1699 ve Ağustos 1701 tarihli kayıtlara göre her bir maden ocağından 500 kantar demir çıkartılabileceği Emin Mehmet Çorbacı tarafından taahhüt edilmişti. BOA, KK. 5180, s. 12.

³³ BOA, C.AS, 1009/44169.

³⁴ Muhasebe icmal defterleri ve özellikleri hakkında bkz. Temel Öztürk, Osmanlılarda Malî Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği, *Bilgi*, S.56, Kış 2011, s. 211-234; 18. yüzyılın başlarında lojistik temini ve özellikle demir madeni tedarihinin karşılanması için hazırlanan muhasebe kayıtlarına ait örnekler için bkz. Batuhan Güvemli-Ümmühan

tutan muhasebe defterleri genel itibarıyla üç ana kısımdan oluşur. Bunlar *asl-ı mal* (gelirler), *vuzia min zâlike* veya *mesarîfât* (giderler) ve *el-bâkî* (kalan) başlıkları ile ifade edilir. Bu defterlerin muhteviyatına bakıldığında kendi içinde icmâl ve mufassal kısımlarına ayrılır. İcmâl kısmında gelir ve giderler özet halinde yazılırken, mufassal kısmında ayrıntılı kayıtlar mevcuttur. İncelemeye çalıştığımız defterde bu biçime uygun olarak hazırlanmış gelir ve giderler hem icmâl hem de mufassal şekilde kaydedilmiştir.

Defterin ilk kısmını oluşturan asl-ı mal (gelirler) bölümünde Pravişte Dökümhanesinin gelir kaynakları belirtilmiştir. Bu tür işletmelerde icra edilen usule uygun olarak söz konusu işletmenin ihdası ile birlikte masraflarına karşılık olarak ocaklık şeklinde bazı mukataa gelirleri bağlanmıştır. Asl-ı mal kısmında sadece işletmenin nakit gelirleri değil aynı zamanda ürettiği humbara ve yuvarlak miktarları da yer almaktadır. Muhasebe defterinin giderler kısmı ise mübayaât ve icârât olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Mübayaât kısmında özetle işletmenin üretim aşamasında ihtiyaç duyduğu başta demir cevheri olmak üzere bir takım mühimmatın masraf kayıtları bulunmaktadır. İşletmenin yuvarlak ve humbara imali aşamasında ve bunların gerekli yerlere ulaştırılması, depolanması gibi faaliyetlerle birlikte yine işletmenin ihtiyaç duyduğu inşaat ve tamirat faaliyetlerinde çalışanlar için ödenen ücretler ve yapılan masraflar icârât başlığı altında toplanmıştır. Son kısımda ise işletme gelirlerinden masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktar ise kayıtlardaki ifadesiyle zimmet yani el-bâkî yer almaktadır.

Çalışmamız yukarıda zikrettiğimiz ve 1696 tarihinde tesis edilen Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi'nin emini Ali Çorbacı'nın tuttuğu ve 1 B 1112/29 S 1118 (12 Aralık 1700/12 Haziran 1706 tarihleri arasındaki faaliyetleri kapsayan muhasebe defteridir. İncelediğimiz muhasebe defterinin başlık kısmında şu ibare yer almaktadır: “*Defter-i muhasebe-i makbûzât ve ihracât ve icârât ve mesârîfât-ı saire-i karhâne-i yuvarlak der Pravişte der zaman-ı Ali Çorbacı emin-i karhane-i mezbûre el vâki an gurre-i B 1112 ilâ gaye-i S 1118*”. Defterin sonuna eklenen icmal kısmında da “*1112 senesi Recebi gurrelerinden 1118 senesi Saferi gayetine değin beş sene ve sekiz aylık Pravişte’de yuvarlak karhanesi emini Ali Çorbacı kullarının muhasebesi icmalidir*” ifadesi kayıtlıdır.

Gelirler (Asl-ı Mal)

Kârhâne gelirleri çoğunluğu ocaklık³⁵ olarak tahsis edilen çeşitli gelir kalemlerinden oluşmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu tür imalathanelerin kuruluş sürecinde imalathaneye bir emin atanır ve kendisine sermaye akçesi olarak da işletmeye yakın yerlerden bir veya birkaç gelir kalemi karşılık gösterilirdi. Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi’ne de bu amaçla yukarıda sözünü ettiğimiz Pravişte Maden Mukataası karşılık gösterilmiştir. Aşağıdaki tablodan da açıkça anlaşılabacağı üzere işletmenin en önemli gelir kalemi bu mukataa olup gelirleri işletmenin ana sermayesini oluşturmaktadır. Buna ilave olarak Kavala Gümrüğü ile Demirhisar Mukataası gelirlerinin de işletme sermayesine katıldığı görülmektedir. Ayrıca ihtiyaç ortaya çıktığında başka mukataalardan da havaleler yapılmaktadır. Nitekim İstanbul Gümrüğü Mukataası, Selanik Evlâd-ı Fatihan Bedeliyesi, Selanik Gümrüğü Mukataası, Gümölcine Mukataası, Sığılacık ve Dırma kazaları maktu bedelleri de işletme masraflarına karşılık gösterilmiştir. Kısacası bu gelirler işletmenin ihtiyacı için tayin edilen usta ve çalışanların harcırah ve ücretleri, bazı nakliye masrafları veya bakır tedarik ücretleri gibi masraflara karşılık olarak tahsis edilmiştir.

Aslan, “According for Procurement in The Ottoman Empire During The Early 18th Century”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no, 3, 2012, s. 211-245.

³⁵ Ocaklık, malî bir terim olarak devletin çeşitli giderlerinin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının tahsisi anlamına gelmektedir. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s. 510.

İşletmenin ana sermayesini oluşturan Pravişte Madeni mukataası kârhaneye tahsis edilmeden önce yıllık 1.500.000 akçe bedel ile Mora Seraskeri Hasan Paşa'nın hasları arasındaydı.³⁶ Mukataaya Pravişte, Kavala ve Bereketli kazalarından on üç köy madenci yazılmıştı.³⁷ Bu köyler avarız vergileri karşılığı olarak “bedel-i lağım, bedel-i kömür, Kavala veya diğer yerlere mühimmatın taşınması gibi çeşitli maden hizmetlerini” yürütmekle görevlendirilmişlerdi. 21 Ra 1110/27 Eylül 1698 tarihinde söz konusu mukataa Hasan Paşa'nın uhdesinden alınarak yıllık 12.500 kuruş (1.500.000 akçe) “Pravişte Yuvarlak ve Humbara Karhanesi'nin” masrafları karşılığı olarak ocaklık tayin edildi.³⁸ Defter kayıtlarının kapsadığı süre olan yaklaşık altı yılda mukataanın toplam geliri 8.070.540 akçe olarak gerçekleşmişti. Bu mukataadan sonra ikinci önemli gelir kalemi Kavala Gümrüğü mukataasıdır. Kavala aynı zamanda kârhanenin antreposu özelliğini taşımakta ve üretilen yuvarlak ve humbaranın tevzi edildiği ana merkez durumundadır. Ayrıca işletmenin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin de dağıtım yeridir. Kayıtlara göre söz konusu mukataanın beş yıllık geliri 692.800 akçeye ulaşmıştı. Üçüncü sırada ise Demirhisar Kazası Hasları gelirleri geliyordu ki bu da 120.000 akçelik bir gelire tekabül etmektedir. Muayyen olmayan gelirler içerisinde ise en önemlisi toplam gelirlerin %3,75'ni oluşturan hazine yardımlarıydı. Bunlara ilave olarak işletme gelirleri arasında maden ocaklarından çıkartılan fakat parasal olarak ifade edilmeyen 15.000 kıyye (19.230 kg) demir ile Samakocuk madenlerinden gönderilen 6.677,5 kantar (293.810 kg) hilon (ham demir) da bulunuyordu. Neticede Dökümhanenin beş yıl 8 aylık dönem zarfında muayyen ve gayrı muayyen gelirleri toplamı 9.773.820 akçe olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Pravişte Yuvarlak Karhanesinin Gelirleri

Gelir Kalemi	Kuruş	Toplam Gelir İçindeki Oran %
Mal-ı Mukataa-i Maden-i Pravişte	8.228.940	84,19
Mukataa-i Gümrük-ı İskele-i Kavala	692.760	7,08
Demirhisar Hasları Mukataası	120.000	1,22
Hazine-i Âmire'den verilen	367.200	3,75
İstanbul Gümrüğü Mukataası	19.200	0,19
Selanik Evlâd-ı Fatihân Bedeli	62.820	0,64
Dırma Muâfân ve Ma'zulân Maktu bedeli	145.140	1,48
Gümlüce Mukataası	45.000	0,46
Sığlacık muâfân maktu bedeli	10.680	0,10
Zihne Kazası Anastasiye köyü avarız ve nüzul bedeli	82.080	0,83
Toplam	9.773.820	100

Giderler (El-Masârifât)

El-Masârifât-ı Dökümhane-i Pravişte genel başlığı altında muhasebeleştirilen kayıtlarda demir cevherinin çıkartılması, ayrıştırılması, humbara ve yuvarlak vs. dökümü, çalışan ücretleri, imalathane araç gereçlerinin bakım ve onarımı, işletme binalarının inşa, bakım ve tamiratları ve nakliye masrafları

³⁶ BOA, İE. DH. 12/1167.

³⁷ İlk etapta işletmeye Pravişte kazasından Nikşon, Belçur, Posatel, Çoli, Mestebani, Podagor ve Bolan adlı köyler 81.900 akçe bedel karşılığı olarak işletmeye gerekli madeni çıkarmak, kömür yakmak, kum çekmek ve iskeleye humbara nakil etmek üzere tayin olunmuşlardı. Bkz. BOA,

İE. ML, 53/5087; BOA, KK. 5180, s. 10-12.

³⁸ BOA, AE. SNST. II, 45/4489.

gibi kalemler alt başlıklar halinde ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Bu genel başlık altında ilk kaydedilenler *mübayaât* (satın alınanlar) olarak belirtilenlerdir. Bu başlığa ait en önemli kalem dökülecek olan yuvarlak ve humbaralar için gerekli olan demir cevherinin temin masraflarıdır. Nitekim söz konusu dönemde 277.269 adet yuvarlak için 822.554 kıyye (1.054.514 kg), 5.400 adet humbara için ise 270.692 kıyye (347.027 kg) demir kullanılmıştır. Böylece toplamda 1.093.246,5 kıyye (1.401.542 kg) kullanıldığı görülmektedir. Yuvarlak ve humbara dökümü esnasında iki tür maden karıştırılırdı. Kayıtlarda *cüruf* yani kurşun ve demirin karışık halde bulunduğu maden filizi anlamına gelen *hilon* ile sert demir karıştırılır ve demir işlenecek duruma getirilirdi. Nitekim bu dönemde 507.748,5 kıyye (650.932 kg) *hilon* ve 585.498 kıyye (750.608 kg) demir kullanılmıştır. Kullanılan demirlerin 15.000 kıyyesi (19.230 kg) Pravişte madenlerinden elde edilirken 200.000 kıyyesi (256.400 kg) Samakovcuk (Kırklareli-Demirköy) madenlerinden *mîrî* malı olarak kullanılmıştı. Geriye kalan 370.498 kıyye (474.978 kg) demir 11 sağ akçeden hesaplanarak 4.075.478 akçe masraf kaydedilmiştir. Burada dikkati çeken bir husus dönem boyunca döktürülen yuvarlak ve humbaralar için sabit oranda bir karışım değil üç farklı karışımın kullanılmış olmasıdır. Zira 1 B 1112 ile 29 L 1113'e kadar 1 kıyye demir 1,5 kıyye *hilon*, 1 Za1113'den 29 Z 1115'e kadar 1 kıyye demir 1 kıyye *hilon* ve 1 M 1116'dan 29 S 1118'e kadar da 2 kıyye demir 1 kıyye *hilon* karışımı kullanılmıştır.

El-İhrâcât başlığı altında humbara ve yuvarlak kalıpları için kullanılan bakıra yapılan ödemeler, ocak ve fırınlarda sıva amacıyla kullanılan toprağı elde etmek amacıyla toprağın alındığı arsa sahibine verilenler, kömür ücretleri gibi bir takım ihtiyaçlara yapılan ödemeler bu başlık altında kaydedilmiştir. Kayıtlara göre 500 kıyye (641 kg) nuhas (bakır) kullanılmış ve kıyyesine 120 akçe üzerinden toplam 60.000 akçe ödeme yapılmıştır. Sıva amacıyla Pravişte kazası içerisinde bulunan iki dönümlük arazi için de 2.400 akçe mahsub kaydı yapılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu başlık altındaki en önemli ödeme cevher eritmek için ocaklarda kullanılan kömür için yapılanlardır. Satın alınan her iki kıyye (2,56 kg) kömür için bir akçe olmak üzere toplam 141.726,5 akçe ödemede bulunulmuştur. *İhrâcât* başlığı altında yapılan ödemelerin toplamı 1.262.404 akçeye ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda kömürcü köyler ve teslim ettikleri kömür miktarları belirtilmiştir.

Tablo 2: Kömürcü köyleri ve teslim miktarları

Kaza	Köy	Kömür (kıyye)
Demirhisarı	Kraşova	108.658
Demirhisarı	Germiyan	16.820
Demirhisarı	Domil	19.975
Demirhisarı	Rankova	30.000
Dırama	Telmadiye	48.000
Siroz	Eriştanî	60.000
Toplam		283.453 (363.386 kg)

Kârhânenin her sene yapmak zorunda olduğu muayyen masraflar da önemli bir yekûn tutmaktadır. Zira üretim aşamasında zorunlu olarak kullanılması gereken yağ, çivi, çelik ve çeşitli alet ve edevatlar işletmenin muayyen giderleri olarak kaydedilmiştir. Bunlar arasında döktürülen 5400 adet humbara için kullanılan eşyalar önemliydi. Ayrıca makine alet ve edevatının yağlanması ve aydınlatmada kullanılan yağlar ile kârhâne emini Ali Çorbacı'ya her türlü kişisel ihtiyacını karşılamak için tahsis edilen meblağ da masraflar içinde önemli yer tutmaktaydı.

Tablo 3: Bazı muayyen giderler

Masraf Kalemi	Gün/Hafta/Adet	Toplam (kıyye)	Akçe
Revgân-ı şem	Günlük 2 kıyye	4.012 (5.143 kg)	120.360
Revgân-ı penbe	Günlük 2 kıyye	4.012 (5.143 kg)	120.360
Mismâr-ı Mütferrika	Haftalık 1 kıyye	286,5 (367,2 kg)	5.730
Tuğla	Günlük 4 adet	8.024 adet	24.072
Çit			28.328
Demir köşkû, şiş, kıstaç			34.000
Çelik			17.000
Mengene ve aletleri			28.328
Araba ve Testi			8.500
Elvâh, mismâr, neccâriye			3.400
Sehpa, perdaht, halka (humbara için)		5.400 adet	324.000
Nafaka baha Ali Çorbacı			200.600
Mübaşir Harcırâhı			34.000
Toplam			948.678

Dökümhane demirbaşlarının çeşitli inşaat ve tamirat masrafları da önemli yer tutuyordu. Bu masrafların toplamı 109.600 akçeye ulaşmıştı. Özellikle su çarkları ve körükler zaman içerisinde işlevini yitirdiğinden bunların yenilenmesi zarureti vardı. Kaydın tutulduğu dönemde kârhanede iki su çarkı ile sekiz körük bulunuyordu. Bunların yenilenmesi için 45.600 akçe masraf yapılmıştı. Kârhanenin müstemilatından olan fırın, samakov (demir ocağı), mahzen, işçilerin kaldığı barakaların inşa ve tamiratları da yapılan masraflar arasındaydı. Bunlara yapılan harcama miktarı 40.000 akçeye ulaşmıştı. Bir diğer masraf kalemi de su yollarının tamir masraflarıydı. Bunların tutarı da 12.000 akçe olarak gerçekleşmişti.

Tablo 4: Çeşitli inşaat ve tamirat masrafları

Masraf Kalemi	Akçe	Fiyat	Adet
Çark	7.200	3.600	2
Körük	38.400	4.800	8
Ocak	12.000	3.000	4
Mahzen, Fırın, Samakov	40.000		
Suyolu Tamiri	12.000		
Toplam	109.600		

Daha önce bahsedildiği gibi muhasebe defterlerinde çalışanların ücretleri *El-İcârât* başlığı altında kaydedilirdi. Kârhanenin her türlü hizmetlerinde çalışanlarına ödenen ücretler bu başlık altında kaydedilmiştir. Burada iki durum söz konusudur. Birincisi daimi statüde çalışanlara yapılan ödemeler, ikincisi ise gerekli olduğunda istihdam edilenlere verilen ücretlerdir. Daimî statüde çalışanlar: işçiler, dökümcü ustaları, çarkçı, ahengirânlar (demirci ustaları), rahanî? ustası, neccâr ve körükçü ustalarıdır. Bu bağlamda işletmenin faaliyette olduğu 1850 günlük süre zarfında 49 kişilik işletme personeline günlük 900 akçeden toplam 1.665.000 akçe ödemedede bulunulmuştur. Aşağıdaki tabloda da açıkça

görüldüğü gibi çalışanlara yapılan ödemelerde en önemli kısmı kayıtlarda *işçiyân-ı kârhâne-i Pravişte/topcuyân-ı dergâh-ı âlî* ibareleriyle geçen ve Tophane-i Âmire'den gönderilen işçiler oluştuyordu. Kayıtların tutulduğu 2006 günlük süre zarfında sebebi belirtilmeyen nedenlerle 156 gün dökümhane de üretim faaliyetine ara verilmişti.

Tablo 3: İşletmenin daimî çalışanları ve ücretleri

Çalışanlar	Adet	Günlük Ücret (akçe)	Günlük Toplam Ücret (akçe)	Toplam (akçe)	%
İşçi	40	15	600	1.110.000	66,6
Usta	3	40	120	222.000	13,3
Çarkçı	1	80	80	148.000	8,8
Ahengirân	2	15	30	55.500	3,3
Rahanî?	1	15	15	27.750	1,6
Neccârân	1	15	15	27.750	1,6
Körükçü	1	40	40	74.000	4,4
Toplam	49	220	900	1.665.000	100

Yukarıda da belirttiğimiz üzere işletmenin muayyen olmayan ücret ödemeleri de mevcuttu. Bunların en önemlisi Tophâne-i Âmire'den gönderilmiş işletmenin işçi ihtiyacını karşılayan kapıkulu statüsünde ki neferlere yapılan maaş dışındaki ödemelerdir. Dökümhanede bu statüde 40 işçi çalışmaktaydı. Nitekim söz konusu topçu neferlerine 2006 günlük sürede 561.680 çürük akçe ödemede bulunulmuştu. Burada dikkati çeken bir husus ödemelerin günlük 7 çürük akçe³⁹ üzerinden yapılmış olmasıdır. Fakat muhasebe defterinde hem sağ akçe⁴⁰ hem de çürük akçe üzerinden hesaplama yapılmış fakat nihaî hesaplamada sağ akçe itibar olunmuştur. Burada dikkati çeken başka bir husus da çalışılmayan günlerde de ödemede bulunulmuş olmasıdır. Defterde *işçiyân-ı kârhâne-i Pravişte* olarak zikredilen bu çalışanlara işletmenin kurulduğu tarihlerde günlük 30 akçe ödeme yapılmıyordu. Fakat kârhâne emini Ali Çorbacıya hitaben yazılan bir hüküm kaydına göre bu ücretin ödenmemesi istenmiş ve maaşları karşılığı olan 15 akçelik ücretin ödenerek ayrıca çalıştıkları günlerde 7 akçe ödemede bulunulması emredilmişti.⁴¹ Bunun yanı sıra çardak vs. gibi bina yapımında çalışan ustalar, demir dirhemlerin yapım ücretleri, hilon çıkartma işinde çalışan işçi ücretleri⁴², belirli süreliğine kârhânede veya başka dökümhanelerde görevlendirilen usta ücretleri de bu gruba dâhil edilmiştir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi bu ödemelerde de en önemli kısmı *işçiyân-ı kârhâne* olarak vasıflandırılan topçu neferlerine yapılan ulufe ödemeleri oluşturmaktadır. Ayrıca 5 Z 1115/10 Nisan 1704 tarihinde III. Ahmet'in tahta geçmesi münasebetiyle her nefere 1000 akçe olmak üzere toplam 40.000 akçe cülûs bahşîşi ödemesi de yapılmıştır.⁴³

³⁹ Ayarı düşük akçeye verilen isim.

⁴⁰ Ayarı tam akçeye verilen isim.

⁴¹ BOA, AE. SMST. II, 40/3964.

⁴² Beş işçi 773 günde 15.000 kıyye (19.230 kg) ham demir çıkarmıştır. BOA, MAD. 4415, s. 12.

⁴³ BOA, MAD, 4415, s. 14.

Tablo 4: Muayyen olmayan işletme çalışan ücretleri

Çalışanlar	Adet	Günlük Ücret (akçe)	Çalışılan Gün	Toplam (akçe)	
Topçuyân-ı Dergâh- 1 Âlî	40	8	2006	421.260 (561.680) ⁴⁴	60,88
Banaluka Dökümhanesine görevlendirilen Usta harcırah ve ücretleri	2	80	120	16.800	2,42
Hilon İhraç İşçisi	5	30	773	51.870	7,49
Demir Dirhem (20 adet)	2	2.400 adedi		48.000	6,93
Bakır Döküm Ustası	2	2.400		4.800	0,69
Dökümcü (İstanbul'dan)	2	80	128	20.480	2,95
Humbara kalıbı dökücü ustası(Pravişte'den)	1	30	400	12.000	1,73
Dökümcü Ustası(Tophâne-i Âmire'den)	2	80	236	37.760	5,45
Dökümcü Ustası (Tophâne-i Âmire'den)	3	40	88	10.560	1,52
Kalıp Dökücü Ustası (İstanbul'dan)	1	80	400	32.000	4,62
Cevher yıkayıcı	1	30	796	23.880	3,45
Bakır eritici	6	40	120	12.520	1,80
Toplam	67			691.930	100

Giderler içerisindeki diğer bir kalem de üretilen yuvarlak ve humbaraların başta Kavala İskeleyi olmak üzere çeşitli kaza, iskele ve kalelere nakil ücretleri ile kârhanenin ihtiyaç duyduğu demir, kömür, odun vs. gibi çeşitli malzemelerin taşıma ücretleridir. Ayrıca nakledilen yuvarlak ve humbaraların gemilere yükleninceye kadar korunması için kiralanan depoların ücretleri de bu guruba dâhildir. Kayıtlarda kârhanede üretilen mühimmatın büyük bölümünün Kavala İskeleyine nakledildiği görülmektedir. Buradan kiralanan gemiler vasıtasıyla mühimmat başta Tophane-i Âmire (İstanbul) olmak üzere, Edirne, Donanma-i Hümayûn ve bazı kalelere gönderilmektedir. Deniz yolu ile yapılan taşımalarda mîrî gemiler kullanıldığı gibi her türlü tüccar gemisi de kiralama yoluna gidilirdi. İhtiyacın karşılanamadığı dönemlerde yine deniz yolu ile Samakovcuk'tan (Kırklareli-Demirköy) ham demir ithal edilmektedir. Kaydın tutulduğu süre zarfında nakliye masrafları toplamı 270.600 akçe olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere Kavala İskeleyi Pravişte dökümhanesinin antreposu hüviyetindeydi. Başta Tophane-i Âmire olmak üzere devletin çeşitli kale ve kentlerine gönderilecek olan mühimmat öncelikle bu iskeleye getirilir ve buradan sevkiyatı yapılır. Ayrıca dökümhanenin ihtiyaç duyduğu başta hilon olmak üzere çeşitli hammadde ve mühimmat da yine buradan taşınırdı. İklim koşullarının elverişsizliği veya ihtiyaç duyulan gemilerin zamanında temin edilememesi gibi nedenlerle zamanında teslimat yapılamamasından dolayı yuvarlak ve humbaraların burada teslimat yapılana kadar depolanması ihtiyacı ortaya çıkıyordu. Bu amaçla Kavala İskeleyi yakınında ve kale içinde olmak üzere çeşitli yerlerde mahzenler kiralanmıştı. Nitekim İbrahim Paşa Vakfı'na ait mahzen ile El Hac Hasan bin İslam'ın kale içinde bulunan mahzeni bu ihtiyaç için kiralanmıştı. İbrahim Paşa Vakfına ait mahzen için 3 seneliğine

⁴⁴ Çürük akçe toplamıdır.

6.000 akçe, kale içerisindeki mahzen için de iki seneliğine 6.000 akçe ödemede bulunulmuştu.⁴⁵ Sonuç olarak humbara ve yuvarlakların nakliye ve depolanma masrafları toplamı 282.600 akçeye ulaşmıştı.

Tablo 5: Nakliye ücretleri

Şehir	Taşınan Mühimmat	Miktar (adet)	Akçe
Pravişte-Edirne	Yuvarlak	8.000	56.400
Pravişte-İştari Kalesi	Yuvarlak	3.000	48.000
Samakovcuk-Kavala-Pravişte	Helon	308.000 kıyye	46.200
Pravişte- Kavala	Yuvarlak	800.000 kıyye	120.000
Mahzen Kirası			12.000
Toplam			282.600

Dökümhanenin geçmiş senelerden sahip olduğu ve yeniden döktürdüğü yuvarlak ve humbara da muhasebeleştirilmiş, bunların irsal edildiği yerler ve kimlerin vasıtasıyla taşınmış olduğu da ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Söz konusu dönem zarfında yeni döktürülen humbara ve yuvarlaklar *aynî yuvarlak ve humbara-i mütenevvia müceddeden der kârhâne-i Pravişte* başlığı altında belirtilmiştir. Buna göre kârhâne beş yıl sekiz aylık dönem zarfında 277.269 adet yuvarlak, 5.400 adet humbara imal etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kârhânede günde yaklaşık 150 adet yuvarlak ve 3 adet humbara dökülebiliyordu. Bu bilgiler de bize kârhânenin daha çok yuvarlak üretimine yoğunlaştığını göstermektedir. Buna ilave olarak geçmiş dönemden 292.072 adet yuvarlak, 55 adet humbara, 10 adet top ve 2.000 kıyye güherçile mevcudu kalmıştır. Söz konusu toplam işletmenin korunması amacıyla döktürülmüştür. Böylece dökümhanenin toplam mevcudu, 569.341 yuvarlak, 5.455 humbara, 10 top ve 2.000 kıyye (2.564 kg) güherçileye ulaşmaktadır. Döktürülen yuvarlakların cinslerine bakıldığında 16 kıyyeden (20,5 kg) 25 dirheme (yaklaşık 81 gr.) kadar değişmektedir. Aşağıdaki tabloda dökülen humbara ve yuvarlakların ağırlıkları gösterilmiştir.

Tablo 6: Dökülen yuvarlak ve humbara

Yuvarlak		Humbara	
Kıyye/Dirhem	Adet	Kıyye	Adet
16	6.446	90 (115,8 kg)	145
14	1.000	80 (102,5 kg)	192
11	15.422	58 (74,3 kg)	2.000
9	1.748	56 (71,7 kg)	336
7	38.024	45 (57,6 kg)	1.610
5	61.029	44 (56,4 kg)	671
2	13.350	30 (38,4 kg)	300
1	17.600	22 (28,2 kg)	146
0,5	5.000		
300 dirhem	1.000		
100 dirhem	3.300		
80 dirhem	59.500		

⁴⁵

BOA, MAD, 4415, s. 14.

70 dirhem	1.200		
75 dirhem	6.700		
40 dirhem	23.000		
30 dirhem	5.000		
25 dirhem	17.950		
Toplam	277.269		5.400

Tevziât başlığı altında ise İstanbul, Edirne ve bazı serhat kalelerine gönderilen mühimmatın çeşit ve miktarları ile kimler vasıtası ile irsal edildiği kaydedilmiştir. Genel olarak ifade edecek olursak dökümhanenin mevcudundan 454.528 adet yuvarlak ve 5.100 adet humbara bazı sınır kaleleri, Donanma, Edirne ve İstanbul'a gönderilmiştir. Teslim edilen mühimmattan 1 Ş 1115/10 Aralık 1703 tarihinde 5.857 yuvarlak ve 1.996 humbara Gürcistan seferi için mübaşir Mustafa Çavuş'a teslim edilmiştir. Ayrıca Ziştovi Kalesi'ne de 29 N 1117'de (14 Ocak 1706) 3.000 adet yuvarlak gönderildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Avlonya Sancağı'nda bulunan Kanina Kalesi, ile Cezair Ocaklarına da teslimat yapılmış ve bu şekilde yapılan teslimatın toplamı 32.857 yuvarlak, 3.996 humbaraya ulaşmıştır.

Tablo 7: Kârhaneden yapılan teslimât

Mahal	Yuvarlak	Humbara	Tarih
İstanbul	22.800	-	20 Ca 1113 / 23 Ekim 1701
Mîrî Kalyonlar	183.475	-	25 Z 1113 / 23 Mayıs 1702
Edirne	6.000	-	17 N 1114 / 4 Şubat 1703
Edirne	2.000	-	20 Za 1115 / 26 Mart 1704
İstanbul	14.650	-	Z 1115 / Nisan-Mayıs 1704
İstanbul	25.000	-	15 M 1116 / 20 Mayıs 1704
İstanbul	22.220	743	25 Z 1116 / 20 Nisan 1705
İstanbul	8.030	-	4 M 1117 / 28 Nisan 1705
İstanbul	8.030	-	4 M 1117 / 28 Nisan 1705
İstanbul	8.030	-	4 M 1117 / 28 Nisan 1705
İstanbul	13.500	-	4 M 1117 / 28 Nisan 1705
İstanbul	77.849	-	2 C 1117 / 21 Eylül 1705
Edirne ve İstanbul (numune)	87	60	25 Ş 1117 / 12 Aralık 1705
İstanbul	8.000	301	10 Za 1117 / 23 Şubat 1706
İstanbul	8.100	-	-
İstanbul	4.000	-	-
İstanbul	10.000	-	-
Bazı Kale ve Seferlere	32.857	3.996	-
Toplam	454.628 ⁴⁶	5.100	

Yukarıdaki ifade edildiği üzere kârhaneden yapılan tevziât ve teslimattan sonra Pravişte ile Kavala'da kalan mevcut ise 117.813 yuvarlak, 355 humbara, 10 top ve 2.000 kıyye güherçile olmuştur. Mevcut

⁴⁶ Bu rakam defterde 454.528 olarak kayıtlıdır.

yuvarlakların 57.380 tanesi Pravişte Kârhânesi'nde, 52.930 tanesi de Kavala'da bulunuyordu. Kayıtlara göre geriye kalan 4.503 yuvarlağın kadı defterlerinde yazılmamış olduğu ortaya çıkmıştır. Elde mevcut humbaranın miktarı ise 355'dir. Netice itibarıyla kârhânenin kaydının tutulduğu beş sene sekiz aylık müddet zarfında işletme 9.615.610 akçe gelir elde ederken 8.017.412 akçe gideri gerçekleşmiş ve 1.598.198 akçe kar elde edilmiştir. Devlet işletme giderlerinin fazlalığını gerekçe göstererek 2.101.802 akçe daha masraflardan düşmüş ve işletmenin toplam karı 3.700.000 akçe olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç

Ateşli silahların hayati önem kazandığı erken modern çağda uzun süren savaşların mühimmat ihtiyacını karşılamak da bir o kadar elzem hale gelmiştir. II. Viyana kuşatması sonrasında özellikle karada Avusturya, denizde Venedik ile yapılan mücadelelerde yuvarlak ve humbara ihtiyacının giderilmesi için yeni keşfedilen demir ocaklarının ortaya çıkmasıyla 1696 tarihinde Pravişte Kârhânesi işletmeye alınmıştır. İşletme özellikle yuvarlak imalatı hususunda uzmanlaşmıştır. İşletmenin daimî çalışanları 49 kişiden ibaret olmasına rağmen ihtiyaç duyuldukça yeni istihdamların gerçekleştirildiği görülmektedir. İşletmenin başına emin sıfatı ile Ali Çorbacı atanmış ve Pravişte Maden Mukataası başta olmak üzere yakın çevredeki birkaç mukataanın geliri buraya bağlanmıştır. Üretilen yuvarlak ve humbaralar Kavala İskelesi üzerinden başta Tophane-i âmire olmak üzere bazı kaleler ile donanmaya gönderilmiştir. İncelediğimiz beş yıl sekiz aylık dönemde işletmenin kâr elde eden bir durumda olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk kurulduğunda sahip olduğu çark, samakov ve işletmeye bağlanan köylerin sayılarının artması talebin sürekli artış halinde olduğunu ve üretimin de buna paralel olarak artış gösterdiğini işaret etmektedir.

Kaynakça

Arşiv kaynakları (Başkanlık Osmanlı Arşivi)

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi

BOA. MAD, 4415, 9877

Kamil Kepeci Tasnifi

BOA, KK, 5180

BOA, KK, 5185

Cevdet Tasnifi (Askeriye)

BOA, C.AS, 1172/52239

BOA, C.AS, 1009/44169

İbnülemin Tasnifi

Askeriye

BOA, İE. AS, 36/3261

Dâhiliye

BOA, İE. DH. 12/1167

Maliye

BOA, İE. ML, 53/5087

Ali Emiri Tasnifi

II. Mustafa

BOA, AE. SMST. II, 40/3964

BOA, AE. SMST. II, 45/4489

BOA, AE. SMST. II, 64/6689

BOA, AE. SMST. II, 77/8188

BOA, AE. SMST, II, 108/11702

BOA, AE. SMST. II, 121/13319

BOA, AE, SMST. II, 121/13321

I. Süleyman

BOA, AE. SSÜL. I, 2/139

Kaynakça

- Agoston, Gabor, Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi), çev. Tanju Akat, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 92-93.
- Agoston, Gabor, Barut, Military Transformation in The Ottoman Empire and Russia 1500-1800, Kritika, Explorations in Russian and Eurosian History 12, 2 (Spring 2011), s. 281-319.
- Agoston, Gabor, Barut, Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 145-1800", Journal of World History, 25, 1 (2014), s. 85-124.
- Auguston, Gabor, Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Altunbay, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.10, s. 791-801.
- Altunbay, Mustafa Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Aydüz, Salim, Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi, TTK yayınları, Ankara 2006.
- Bostan, İdris, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, TTK yayınları, Ankara 1992,
- Çağatay, Neşet , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.2, S.1(1943), s. 117-126.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Zübde-i Vekayiât, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK. Yayınları, Ankara 1995.
- Ertaş, Mehmet Yaşar, Sultanın Ordusu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Edit. Halil İnalçık ve Donald Qoataert, Eren Yayınları, İstanbul 2004.
- Gökpınar, Bekir, Varadin Seferinde Organizasyon Ve Lojistik (1716), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- Güvemli, Batuhan-Ümmühan Aslan, "According for Procurement in The Ottoman Empire During The Early 18th Century", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, no, 3, 2012, s. 211-245.
- İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- İnciciyan, P.L.; H. D. Andreasyan " Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 2., 1974, 11-88.
- Kurtoğlu, Fevzi, Türklerin Deniz Muharebeleri, Baba Hasan ve Mısırlı Oğlu İbrahim ve Mezemorta Hüseyin Paşalar Devri, İstanbul 1940.
- Mustafa İbn-i İbrahim, Fenn-i Humbara, (Yay.Haz. Salim Ayduz,Şamil Can), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

- Nerantzis Nerantzis, *Pillars of Power: Silver And Steel of The Ottoman Empire, Mediterranean Archacology and Archaeometry*, Vol.9, No.2, 2009, s. 71-85.
- Öztürk, Temel, *Osmanlılarda Malî Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği*, Bilig, S.56, Kış 2011, s. 211-234
- Pakalın, M. Zeki , *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1983
- Sevinç, Tahir, *Sultanın Son Seferleri (1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, İdeal Yayınları, İstanbul 2019:
- Stoyanovski, Alaksandar, “ XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1974, s. 213-230.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008.
- Taş, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Kullanılan Yelken Bezi Türleri ve Miktarları”, *Social Sciences Studies Journal*, 2018, s. 2304-2320.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, (Yay. Haz. Ziya Yılmaz), TTK. Yayınları, Ankara 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK yayınları, C. IV. II. Kısım, Ankara 1983.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, YKY, İstanbul, 2010.
- Yerasimos, Marianna, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yunanistan:Rota ve Güzergahlar*, Bir Allame-i Cihân Stefanos Yerasimos (1942-2005), II.C., Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s. 735-837.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2010.

3. 14 Temmuz 1958 Irak Darbesi'nin Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları

Aziz KILIÇ¹

APA: Kılıç, A. (2021). "Frightening Turks, Barbaric Muscovites": Notes on the image(s) of the Ottoman Turks and the Muscovites in the sixteenth-century Europe. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 39-50. DOI: 10.51297/rumelitar.2021.3

Öz

1958'de Orta Doğu'da patlak veren bunalımlar, Türkiye'nin dış politikasını etkilerken belki de en fazla iç politikasını etkiledi. 1958'de Orta Doğu'da bir dizi krizin ortaya çıkmasına neden olan olayların ilki 14 Temmuz 1958'de Irak'ta General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen darbeydi. Irak'ta yaşanan bu darbe birden Türkiye'deki iç siyasetin ana gündem maddesi haline geldi. Menderes hükümetinin Irak'taki darbeye ilk tepkisi oldukça sert oldu. Diğer taraftan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin başını çektiği muhalefetse hükümetin Irak konusundaki bu sert tavrını eleştiriyor ve bu konuda hükümetten farklı görüşler savunuyordu. Muhalefetin Irak darbesini günlerce gündemde tutması ve bazı imalarda bulunması, Menderes'i ve Demokrat Parti (DP)'yi son derece rahatsız etti. Bu süreçte Menderes ile İnönü arasındaki söz düellosunda "ihtilal", "idam sehpaları" konuşulur oldu. Böylece iktidar ile muhalefet arasında süregelen siyasal kutuplaşma farklı bir boyuta taşındı. Bu çalışmada öncelikle 1950 seçimlerinden sonraki süreçte iktidar-muhalefet ilişkileri genel hatlarıyla ele alındıktan sonra 14 Temmuz 1958 Irak darbesinin Türkiye'deki iç siyasete, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilere yansıması ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: 14 Temmuz 1958 Irak darbesi, Demokrat Parti, Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkisi, siyasal kutuplaşma

Reflections of the July 14, 1958 Iraq Coup on relations between the Democratic Party Government and opposition parties

Abstract

The crises that broke out in the Middle East in 1958 affected Turkey's foreign policy, while perhaps most affected its internal politics. The first of the events that led to a series of crises in the Middle East in 1958 was the coup in Iraq led by General Kasım on July 14, 1958. This coup in Iraq had suddenly become the main agenda of internal politics in Turkey. Menderes government's first reaction to the coup in Iraq was quite harsh. On the other hand, the opposition led by the Republican People's Party (CHP) criticized the government's harsh stance on Iraq and defended different views from the government on this issue. The fact that the opposition parties kept the Iraq coup on the agenda for days and made some insinuations extremely disturbed Menderes and the Democrat Party. In this process, "revolution or coup" and "execution" were spoken in the duel of words between Menderes and İnönü. Thus, the ongoing political polarization between the government and the opposition moved to a different dimension. In this study, it was tried to discuss reflections of the 14

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Malatya, Türkiye), aziz.kilic@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8064-2772 [Makale kayıt tarihi: 29.12.2020-kabul tarihi: 01.06.2021; DOI: 10.51297/rumelitar.2021.3]

July 1958 Iraq coup on internal politics in Turkey and on relations between the Democrat Party government and opposition parties.

Keywords: July 14, 1958 Iraq coup, the Democrat Party, power-opposition relationship in Turkey, political polarization

Giriş

Türkiye’de 1950’lerin sonları, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle başlayıp, 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle sona eren on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarının en çalkantılı yılları olmuştur. Özellikle 1957 genel seçimleri sonrası süreç derin toplumsal, siyasal ve ekonomik bunalımlarla geçmiştir. Ekonomik göstergelerde bozulma, 1957 seçimlerinde DP’nin seçmen çoğunluğunu ilk kez yitirmesi karşısında muhalefet partilerinin giderek gücünü arttırması, iktidar ile muhalefet partileri arasında süregelen siyasal kutuplaşma ve buna bağlı olarak patlak veren bir dizi siyasal kriz adeta bu dönemin karakteristik özelliği oldu.

1957 seçimlerine doğru giderken, ekonomik göstergelerdeki bozulma DP’nin 1950-56 döneminde başarılı olan ekonomi politikalarının artık dinamizmini kaybettiğine de işaret ediyordu (Keyder, 1996: 1070). Bozulan ekonomik durum ile hükümetin muhalefet üzerindeki baskılarını arttırması arasındaysa sıkı bir ilişki vardı. Fiyatlar yükselip piyasada en önemli tüketim mallarının bir kısmı bulunamayınca, kamuoyu muhalefetin eleştirilerine daha çok duyarlı olmaya başladı (Ahmad, 2010:83). Toplumsal hoşnutsuzlukla birlikte, yasal baskıların ağırlığına rağmen, muhalefet eleştirilerini daha da şiddetlendirdi. DP’nin muhalefete yönelik tutumu giderek ağırlaşınca, muhalefet partileri işbirliği yapmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Henüz seçimlerin erkene alınacağı resmen açıklanmamışken muhalefet temsilcileri, Ağustos 1957’de işbirliği yapmak için bir dizi görüşmelerde bulundular (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1957). Hürriyet Partisi 5 Ağustos’ta yayımladığı tebliğde, “demokratik rejimi koruma yolunda, muhalefet partileri arasında işbirliği” yapılmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Hürriyet Partisi’nin başlattığı işbirliği girişimine ertesi gün Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) yayımladığı bir bildiriyle destek verdi. Bildiride, “muhalif partilerin büyük vatandaş kitlesiyle birlikte Milli Hürriyet Cephesi kurmak yoluyla işbirliği” yapmalarının artık kaçınılmaz olduğu ifade edilmekteydi (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1957). Her iki partinin işbirliği çağrısına İnönü olumlu yanıt vererek görüşmelere hazır olduğunu açıkladı (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1957). Muhalefet partileri 12 Ağustos’ta İnönü’nün Heybeliada’daki evinde toplanarak işbirliği müzakerelerine başladılar (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1957). Muhalefet partilerinin “işbirliği konferansı” Ağustos’un sonlarına kadar sürdü ve nihayet 4 Eylül’de üç muhalefet partisi işbirliği üzerinde mutabık kaldıkları esasları ortak bir bildiriyle açıkladılar. Bildiride, muhalefet ile iktidar arasında süregelen mücadelenin bir rejim davası olduğu, bu davanın halledilmesi için üç partinin işbirliği yapmaya karar verdiği ifade edildikten sonra, muhalefet iktidara geldiği takdirde 2 yıl boyunca kurucu meclis olarak çalışacağı ve bu süre zarfında antidemokratik kanunları kaldıracağı, nispi temsil usulüne göre yeni seçimlere gidileceği belirtiliyordu (Ulus, 5 Eylül 1957). Bu arada DP, erken seçim kararı aldı ve 1958’de yapılması gereken seçimlerin 27 Ekim 1957’de yapılacağını açıkladı. Ardından muhalefetin seçimlerde işbirliği yapmalarını engellemek için seçim kanununda bazı değişiklikler yaptı (Milletvekilleri Seçimi Kanununun...1957; Milliyet, 11 Eylül 1957). Muhalefet partileriye işbirliği konusundaki girişimlerini hayata geçirecek formülü bulamadılar. CHP, seçim kanunundaki son değişikliğin işbirliğine giden bütün yolları tıkadığını, bir partinin seçime girerek diğerleri tarafından desteklenmesini teklif etti. Hürriyet Partisi ise CHP’nin seçimlere yalnız girmek istediğini, diğer partilerin kendisini desteklemeleri tezini savunarak

işbirliğinden ayrıldığını öne sürdü. CMP de işbirliğinin sonuçsuz kalması konusunda CHP'yi suçladı (Cumhuriyet, 21 Eylül 1957).

27 Ekim 1957 genel seçimleri hayli gergin bir havada yapıldı. Muhalefetin seçim kampanyasının odak noktası rejim davası, siyasal özgürlükler ve ekonomik sorunlardı. DP'nin seçim propagandasının ağırlığı ise yedi yıllık iktidarı dönemindeki ekonomik gelişmelerdi. Ayrıca DP, dinin etkili gücünden yararlanmak için Tek Parti döneminin katı laiklik politikalarını da vatandaşa sık sık hatırlattı (Karpas, 2002: 96, 104). Hatta Menderes, Adana'da yaptığı konuşmada Tek Parti döneminde, "CHP'nin 800 Camii ahır, müskirat deposu" haline getirip satışa çıkardığını söyledi (Milliyet ve Cumhuriyet, 23 Ekim 1957). Bunun üzerine muhalefet, DP'yi dini istismar etmekle suçladı. Seçim kampanyası sırasında bazı olaylar meydana geldi (Karpas 2010:505). Hem muhalefet hem de iktidar seçim meydanlarında birbirlerini amansızca eleştirdiler. DP'nin eski kurucusu Fuad Köprülü, "bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir" diyerek DP'yi baskıcı ve otoriter olmakla suçladı (Cumhuriyet, 23 Ekim 1957). Muhalefetin tüm çabalarına rağmen DP kullanılan geçerli oyların yüzde 47.70'ni alarak seçimi kazandı. Fakat bu kez DP ilk kez yüzde ellinin altına düşerek muhalefet partilerinin aldığı toplam oyun gerisinde kaldı ve seçmen çoğunluğunu yitirdi. CHP yüzde 40.82 oyla neredeyse iktidar partisi kadar oy aldı. Geriye kalan oyların yüzde 7,19'unu CMP ve 3.85'ini ise Hürriyet Partisi aldı. DP, muhalefetten 287 bin (Cumhuriyet, 29 Ekim 1957) daha az oy almasına rağmen yürürlükteki seçim sistemi sayesinde kendisine Mecliste rahat bir çoğunluk sağladı (Aygen, 1962: 208).

Sert seçim kampanyaları, seçim sonrası muhalefet-iktidar arasındaki siyasal mücadelenin daha da gerginleşeceğine işaret etmekteydi. DP'nin 1946 seçimleri olarak adlandırılan 27 Ekim 1957 genel seçim sonuçlarının ilanından sonra, ülkedeki siyasal gerginlik hiçbir şekilde hafiflemedi. Muhalefet seçimlerde usulsüzlük yapıldığını ileri sürdü (Toker, 1991:12-13). Seçim sırasında türlü yolsuzluklar, usulsüzlükler ve haksızlıklar yapıldığına dair ülkenin birçok yerlerinden seçim kurullarına şikâyetler, itirazlar yağdı. CHP, 15 ilin seçim sonuçlarına itiraz etti (Milliyet, 29 Ekim 1957). Gaziantep, Kayseri, Giresun ve diğer bazı illerde gösteriler, çatışmalar yaşandı; Kayseri'de 16 kişi yaralandı (Cumhuriyet, 30 Ekim 1957). Çıkan olaylar üzerine İnönü, birçok yerde DP'lilerin CHP'lilere saldırdığını Başbakan Menderes'e söyleyince, Menderes ise CHP merkezinin memlekette olaylar çıkarmaya yeltendiği cevabını verdi (Milliyet, 30 Ekim 1957). İki lider birbirini suçladı ve seçimle ilgili tartışmalar uzun süre devam etti.

Yeni Meclisin 1 Kasım 1957'deki ilk toplantısı olaylı geçti. Hükümeti eleştirdiği için 2 Temmuz 1957'de tutuklanan (Cumhuriyet 3 Temmuz 1957) CMP'nin lideri Osman Bölükbaşı'nın Kırşehir milletvekili olarak Mecliste isminin okunmaması muhalefetin protestosuyla karşılaştı ve Celal Bayar'ın yeniden Cumhurbaşkanı seçildiği sırada muhalefet partileri oy kullanmayarak Meclisi terk ettiler (Milliyet ve Cumhuriyet, 2 Kasım 1957). Menderes yeni hükümeti seçimlerden ancak 29 gün sonra ilan edebildi. Hükümet kurma işleminin uzamasını muhalefet siyasi buhran olarak değerlendirdi. Beşinci Menderes hükümeti 4 Aralık'ta programını Meclise sundu. Muhalefet partileri, programı incelemek için süre istedi fakat bu istek iktidar tarafından reddedildi. Hükümet yaklaşık sekiz saat süren şiddetli tartışmalar arasında (Nadi, 6 Aralık 1957), Meclis çoğunluğuna dayanarak aynı gün güvenoyu aldı. Menderes, hükümet programını Meclise sunarken iç siyaset "mücadelelerinde memleket nizam ve istikrarını zedeleyecek ve hatta emniyet ve selâmetine doğrudan doğruya menfi tesirler icra edecek derecede ölçsüzlüklerle" karşılaştığını ve bunların tekrarlanmaması için önlemler alınacağından bahisle muhalefete ve basına karşı yeni tedbirlerin alınacağını işaretlerini verdi (TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Aralık 1957).

14 Temmuz 1958 Irak darbesi

Kutuplaşma eksenine oturarak süregelen iktidar-muhalefet ilişkisi 1958 yılına gelindiğinde artık farklı bir boyuta taşınmıştı. Bu süreçte darbe söylemleri Türkiye'deki iç siyasetin ana gündem maddesi haline geldi. Bu söylemlere ise 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen darbe kaynaklık etmekteydi.

14 Temmuz 1958'de İstanbul'da Türkiye, Irak, Pakistan ve İran devlet başkanlarının katılması ile Bağdat Paktı'nın bir toplantısı yapılacaktı (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1957). Fakat toplantının yapılacağı 14 Temmuz'da Irak'ta General Abdülkerim Kasım liderliğinde bir darbe gerçekleşti ve Bağdat Paktı toplantısına katılmak üzere yola çıkan Irak Kralı II. Faysal, Veliht Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Sait darbe sırasında öldürüldüler (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1958). Darbeciler krallığı lağvettiklerini, "Irak Cumhuriyeti"nin kurulduğunu duyurdular (Milliyet ve Cumhuriyet, 15 Temmuz 1958). Bu olay İstanbul'da Kral II. Faysal'ı ve beraberindekileri beklemekte olan diğer Bağdat Paktı üyesi ülke liderlerinde şaşkınlığa ve tepkiye neden oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 632). Bunun üzerine Türkiye-Pakistan ve İran devlet başkanları 14-17 Temmuz tarihlerinde Ankara ve İstanbul'da yaptıkları toplantılarda Irak'ta yaşanan darbeyi görüştüler ve toplantının sonunda ortak bir bildiri yayımladılar. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun düzenlediği basın toplantısında okunan söz konusu ortak bildiride, üç devlet başkanının "müttefik bir memlekette hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin, müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisini, büyük bir endişe ile müşahade" ettiklerini "ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürü"nü kınadıklarını ve Orta Doğu'da bu tür hareketlerin engellenmesi için alınması gereken önlemleri mümkün olan her şekilde destekleyeceklerini ifade ettiler (Milliyet ve Cumhuriyet, 18 Temmuz 1958).

Hükümetin Irak darbesine ilk tepkisi

Diğer Bağdat Paktı üyesi ülkelerden bağımsız olarak Türkiye'nin Irak darbesine başlangıçtaki tepkisi çok sert oldu. Menderes Hükümeti, Irak'ta yaşanan darbeyi, ilhamını Moskova'dan alan Nasırcı bir darbe olarak nitelemekle birlikte yeni Irak rejimini tanımadığını da açıkladı. 17 Temmuz'daki basın toplantısında gazetecilerin sorularını cevaplayan Dışişleri Bakanı Zorlu, yeni Irak hükümetini tanımadıklarını, meşru hükümetin Irak-Ürdün Federal Birliğinin başkanı olan Kral Hüseyin'in başında bulunduğu hükümet olduğunu ifade etti (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1958). Ayrıca Irak'taki darbeden son derece rahatsız olan hükümet Irak'a askeri müdahale olasılığı üzerinde de ciddiyetle durdu (Cumhuriyet ve Milliyet, 15-16-17-18 Temmuz 1958). Zorlu'nun bu yöndeki önerisine Bayar ve Menderes de yeşil ışık yakmıştı. Fakat böyle bir girişimin Irak halkını yeni rejimin etrafında birleştireceğini, yeni Irak hükümetini Mısır ve SSCB'ye yaklaştıracığını ve SSCB'nin müdahalesine neden olacağını düşünen ABD ve İngiltere, Türkiye'yi Irak'taki durum karşısında hareketsiz kalması konusunda uyardılar (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 632). Diğer taraftan SSCB ise Irak'a karşı herhangi bir askerî müdahalede bulunulmaması konusunda Türkiye'ye nota verdi (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1958).

Diğer taraftan Türkiye, ABD ve İngiltere'nin Irak'taki darbeye bağlantılı olarak Lübnan ve Ürdün'e askerî çıkarma yapmasını destekledi. Ortadoğu'da bir dizi bunalımı tetikleyen Irak darbesi en çok Lübnan ve Ürdün'ü endişelendirdi. Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın iktidara geldikten sonra ortaya attığı ve yeniden canlandırdığı Arap milliyetçiliği fikri sadece Irak'ta değil bütün Orta Doğu ülkelerinde özellikle Batı ile işbirliği içerisinde olan mevcut yönetimlere karşı etkisini gösteriyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 632). 1958'de Lübnan'da da Mısır Arap Cumhuriyeti ile birleşme ve Nasır yanlılarının sayısı iyice artmıştı. İç karışıklık üzerine Lübnan'ın Hristiyan lideri Camille Chamoun 14 Haziran'da

ABD'den yardım istedi (Acar, 1989: 37-38). Irak'ta darbe gerçekleşince benzer bir darbe ihtimaline karşı ABD 15 Temmuz'da 5000 kadar deniz piyadesini Lübnan kıyılarına çıkardı (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1958). Türkiye ABD'nin bu girişimini memnuniyetle karşıladığı gibi İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına da izin verdi (Milliyet, 17 Temmuz 1958). Dışişleri Bakanı Zorlu 16 Temmuz'da konuyla ilgili açıklamasında Türkiye hükümeti olarak ABD'nin "Lübnan hükümetinin talebi üzerine ve bu memleketin istikbalinin hariçten tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı muhafazası maksadıyla Lübnan'a kuvvet göndermiş olmasını" tasvip ettiklerini ve bundan memnuniyet duyduklarını ifade etti (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1958).

Irak'taki darbe Lübnan'dan daha çok Ürdün'ü endişelendirmekteydi. Bilindiği üzere Şubat 1958'de Irak ile Ürdün arasında Arap Federal Birliği kurulmuştu. Söz konusu Birlik, Mısır ve Suriye'nin birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni Nasır başkanlığında kurmalarına tepki olarak kurulmuştu (Gönlübol ve Ülman, 1996: 302). Türkiye ise Nasır'a karşı denge oluşturacak bu girişimi desteklemişti (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:631). 14 Temmuz Irak darbesi sırasında Federal Birliğin Başkanı Kral II. Faysal öldürülünce başkanlık yetkileri Ürdün Kralı Hüseyin'e geçti. Kral Hüseyin Irak'ta yaşanan olayların kendi ülkesine de sıçramasından çekiniyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:633-634). Kahire merkezli bir darbe girişiminden çekinen Kral Hüseyin, ABD ve İngiltere'den yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine 17-18 Temmuz'da bu kez İngiltere ABD'nin de desteğiyle Ürdün'e askerî çıkarma yaptı (Milliyet, 18 Temmuz 1958). Dışişleri Bakanı Zorlu, İngiltere'nin bu girişimini Bağdat Paktı üyesi ülkelerin Ürdün'e bir yardımı olarak değerlendirdi (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1958).

Irak darbesinin Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları

Türkiye'nin de ulusal güvenliğini tehdit eden Orta Doğu'daki bu tehlikeli gelişmeleri görüşmek üzere muhalefet partileri TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmaya hazırlandılar (Cumhuriyet, 20, 21 ve 22 Temmuz 1958). Meclis'in tatil olduğu bu dönemde 22 Temmuz 1958'de CHP kendi Meclis grubunu topladı ve toplantı sonucunda TBMM'nin en geç 26 Temmuz günü olağanüstü toplantıya çağırılmasına karar verildi (Milliyet, 23 Temmuz 1958). Bu sırada bazı çevrelerde hükümetin Meclisin toplanmasını doğru bulmadığını, Anayasa'nın ilgili maddesine rağmen muhalefetin önergesinin dikkate alınmayacağı yönünde söylentileri de dolaşıyordu (Nadi, 27 Temmuz 1958). Fakat CHP'nin 147 imza ile verdiği önerge üzerine Meclis Başkanı Refik Koraltan, 26 Temmuz'da toplanmak üzere TBMM'ye çağrıda bulundu (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1958) ve Meclis belirtilen günde toplandı. Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve diğer birçok bakan yurtdışında bulunduğundan toplantıya katılamamışlardı. Bu nedenle İçişleri Bakanı Namık Gedik, hükümet adına açıklama yaptı. Gedik, Irak, Ürdün ve Lübnan'daki gelişmeler konusunda genel bilgi verdi ve hükümetin bu gelişmeler konusundaki tutumunu kısaca değerlendirdikten sonra konuşmasını bitirdi. Hükümet adına yapılan açıklamadan sonra muhalefet partileri de kendilerine söz hakkı verilmesi konusunda önerge verdiler fakat Meclis İçtüzüğü gereğince reddedildi ve müzakere açılmadı. İnönü, "hükümetin dış politikada takip ettiği yanlış istikametlerin sebepleri asıl salâhiyet sahipleri tarafından izah edilmemiştir. Verilen izahat, tatmin edici değildir, her safhada eksik kalmıştır..." ifadelerini içeren bir önerge verdi ve Meclis'in 25 Ağustos 1958'de yeniden toplanmasını talep ettiyse de kabul edilmedi. Sadece 40 dakika süren Meclis oturumu söz hakkı verilmeyen muhalefetin protestoları arasında olaylı bir şekilde sona erdi (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Temmuz 1958).

Meclisteki olaylı oturumdan hemen sonra CHP, CMP ve Hürriyet Partisi kendilerine söz hakkı verilmemesini protesto eden açıklamalar yayımladılar. CHP konuyla ilgili bildirisinde, hükümet adına tek taraflı ve eksik bir açıklama okunduktan sonra Meclisin tatil edildiği, kendileri tarafından verilen

önerge üzerine olağanüstü toplanan Mecliste hükümetin izlediği dış politika konusunda söz hakkı verilmediği, hükümetin Orta Doğu'daki olaylar sırasında “tehlikeli hareketlere teşebbüs ettiği”, “TBMM’de meselelerin konuşulmasını istemeyen zihniyetin tehlikelerle dolu” olduğu ifadelerine yer verdikten sonra dış politikanın “her türlü tahrik edici tavır, beyan ve teşebbüslerden” sıyrılması gerektiğini belirtti (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1958). CMP’nin Başkanı Osman Bölükbaşı ise açıklamasında, hükümeti denetleme istemeyen bir zihniyet olarak nitelendirdi ve “partizan zihniyeti her şeyin üstünde” tutmakla suçladı (Milliyet, 27 Temmuz 1958).

Muhalefet partileri hem 26 Temmuz’daki Meclis toplantısını hem de hükümetin Irak darbesi sonrası sert tutumunu gündeminden düşürmediler. 27 Temmuz’da bir basın toplantısı düzenleyen İnönü, hükümetin Orta Doğu’daki nüfuz mücadelelerine dahil olarak son derece yanlış bir politika izlediğini ve “ilerde normal ve dost bir komşu vaziyeti olması ihtimali mevcut olan bir yeni idareyi red ve meyas etmeye hakkımız yok idi” diyerek Türkiye’nin yeni Irak hükümetini tanıması gerektiğini ifade etti (Milliyet, 28 Temmuz 1958). İktidar tarafında ise İnönü’ye cevap veren İçişleri Bakanı Gedik, İnönü’nün hükümetin açıklamalarını hiçe saydığını ve maksatlı bazı yabancı ajanslardan yola çıkarak hükümetin Orta Doğu politikasını “tahrikçilikle” suçlayarak asıl kendisinin tahrikte bulunduğunu ve bu açıklamanın Türkiye’nin “yüksek milli menfaatleriyle asla” bağdaşmadığını ifade etti (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1958).

Irak’taki darbenin yarattığı ilk şokun atlatılmasının ardından Menderes hükümeti ilk baştaki sert tutumunu yumuşattı. ABD ve diğer Batılı devletlerin ve Bağdat Paktı üyesi devletlerin Irak’taki yeni rejime karşı yumuşak bir politika izlemeleri üzerine, Türkiye de resmi tutumunu değiştirdi ve 31 Temmuz 1958’de Irak’taki yeni hükümeti resmen tanıdığını açıkladı (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1958). Irak konusunda hükümetin bu keskin tutum değişikliği muhalefetin eleştiri tonlarını daha da yükseltmesine yol açtı. Hükümetin başlangıçtaki tutumunun aksine, muhalefet ve bazı yayın organları Irak darbesini bir dış tahrik olarak değil, baskıcı bir yönetime karşı direniş olarak nitelendirmeye başladı. Partisinin ilçe kongresinde konuşan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Irak darbesinin “sevilmeyen bir idareyi devirmek için” yapılan bir halk hareketi olduğunu, bu hareketi gerçekleştirenlere “katil ve cani” gibi sıfatlarla hitap edilmesinin büyük hata olduğunu söyledi ve dışişleri bakanını istifaya çağırdı (Milliyet, 4 Ağustos 1958). CMP Genel İdare Kuruluysa yayımladığı bildiride şöyle demektedir: “Irak’ta istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya başvuranların hareketlerini şekavet diye vasıflandırmak ve birkaç gün sonra da bunların kurduğu idareyi tanımak basiret ve teenni ile kabili telif değildir.” (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1958).

CHP’nin başını çektiği muhalefet partilerinin Irak konusunu gündemlerinden düşürmemeleri, Irak darbesini “istibdat ve baskıya” karşı bir hareket olarak nitelendirmeleri karşısında DP Meclis Grubu, 11 Ağustos 1958’de çok sert bir bildiri yayımladı. Doğrudan CHP’yi hedef alan bildiride, uzun zamandan beri muhalefet görevini meşruiyet sınırları içerisinde yapmayan CHP yönetici ve organlarının Irak olaylarını takip eden günlerdeyse “demokratik rejimlerde mahfuz tutulması ana şart olarak kabul edilen Meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını, şiddet yolu ile tahrip etmenin mümkün, hatta lazım olduğu kanaatini uyandırmaya müncer olabilecek çok tehlikeli bir yola da” girdiği ifade edilmekteydi. Yine söz konusu bildiride iktidarı kaybettiği 1950 yılından beri CHP yöneticilerinin meşruluk dışına kayma eğilimi gösteren muhalefet tarzının 14 Temmuz’da Irak’ta patlak veren olaylarla birlikte tamamen “tahripkar” bir manzara arz ettiği belirtilmekteydi. Bildirinin son kısmındaysa CHP’nin anayasal sınırlara bağlı kalmadan “tahripkar” muhalefet tarzını sürdürmesi durumunda, “iktidarın meşru bir devleti tecavüz ve tahripten korumak için emniyetinin ve menfaatinin gerektirdiği her türlü

tedbirlere başvurmasının hakkı ve vazifesi” olduğu belirtilerek CHP'nin son bir kez daha uyarıldığı vurgulanıyordu (Cumhuriyet ve Milliyet, 12 Ağustos 1958).

CHP Meclis Grubu ise 16 Ağustos'ta söz konusu DP'nin bildirisine aynı sertlikle cevap verdi. CHP bildirisinde, yıllardan beri DP'nin anti demokratik kanunlar çıkararak basını, muhalefeti susturmaya çalıştığı, DP yöneticilerinin “iç siyasette ve iktisadi alandaki başarısızlıklarını ve iç politikadaki hataları yüzünden halkın sevgi ve güvenini kaybettiklerini idrak etmenin huzursuzluğu” içinde oldukları, demokratik denetleme imkanlarını ortadan kaldırmayı artık iktidarda kalabilmenin tek şartı olarak gördükleri ifade edilmekteydi. Yine aynı bildiride iktidar cephesinin CHP'yi ihtilalcilikle itham etmesine de cevap verilmekteydi. Bildirinin bu kısmında, 1950 seçimlerinde DP'ye meşru yollardan iktidara gelme imkanının CHP tarafından sağlandığı ve bu imkandan faydalanarak DP yöneticilerinin demokrasiyi yıkmalarına izin verilmeyeceği, “DP sorumlularının zihnine huzur kaçıracı bir vehim olarak yerleştiği görülen ihtilal ihtimaline karşı en büyük teminatın” CHP olduğu ifadelerine yer verilmekteydi (Milliyet ve Cumhuriyet, 17 Ağustos 1950).

DP'nin önergesi üzerine Meclis 21 Ağustos'ta bir kez daha olağanüstü toplandı. Gündemde son Orta Doğu olayları, dış yardımlar ve alınan tedbirlerle izlenecek iktisadi politikalar vardı. Meclis toplantısında ilk sözü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu aldı. Irak darbesi, Amerika ve İngiltere'nin Ürdün ve Lübnan'a yaptıkları askeri çıkarmaları konularına değinen Zorlu, “kardeş Arap” devletlerine sızan “beynelmilel komünizmin” bölgedeki Arap milliyetçiliğine dayanan hareketleri istismar ederek barışı ve güvenliği tehdit ettiğini, hükümetleri devirdiğini, bu durumun söz konusu ülkelerin iç meselesi olmaktan çıkarak tüm bölgedeki barışı tehdit ettiğini ifade etti. Zorlu, Orta Doğu'daki Türk dış politikasının amacının “beynelmilel komünizim”in sızma hareketlerini engellemek olduğunu ve bu nedenle Amerika ve İngiltere'nin Ürdün ve Lübnan'a askerî çıkarma yapmasının Türkiye tarafından desteklendiğini ifade etti. Zorlu'dan sonra söz alan İnönü, Orta Doğu'da yaşanan bunalıma değinerek Irak darbesi sırasında hükümetin bu olaya sert tepki göstermesini, İncirlik Üssünün ABD'ye kullandırmasını eleştirdi. İnönü, hükümetin Irak darbesi sırasında “Irak'a askerî müdahale icap ettiğini söyleyerek Türkiye'nin başına dünyanın binbir belâsını davet edecek şekilde” davrandığını, hükümeti bu fikrinden vazgeçirmek için ABD'nin çaba sarf ettiğini, hükümetin Irak darbesi konusundaki tavrının Türkiye'ye ciddi bir şekilde zarar verdiğini belirtti. Orta Doğu konusu Zorlu ile İnönü arasında zaman zaman sert söz düelloları, tartışmalar halinde sürdü (TBMM Zabıt Ceridesi, 21.08.1958: 832).

Irak'ta yaşanan darbenin başta CHP ve diğer muhalefet partileri tarafından uzun süre gündemde tutulması, Menderes hükümetini oldukça rahatsız etmekteydi. Ancak Menderes'in asıl kaygısıysa Irak'taki gibi bir darbenin Türkiye'de de yaşanabilme ihtimaliydi (Bağcı, 1990: 97). Çünkü ülkedeki siyasal gerginlikte akıllarda tutulması gereken en önemli faktör ordunun tavrıydı. DP, daha başından beri ordudan gelebilecek bir hareketten tedirgindi (Eroğul, 1990:120). 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ertesi günü dört generalin İnönü'yü ziyaret ettiği ve bunların seçimleri iptal edip iktidarı DP'ye teslim etmemek için İnönü'ye teklifte bulundukları haberleri tedirginlik yaratmıştı (İpekçi ve Coşar, 2010:15). DP, iktidarı devralır almaz 6 Haziran 1950'de ordu üst kademesini değiştirdi ve yerlerine kendisine sadık olacağını düşündüğü yeni komutanları atadı. 16 Ocak 1958'e gelindiğindeyse bir subayın ihbarı üzerine hükümete yönelik bir askeri darbe hazırladıkları suçlamasıyla dokuz subayın tutuklandığı kamuoyuna yansdı (Cumhuriyet, 17 Ocak 1958). Bu durum ordu içerisinde bir huzursuzluk olduğunun ilk işaretiydi. Bu atmosferde hem muhalefetin hem de muhalif basının 14 Temmuz 1958'deki Irak darbesini günlerce gündemde tutmaları ve bazı imalarda bulunmaları, Menderes'i ve DP'yi son derece rahatsız etti.

Eylül 1958'e gelindiğinde Menderes ile İnönü arasındaki söz düellosunda artık "ihtilal", "idam sehpaları" konuşulur oldu. Başbakan Menderes Balıkesir DP il kongresinde CHP'yi "ihtilal havası yaratmakla" suçladı ve "biz onlara haddini bildireceğiz" dedi. Ayrıca konuşmasında muhalefetin Irak darbesi konusundaki tutumuyla ilgili şu ifadeleri kullandı:

Irak'ı misal göstererek ve mütemadiyen ve ısrarla gazetelerinde milleti tahrik ve teşvik ederek adeta 'bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı' demektedirler. Komşu bir memlekette öldürülenlerin cesetlerini haftalarca gazetelerinde neşretmek suretiyle, bu memlekette de bir serdengeçtinin harekete geçmesini kışkırtmak istemektedirler...İhtilalleri iyi gösterenler bu memleketin gözbebeği Atatürk'e menfur bir suikast yapıldığından hiç bahsetmiyorlar. Menfur suikastın müteşebbislerinin nasıl idam sehparlarında can verdiğinden ders alsalar...(Cumhuriyet, 7 Eylül 1958)

Menderes'in Balıkesir'deki bu konuşmasına yanıt veren Hürriyet Partisi Genel Sekreteri Turan Güneş, "muhalefet partileri bir ihtilalin, bir suikastın peşinde değillerdir" dedi (Cumhuriyet, 8 Eylül 1958). Başbakan Menderes'e cevap veren İnönü ise siyasi tartışma hayatının henüz tamir kabul etmez bir noktaya gelmediğini belirttikten sonra "Orta-Doğunun ihtilal hareketleri memleketimize ancak felaket getirir" ifadelerini kullandı (Milliyet, 8 Eylül 1958).

Bu süreçte Menderes yurt gezisi kapsamında yaptığı konuşmalarında özellikle ana muhalefet partisi CHP'yi "ihtilal tahrikçiliği" ile suçlamaya devam etti. Bursa'daki konuşmasında İnönü'ye cevap veren Menderes, "ihtilal tahrikçiliği İnönü'nün politika mesnedi olmuştur" dedi (Milliyet, 9 Eylül 1958). Başbakana cevap veren İnönü ise tehditlerden korkmadığını, "idam fermanını boynunda" taşıdığını, milletin yarısından fazlasını temsil eden muhalefete toplum önünde tekrarı mümkün olmayan sıfatlarla saldırdığını söyledi (Milliyet, 10 Eylül 1958).

Menderes ile İnönü'nün siyasal yaşamdaki kutuplaştırmayı geri dönülemez şekilde çıkmaza sokan söz düellosu haftalarca devam etti. 16 Eylül'de CHP yayımladığı tebliğde, "iktidar partisi idarecileri, iç politikada yeni bir şiddet ve baskı devri açmak hevesine kapılmış görünüyorlar" dedikten sonra, iktidarın muhalefeti "ihtilalcilik" ile suçlayarak tahammül edilemez duruma ulaşan hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı karşısında halkın dikkatini başka yöne çekme amacında olduğunu belirtmekteydi. Buna cevap veren DP yayımladığı tebliğde, "şiddet yoluna saparak, nizam çiğneyerek bir azınlığın tahakkümünü korumak" girişiminin muhalefetten geldiğini ifade etmekteydi (Cumhuriyet, 17 Eylül 1958).

Irak'taki gelişmeler sonrasında dış politika konusunda muhalefet ile iktidar ilk kez farklı görüşler savunmaktaydı ayrıca da darbe söylemleri siyasal yaşamdaki kutuplaşmayı giderek çıkmaza sokmaya başlamıştı. Eylül 1958 boyunca da darbe söylemleri muhalefet ile iktidar arasındaki gerginliği tırmandırmaya devam etti. Menderes 20 Eylül 1958'de İzmir'de yaptığı konuşmada muhalefetin, "kin husumet ve kıskançlığın harekete geçirdiği zorlama ve her ne pahasına olursa olsun seçimler yoluyla olmasa da iktidara gelmek politikasına" sıkı sıkıya bağlı olduğunun artık anlaşıldığını ifade ederek muhalefeti demokrasi dışı yöntemlerle iktidarı ele geçirmeye çalışmakla suçladı. Ertesi gün DP il kongresinde konuşan Menderes yine muhalefetin ve muhalif basının Irak darbesini istismar ettiğine değindi. Menderes konuşmasının devamında, "muarızların" Irak olaylarını istismar ederek gazetelere bastırdıklarını, bunları çok iyi bir hareketmiş gibi göstererek memleketi karıştırmaya gayret ettiklerini, bu "siyasi icraat ve hürriyet suiistimalinin" böyle devam edemeyeceğini, bunun "siyasi, askeri emniyet ve milli mevcudiyetle ilgili olduğunu" belirterek kardeş kavgası teşvik edildiğini, ifade etti. Ayrıca muhalefet partilerinin vali ve savcılarını tehdit ettiğini ve "bir daha savcıya valiye dil uzatırlarsa elbette tedbir alacağız. O zaman Demokrasiye paydos dedirtirler" diyerek sözlerini tamamladı. (Milliyet,

Cumhuriyet, 21-22 Eylül 1958). Menderes'in geniş yankı uyandıran bu konuşmasına İnönü, "Demokrasiye paydos demeğe DP Genel Başkanının gücü yetmeyecektir" sözleriyle cevap verdi (Cumhuriyet, 24 Eylül 1958). Aydın'da bulunan Menderes, İnönü'ye "demokrasiyi yıkmaya kuvvetimiz yoktur, onu ancak İnönü yıkar" dedi (Milliyet, 24 Eylül 1958).

İktidar ile muhalefet arasındaki bu kutuplaşma hareketleri Ekim 1958'e gelindiğinde siyasi ayrışmanın yeni biçimlerini de ortaya çıkardı. Muhalefet partileri "güç birliği" adı altında birleşirken DP ise buna karşılık olarak Vatan Cephesi hareketini başlattı. Böylece siyasal yaşama hakim olan kutuplaşma, geniş halk kitleleri nezdinde de örgütlü hale gelmeye başladı. Muhalefet partilerinin DP'ye karşı birleşme girişimleri 1957 seçimlerinin hemen öncesinde başlamış fakat sonuçlandıramamıştı. Muhalefet partilerinin işbirliği girişiminin sonuçsuz kalması 1957 seçimlerinde DP'yi avantajlı duruma getirmiş ve DP, muhalefetten daha az oy alarak seçmen çoğunluğunu ilk kez yitirmesine rağmen seçimi kazanmıştı. Muhalefet partileri seçimden önce "işbirliği" girişimlerini hayata geçirebilselerdi belki de sonuçlar farklı olabilirdi. Bu nedenle seçimden hemen sonra, başta CHP ve diğer muhalefet partileri, iktidarın meşruiyetini yitirdiğini ve istifa etmesi gerektiği yönünde propagandaya başlamışlardı (Siyasal Cepheleşmede Yeni Adım: Vatan Cephesi, 2005:334-335). Bu sırada CMP yayımladığı bildiride, muhalefetin iktidardan daha fazla oy aldığını, DP'nin azınlığa düşmüş olmasına rağmen seçim sistemi sayesinde iktidarda olduğunu, muhalefet işbirliği sağlayabilseydi seçimleri kazanmış olacağını ifade etti (Cumhuriyet, 4 Kasım 1957). 1957 genel seçimlerinden sonra muhalefet partileri artık ayrı ayrı siyasal mücadeleye devam ettikleri sürece yürürlükteki seçim kanununun kendilerine bir fayda sağlamayacağını, aksine iktidar partisine yarayacağını, bu nedenle muhalefetin birleşmesi gerektiği çağrısında bulunmaya başladılar. İktidar partisinin giderek muhalefet üzerindeki baskılarını arttırması, muhalefet partilerinin yeniden işbirliği yapma girişimlerini de hızlandırmıştı (Nadi, 08 Ekim 1958). Bu kez dört muhalefet partisi "güç birliği" adı altında birleşmek için bir dizi görüşmeler yürüttüler. İlk adımda 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti (Eroğul, 1990:145; Cumhuriyet, 17 Ekim 1958). Bunu 24 Kasım 1958'de CHP ile Hürriyet Partisinin birleşmesi takip etti (Eroğul, 1990:145). İki partinin birleşmesinden sonra bir açıklama yapan İnönü, "demokratik rejim memlekette yerleşecek. Çaresi yok" dedi (Cumhuriyet, 25 Kasım 1958).

DP ise muhalefet partilerinin iktidara karşı birleşmesine cevap olarak Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket başlattı. Vatan Cephesi, ilk kez 12 Ekim 1958'de Başbakan Menderes tarafından siyasi bir slogan olarak ifade edilmesinden sonra ortaya çıktı. Manisa'da muhalefet partilerinin üst yönetimlerini sert bir şekilde eleştiren Başbakan Menderes, "politika ve ihtirastan verasete vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir" açıklamasını yaptı (Cumhuriyet, Milliyet, 13 Ekim 1958). Başbakan Menderes, Manisa'dan sonra yurt gezisi dâhilinde uğradığı diğer yerlerde de bir Vatan Cephesi kurulması üzerinde sık sık durdu. Gezi sırasında yaptığı konuşmalarda Menderes, muhalefeti "kin ve husumet cephesi", "şer cephesi" olarak tanımlamaya başladı (Uyar, 2012:42).

Sonuç

14 Temmuz 1958'de Irak'ta yaşanan darbe, Türkiye'deki iktidar ile muhalefet arasında mevcut olan siyasal kutuplaşmanın farklı bir yöne doğru evrilmesine yol açmıştır. Türkiye'nin de dahil olduğu Bağdat Paketi üyesi komşu bir ülkede gerçekleşen bir olayın Türkiye'nin iç politikasına bu denli yansımaysa daha çok Türk siyasal yaşamının kendi iç dinamikleriyle ilgiliydi.

1958 Irak darbesinin Türkiye’deki iktidar-muhalefet ilişkilerine yansımaları belki de iki şekilde olmuştur. Bunlardan ilki çok partili siyasal sisteme geçildikten sonra iktidar ile muhalefetin ilk kez bir dış politika sorununda farklı görüşler savunmasıydı ki bu durum partiler üstü dış politika anlayışının da sonu anlamına geliyordu. Bir diğeri ise darbe söylemlerinin Türkiye’deki iç siyasetin ana gündem maddesi haline gelmesiydi. Muhalefet partileri ve muhalif basın Irak darbesini ele alırken bu olayı hükümetin dış politikasını eleştirme ekseninden çıkararak bir ihtilalin veya darbenin ne zaman bir millet için hak olabileceği doğrultusunda değerlendirdi. Muhalefet, Irak darbesini “sevilmeyen bir idareyi devirmek için” yapılan bir halk hareketi olarak değerlendirdi. DP, muhalefeti Irak’takine benzer bir darbenin Türkiye’de de olabilme ihtimali izlenimi yaratmakla, “ihtilal tahrikçiliği” yapmakla suçladı.

Muhalefetin Irak darbesi konusundaki tutumuna DP’nin aşırı tepki vermesiyle Türkiye’de ordunun siyasal yaşamdaki rolüyle yakından ilgili olduğu söylenebilir. O tarihte Türkiye, henüz bir darbeye karşılaşmamıştı fakat böyle bir ihtimalin varlığı DP’yi daha başından beri kaygılandırmaktaydı. DP üst yönetimi, 1950 seçimlerinde büyük bir başarı kazanıp iktidarı resmen devralmasına rağmen, 27 yıllık CHP iktidarının şekillendirdiği devlet mekanizmasından, özellikle askerî ve sivil bürokrasiden tedirgindi ve ordudan gelebilecek bir müdahaleden özellikle çekinmekteydi. Menderes hükümeti, 6 Haziran 1950’de ordu üst kademesinde geniş çaplı bir değişiklik yaparak ordu üzerindeki otoritesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak 16 Ocak 1958’e gelindiğinde Menderes hükümetine yönelik bir askeri darbe hazırladıkları suçlamasıyla dokuz subayın tutuklanması ve ardından Temmuz 1958’deki Irak darbesini muhalefetin ele alış biçimi DP’yi yeniden bir darbe ihtimali konusunda kaygılandırmış görünmektedir.

Irak darbesi sonrası süreçte darbe söylemlerinin Türkiye’deki iç siyasetin ana gündem maddesi haline gelmesi ve bu tartışmaların aylarca sürdürülmesi, iktidar ile muhalefet arasında süregelen siyasal kutuplaşmanın farklı bir boyuta taşınmasına yol açtı. Bu siyasal kutuplaşma ortamı Ekim 1958’de siyasi ayrışmanın yeni biçimlerini de beraberinde getirdi. Muhalefet partileri “güç birliği” adı altında birleşirken DP ise buna Vatan Cephesi hareketiyle cevap verdi. Böylece Türkiye hızla siyasal bir bunalımın, kaba kuvvet politikasının eşğine doğru itilmeğe başladı.

Kaynakça

A. Araştırma ve inceleme eserler

- Acar, İ. C. (1989). Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu. Ankara: TTK Basımevi.
- Ahmad, F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- Aygen, C. (1962, Mart). Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri. Ankara Üniversitesi SBFD, XVII(I), 203-287.
- Bağcı, H. (1990). Demokrat Parti Dönemi Dış Politika, Ankara: İmge Kitabevi.
- Eroğul, C. (1990). Çok Partili Düzenin Kuruluşu. Geçiş Sürecinde Türkiye, Derleyen Schick ve Tonak, İstanbul: Belge Yayınları.
- Eroğul, C. (1990). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Orta Doğu’yla İlişkiler. Türk Dış Politikası, (C. I), Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M ve Ülman, H. (1996), İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- İpekçi, A. ve Coşar, Ö. S. (2010). İhtilalin İç Yüzü, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Karpat, K. (2015). Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset. İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2010). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Keyder, Ç. (1996). İktisadi Gelişmenin Evreleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (C. 4), İstanbul: İletişim Yayınları, 1065-1073.
- Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun. (1957, 13 Eylül). Resmi Gazete, Sayı: 9705.
- Nadi, N. (1957, 6 Aralık). Birlik ve Ayrılık. Cumhuriyet.
- Nadi, N. (1958, 27 Temmuz). Meclis Toplanırken. Cumhuriyet.
- Nadi, N. (1958, 08 Ekim). Partiler Arası. Cumhuriyet.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1957, 4 Aralık). Devre: 11, Cilt 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1958, 21 Ağustos). Devre: 11, Cilt 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1958, 26 Temmuz). Devre: 11, Cilt 4.
- Toker, M. (1991). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uyar, H. (2012). Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Siyasal Cepheleşmede Yeni Adım: Vatan Cephesi (2005). Cumhuriyet Ansiklopedisi C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 334-335.
- Weiker, W. F. (1967) 1960 Türk İhtilali. İstanbul: Cem Yayınevi.

B. Süreli yayınlar

- Cumhuriyet, 17 Ağustos 1950.
- Cumhuriyet 3 Temmuz 1957.
- Cumhuriyet, 14 Temmuz 1957.
- Cumhuriyet, 5 Ağustos 1957.
- Cumhuriyet, 6 Ağustos 1957.
- Cumhuriyet, 8 Ağustos 1957.
- Cumhuriyet, 12 Ağustos 1957.
- Cumhuriyet, 21 Eylül 1957.
- Cumhuriyet, 23 Ekim 1957.
- Cumhuriyet, 29 Ekim 1957.
- Cumhuriyet, 30 Ekim 1957.
- Cumhuriyet, 2 Kasım 1957.
- Cumhuriyet, 4 Kasım 1957.
- Cumhuriyet, 17 Ocak 1958.
- Cumhuriyet, 15 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 16 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 17 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 18 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 20 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 21 Temmuz 1958.
- Cumhuriyet, 22 Temmuz 1958.

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1958.
Cumhuriyet, 27 Temmuz 1958.
Cumhuriyet, 29 Temmuz 1958.
Cumhuriyet, 1 Ağustos 1958.
Cumhuriyet, 5 Ağustos 1958.
Cumhuriyet, 12 Ağustos 1958.
Cumhuriyet, 7 Eylül 1958.
Cumhuriyet, 8 Eylül 1958.
Cumhuriyet, 17 Eylül 1958.
Cumhuriyet, 21 Eylül 1958.
Cumhuriyet, 22 Eylül 1958.
Cumhuriyet, 13 Ekim 1958.
Cumhuriyet, 25 Kasım 1958.
Milliyet, 17 Ağustos 1950.
Milliyet, 11 Eylül 1957.
Milliyet, 23 Ekim 1957.
Milliyet, 29 Ekim 1957.
Milliyet, 30 Ekim 1957.
Milliyet, 2 Kasım 1957.
Milliyet, 15 Temmuz 1958.
Milliyet, 16 Temmuz 1958.
Milliyet, 17 Temmuz 1958.
Milliyet, 18 Temmuz 1958.
Milliyet, 23 Temmuz 1958.
Milliyet, 27 Temmuz 1958.
Milliyet, 28 Temmuz 1958.
Milliyet, 4 Ağustos 1958.
Milliyet, 12 Ağustos 1958.
Milliyet, 10 Eylül 1958.
Milliyet, 21 Eylül 1958.
Milliyet, 22 Eylül 1958.
Milliyet, 24 Eylül 1958.
Milliyet, 13 Ekim 1958.
Ulus, 5 Eylül 1957.

4. Rum İsyanında İngiltere'nin rolü (1821-1830)

Hasan DEMİRHAN¹

APA: Demirhan, H. (2021). Rum İsyanında İngiltere'nin rolü (1821-1830). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 51-70. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2021.4.

Öz

Beş asır boyunca Osmanlı devleti hâkimiyeti altında huzur ve refah içinde yaşayan Rumlar, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan liberal ve özgürlükçü akımlardan etkilenecek Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hareketi planladılar. 1821 yılında ilk olarak Eflak-Boğdan'da ardından Mora'da isyan hareketini başlattılar. Eflak'taki isyan kısa sürede Osmanlı Devleti tarafından bastırılırken Mora'da hızla yayıldı. İsyanın ilk günlerinde bölgede yaşayan Müslümanlar Rum isyancılar tarafından acımasızca katledildi. Mora isyanının ilk günlerinde tarafsız kalmayı başaran İngiltere, 1822 yılından itibaren Akdeniz'deki çıkarlarını korumak, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek, Rumlar üzerindeki Rus etkisinin önüne geçmek için isyancıları destekleme kararı verdi. İngiltere'nin politikalarının paralelinde Fransa'nın ve Rusya'nın da isyana dâhil olması ile isyan uluslararası bir boyut kazandı. İngiltere'de kurulan Helen komiteleri isyancılara para, silah, eğitim gibi birçok alanda yardımlar sağladı. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devletine yaptıkları siyasi baskılar sonuç vermeyince İngiltere'nin önderliğindeki İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları 1827 yılında Navarin'deki Osmanlı donanmasını yakarak isyana aktif olarak müdahalede bulundu. Navarin baskınından sonra Mora'da askeri yönden zayıflayan Osmanlı Devleti, dokuz yıl süren mücadelenin ardından 1830 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladığı ve bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasına karar veren Londra Antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Anahtar kelimeler: Rum, Osmanlı Devleti, İsyan, İngiltere

The role of England in Greek Revolt (1821-1830)

Abstract

The Greeks who lived in peace and prosperity under the Ottoman rule for five centuries, planned a rebellion against the Ottoman Empire influenced by the liberal and libertarian movements that emerged in Europe in the eighteenth and early nineteenth centuries. In 1821, they started a rebellion movement first in Wallachia-Boğdan and then in Morea. While the rebellion in Wallachia was suppressed by the Ottoman Empire in a short time, it spread rapidly in Morea. In the first days of the rebellion, Muslims living in this region were brutally murdered by the Greek rebels. Remaining neutral in the first days of the Peloponnese rebellion, Britain decided to support the rebels in order to protect its interests in the Mediterranean since 1822, to prevent Russia from descending into the Mediterranean and to prevent Russian influence on the Greeks. With the involvement of France and Russia in the rebellion in parallel with the policies of England, the rebellion gained an international dimension. The Hellenic committees established in England provided the rebels with money, weapons, education, etc. When the political pressures of the European states on the Ottoman Empire did not yield results, the British, French and Russian navies led by England, actively intervened in

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), hasandemirhan_@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5868-8317 [Makale kayıt tarihi: 08.04.2021-kabul tarihi: 01.06.2021; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2021.4]

the rebellion by burning the Ottoman navy in Navarin in 1827. The Ottoman Empire which weakened militarily in the Peloponnese after the Navarin raid, had to accept the London Treaty after nine years of struggle, which was signed by England, France and Russia in 1830 aiming at the establishment of an independent Greece.

Keywords: Greek, Ottoman Empire, rebellion, England.

Giriş

Osmanlı Devleti 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra son derece stratejik bir değere sahip olan Ege Denizi, adaları ve bugünkü Yunanistan coğrafyası² üzerine seferlerini sıklaştırarak bu bölgenin bir Osmanlı toprağı olmasını istedi. İlk olarak Mora yarımadası Fatih Sultan Mehmet tarafından 1460 yılında fethedildi ve 1461 yılında yapılan tahrirle Osmanlı tımar sistemi Mora'da uygulanmaya başlandı (Kayapınar, 2002, s. 191). 1687 yılında kısa bir süreliğine Venediklilerin eline geçen Mora, 1714 yılında yapılan bir seferle tekrar Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına alındı (Kutlu, 2007, s. 26-28).

Osmanlı Devleti Mora'da hâkim olduğu sürece boyunca bölgede yönetim anlayışına uygun olan "millet sistemini"³ uyguladı (Clogg, 1991, s. 22). Osmanlı Devleti'nde millet sözcüğü dinî inançla tarif edilen "nation", kelimesinin karşılığı olarak düşünülmüştü ve devletin iç işlerini, eğitim, din, adalet işlerini düzenlemek için öngörüliyordu (Balta, 2000, s. 231). Osmanlı Devleti temelde teokratik bir devlet görünümünde olmasına rağmen hiçbir zaman azınlıklara karşı hoşgörüsüz ve baskıcı bir yönetim şekli sergilemedi. Egemenlik kurduğu ülkelerde, devlete karşı maddi yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece, bölgesel yönetimlere doğrudan karışmadı ve dinsel baskı uygulamadı (Şenel, 2006, s. 400). Osmanlı Devleti'nde farklı dine mensup olanlar özgürce ibadetlerini yerine getiriyorlardı.

Osmanlı'daki farklı dini gruplar arasında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrasında takip ettiği siyaset gereğı, Ortodoks kilisesi büyük itibar kazanmış, İstanbul Rum⁴ Patriği'nin konumu, bütün Balkan Ortodoksların üzerinde ruhanî, malî ve adlî yetkilere sahip olacak şekilde belirlenmişti (Üçok, 1986, s. 191). Bu nedenle Rumlar, Osmanlı ülkesindeki azınlıklar arasında seçkin ayrıcalıklı bir millet konumundaydı (Örenç, 2009, s. 18). Ticaret yaparak kısa sürede zenginleşen Rumlar Avrupa'nın birçok önemli şehrinde ticaret kolonileri kurdular ve çocuklarını Avrupa'nın büyük üniversitelerine göndererek iyi bir eğitim almalarını sağladılar (Jelavich, 2006, s. 60).

² Jeostratejik açıdan Ege Denizi Yunanistan'a, Karadeniz'den Akdeniz'e oradan da Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'ya kadar olan deniz ulaşım hatlarını kontrol imkanı sağlamaktadır. Tüm bu deniz ulaşım hatları, batıya yönelik birer stratejik kapı durumundadır. Üç kıtanın kesiştiği bir noktada ve önemli su yolları üzerinde bulunan Yunanistan ve içinde bulunduğu coğrafya, dünya ölçeğinde stratejik değeri bulunan ilgi sahalarının bir tanesidir. Doğu Akdeniz'de merkezi bir konumda bulunan Girit Adası, deniz ve hava tesisleri sayesinde Doğu Akdeniz bölgesinde bütün yönlerde doğru icra edilecek harekâtlar için özel bir deniz-hava üssü konumunda olup, Süveyş Kanalı'na kadar olan mesafedeki tüm deniz ulaşım hatlarını kontrol edebilme imkanı sunmaktadır (Ertan Köse, **Yunanistan'ın Türkiye Ve Balkanlar Üzerindeki Stratejik Hedefleri**, T. C. Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2005, Sayfa 4).

³ Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimler millet sistemi adı verilen; her dini grubun idarî, malî, adlî ve hatta cezaî bakımdan kendi ruhanî reislerinin idaresi altında bulundukları bir sistemle yönetilmişler ve bunun sonucunda da gayri müslimler devlet içinde otonom veya yarı otonom (devlet içinde devlet) bir statü sahibi olmuşlardır (Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s.32).

⁴ Bugün özellikle yurt dışında genel olarak Rum denildiğinde Yunan aklı gelmekte ve böyle kavranmaktadır. Bundan dolayı da tercümelerde Rum kelimesi Greek/Yunan ile karşılanmaktadır. Herkes tarafından kabul görmeyen bu anlayışın tarihi, 80-100 yılı da pek geçmemektedir. Esasen Roma/Doğu Bizans dönemindeki din ve mezhep açısından aynı devlet ve kiliseye mensup olanların adı olan Rum (Roma) kelimesinin, daha sonra Osmanlı döneminde Ortodoks kilisesine bağlı olanlar için kullanılması ile günümüze kadar ulaşan bir Rum kavramı teşekkül etmiştir. Dolayısıyla Rum kelimesi tarihi olarak Doğu Roma/Bizans Ortodoks kilisesine mensup olanları ifade etmek üzere Roma kelimesinden türetilen ve dinsel mensubiyeti belirten bir kavramdır (Ali Arslan, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Rum Basını**, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 26.).

Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks kilisesine karşı takip ettiği siyaset, Rumların ayrıcalıklı konumu ve Avrupa ile sıkı bağları, Rusya'nın Balkanlardaki emelleri ile birleşince Rum isyanının oluşmasında önemli etmenler olacaktı.

A-Rum isyanının başlaması

1-Rum isyanının sebepleri

On yedinci yüzyıldan başlayarak zenginleşen Rumlar Avrupa'daki kültürel hayat ile çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ve onun yaydığı fikirler Rumlar arasında özgürlük fikrinin oluşmasına katkı sağladı. Rumlar Aydınlanma felsefesinin⁵, Fransız Devrimi'nin, romantik milliyetçiliğin başlıca görüşleriyle tanışmakla kalmayıp; Antik Yunan'ın dili ve uygarlığının eğitim görmüş Avrupalı çağdaşlarının düşüncelerinde ne denli olağanüstü bir yer tuttuğunu da fark ettiler (Clogg, 1991, s. 40-41). Bu anlayış sonucunda Rumlar arasında Eski Yunan'a olan ilgi arttı ve bu ilgi onlarda milliyetçilik fikrini güçlendirdi. İsyân öncesi Regas ve Koreas gibi düşünürler özgürlükçü fikirlerini kısa süre içerisinde bütün Mora'ya yaymayı başardılar.⁶

Rumların isyanında önemli rol oynayan bir diğer etmen Ortodoks Kilisesi ve onun faaliyetleriydi. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından Patriğe verdiği beratla İstanbul Ortodoks Patrikliğini Ortodoks dünyasının lideri durumuna getirmişti (Jelavich, 2006, s. 54). Osmanlı egemenliğindeki bütün Ortodoksları bir merkezden yönetebilme isteği ile birlikte Ortodoks Balkan Slavları, Rum kilisesine bağlanmıştı (Şimşir, 1989, s. XXXIV).

Patrikhane, Fatih Sultan Mehmed tarafından yeniden kuruluşundan itibaren, Türklük aleyhine iki farklı politika takip etti. Bunlardan biri kendini Avrupa kamuoyunda Müslümanların eline düşmüş mazlum bir kuruluş olarak tanıtmaya çalışırken diğeri de Sırp, Arnavut, Ulah, Bulgar gibi Rum olmayan Ortodoks tebaanın Rumlaşmasını sağlayarak Bizans İmparatorluğu'nun ihyasına çalışmasıydı (Şahin, 1995, s. 345). Patrikhane'nin bu milliyetçi tutumu Rumları isyana teşvik etmekteydi.

Ticaret ile zenginleşen ve Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerinde koloniler kuran Rumlar, ilk olarak ticari faaliyetlerini yürütmek ve kültürel değerlerine sahip çıkmak için yaşadıkları şehirlerde dernekler kurdular (Frangos, 1973, s. 87). On altıncı yüzyıldan başlayarak kurulan bu derneklerin mahiyetleri; 1789 Fransız İhtilali ve ihtilalin yaydığı fikirler ile on sekizinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve onun yansıması olan Eski Yunan'a duyulan özlem dolayısıyla değişmeye başladı. Fransız devriminin yaydığı fikirlerin Avrupa'da üstünlüğü ele geçirmesinden sonra Rumlar tarafından kurulan derneklerin amacı, Rumlar arasında siyasi ve fikir birliği sağlayıp bağımsız Yunanistan için yapılacak olan isyanın altyapısını oluşturmak ve bunun için gerekli örgütlenmeleri yapmaktı. Bu bağlamda kurulan ve 1821 Rum İsyanının planlanmasında rol oynayan en önemli dernek,

⁵ Aydınlanma felsefesinin temel düşüncesi bireyin kendi kaderini belirleme yeterliliğine sahip olduğu düşüncesidir. Aydınlanma düşüncesi bu bağlamda başka milletlerin yönetimleri altında yaşayan halkların özgürlük hayallerini kurmalarını desteklemiştir (Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Çev: Recep Boztemur, İstanbul 2004, s.32).

⁶ Avrupa'da Yunanistan'daki bu milliyetçi ve liberal düşüncelerin halk arasında yayılmasını sağlayan tanınmış isimler arasında ilk akla gelenler; M. Anthrakites, E. Boulgares, Beniamin Lesbios, K. Koumas, Th. Kaires, Kh. Pamplekes, Th. Pharmakides, Katartzes ve bunlar arasında en önemli yere sahip olan Regas ve Koreas'ı idi. Bu düşünürlerin çoğu ticaretin ve sanayinin güçlü olduğu merkezlerde ortaya çıkmaya başlayan ve "lise", "akademi" gibi isimler taşıyan okullarda öğretmenlik ya da yöneticilik görevini üstleneceklerdi. Bu okullar önceleri zenginler tarafından daha sonraları ise cemaat tarafından finanse edilecekti (Herkül Milas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006., s.39-40).

1814 yılının ortalarında Odessa şehrinde kurulan Filiki Eteryası (Ortaylı, 1987, s. 65) , “Dostlar cemiyeti” idi.

Filiki Eteryası, amacını milletini kötülüklerden temizlemek ve halkının cennete gitmesi için günahlarından azat edilmesinde onlara yardım etmek olarak ifade ediyordu (Crawley, *The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833)*, 1930, s. 11). Ancak derneğin asıl amacı; ilk aşamada Mora’da bağımsız bir Rum devleti oluşturmak, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On iki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu’yu Rum devletine katmak, nihayet İstanbul’u ele geçirerek Bizans’ı yeniden kurmaktır (Seyfi, 1934, s. 4).

Rumları isyana teşvik eden ve cesaretlendiren önemli sebeplerden biri de Rusya’nın balkanlardaki tutumu idi. Rusya Panislavizm ve Ortodoksların hamiliğini yaparak Balkanlarda Avusturya Macaristan İmparatorluğu’na ve Osmanlı Devleti’ne karşı üstünlük kurmak amacındaydı. Balkanlarda etkin olursa Akdeniz’e inmenin bir yolunu da bulmuş olacaktı. Rusların bu genel düşüncelerine rağmen Rus Çarı Aleksandr Rum İsyanı başladığında; Laibach’da müttefikleriyle, İtalya Yarımadası’nda ve İspanya’da başlayan isyanlar için ne gibi tedbirler alınabileceğini görüşmekteydi. Burada Çar’ın Avrupa’daki düzeni koruma düşüncesi, Avusturya Başbakanı Metternich’in görüşleriyle daha da güçlenmişti. Eğer Çar Aleksandr, Yunan isyanının başlatan Aleksandr İpsilantis’e destek verirse 1814-1815 yılları arasında Avrupa’da kurulan kırılğan muhafazakâr düzeni ölümcül bir biçimde zayıflatacak, merkezi Fransa’da olan düzen karşıtı devrimci güçlerin bir kere daha kıtayı silip süpürmesine izin verecekti. Bu yüzden Çar isyanın ilk aşamasında Rumların yardım talebine destek vermeyecekti. (Anderson, 2001, s. 80).

2- Rum isyanının başlaması

a) Eflak ve Boğdan ayaklanması

Tepedelenli Ali Paşa’nın 1820 yılında Yanya civarında isyan etmesi Osmanlı Devleti’ni bu coğrafyada zor duruma düşürmüştü ve Filiki Eteryası’nın yıllardır hazırlığını yaptığı isyan için uygun ortamı hazırlamıştı. 12 Nisan 1820 tarihinde Filiki Eteryası’nın lideri seçilen Aleksandr İpsilantis isyanın başlatılması için hızla hareket edilmesini ve oluşan uygun ortamın değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. (Özkaya, 1986, s. 117-118). Aleksandr İpsilantis Eflak ve Boğdan halkının da bu isyanda kendi güçlerine katılacağını ümit ediyordu. İpsilantis bölgedeki voyvodalar ile görüşerek onların desteğini istedi. Rumenlerin liderliğini yapan Tudor Viladimirescu ile 1821 yılında bir antlaşma imzaladı (Crawley C. W., 1965, s. 538).

Filiki Eteryası lideri Aleksandr İpsilantis yapılan uzun hazırlıkların ve antlaşmaların ardından artık isyan saatinin gelip çatığına karar vererek 3000⁷ asker ile birlikte 6 Mart 1821 tarihinde yanında kardeşi Nikola İpsilantis ve kendisi gibi Rusya’da görev yapmakta olan *Kantakuzen* ile birlikte Prut nehrini geçerek isyan hareketini başlattı. Aleksandr İpsilantis ve beraberindekiler aynı gün Yaş şehrine ulaştılar.

İsyanın ilk günlerinde şehirde kendine göre bir düzen kuran İpsilantis Yaş katedralini “*Kutsal Mücadele*” bayraklarıyla donattı (Hatipoğlu, 1988, s. 17). Aleksandr burada Boğdan halkına seslenmek için beyannameler yayınladı.⁸ Bu arada Vasil Karabiya adında bir eşkiyanın emri altında birleşen bir

⁷ Aleksandr İpsilantis’in Prut’u geçerken asker sayısını 3000 olarak belirten birçok kaynak var iken Douglas Dakin yazmış olduğu “*The Unification of Greece*” adlı kitapta bu sayının 4500 olduğunu belirterek, bu ordunun içinde Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar, Moldovyalılar ve 700 kadar Rum öğrencinin olduğunu yazmaktadır.

⁸ Alexandr İpsilantis Yaş’da üç bildiri dağıtmıştır. Biri 6 Mart 1821 tarihinde Boğdan halkına hitap etmektedir. (Yukarıda belirtildiği gibi). Diğer ikisi de 8 Mart tarihinde olup ilki Filiki Eteryası üyelerinedir. Bu hitabette özetle” halkın silahlandırılmasını, para toplanmasını, millî kıyafetlerin giyilmesini, Yunanistan’ı yeniden kurmak için savaşılması”

grup isyancı 11 Mart 1821 (6 Cemâziyelâhir 1236) günü Kalas kasabasını yakıp yıkarken, kasabanın iskelesinde bulunan yirmi kadar Müslüman ticaret gemisini de batırmışlardı. Ayrıca buradaki Müslümanların mal ve eşyaları yağmalandı, Türkler korkunç bir şekilde öldürüldü (Philips, 1897, s. 33). Aleksandr İpsilantis, İbrâil ve daha sonra Tuna sahillerindeki öteki kale ve toprakları ele geçirerek Tuna'nın sol sahiline tamamen sahip olmak istiyordu. Ancak sadece Kalas'ı ele geçirebildi (Paşa, 1301, s. 267). İsyancılar Kalas'ı yakıp yıktıktan bir gün sonra, 12 Mart 1821'de Eflak'a hareket ederek 9 Nisan'da Bükreş'e vardılar. Aleksandr İpsilantis'in Bükreş'e vardığında ordusundaki asker sayısı 5000 e ulaşmıştı (Hatipoğlu, 1988, s. 18). Rumen lider Vladimirescu 65 bin kişilik bir orduyla Bükreş'te onu beklemekteydi.⁹ Ancak Aleksandr İpsilantis ve Vladimirescu'nun Bükreş'e varmasından önce, bu iki isyancının tüm planlarını altüst edecek bir haber 17 Mart 1821'de Bükreş'te duyuldu. Habere göre Rus ordusunda bir subay olan Aleksandr İpsilantis Rus Çarı tarafından ordudan atılmış ve İstanbul Fener Ortodoks Patriği onu aforoz etmişti (Jelavich, 2006, s. 236). İpsilantis ve Vladimirescu Rusya'nın desteği olmadan giriştikleri isyan hareketinin başarılı olamayacağını biliyorlardı. Dolayısıyla Rusya'nın bu tavrı her şeyi değiştirmişti. Bu haberlerin ardından İpsilantis ve Vladimirescu arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine Vladimirescu'nun ordularını kullanmak isteyen İpsilantis, Tudor Vladimirescu'yu çeşitli entrikaların sonucunda 8-9 Haziran 1821 gecesi idam ettirdi (Jelavich, 2006, s. 237).

Aleksandr İpsilantis'in Prut nehrini geçerek bazı şehirleri işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti isyana müdahale etmek için gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra askerî harekâta başladı ve isyan hareketini bastırmak için Serasker Berkofçalı Yusuf Paşa'yı görevlendirdi. Yusuf Paşa'nın gönderdiği birkaç kıta asker, topları ile birlikte Kalas'a giderek burada tahkimat yapan Rum isyancılara karşı bir harekât başlattı ve Kalas'ı isyancılardan kurtardı. Kalas'ın isyancılardan kurtulduğu haberi 21 Mayıs 1821'de İstanbul'a ulaştı (Paşa, 1301, s. 237).

Serasker Yusuf Paşa; Çerhacısı olan Salih Paşa'yı emrindeki yeniçerilerle birlikte Prut kıyılarındaki isyancıların tabyalarını ortadan kaldırması için görevlendirdi. Salih Paşa başarılı bir harekâtla isyancıları Prut kıyılarındaki barınaklarından çıkardı. Salih Paşa bu başarısının ardından isyancılar ile Fotşan havalisinde yaptığı savaşı da kazandı.

Ordunun Vidin kolu, Dağşan köyünde Aleksandr'ın kardeşi Nikola'nın komuta ettiği 8000 kişilik bir isyancı grubunu perişan ederek dağlara kaçmalarını sağladı (Paşa, 1301, s. 268). Silistre kolu ise ilerleyerek isyancıların daha önce ele geçirdikleri Tergovişte kasabasını ele geçirdiler (Paşa, 1301, s. 268). Bu savaştan sonra Aleksandr İpsilantis 30 kadar arkadaşıyla Rofal kasabasına, oradan da Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı (Özkaya, 1986, s. 127).

b) Mora isyanının başlaması

Aleksandr İpsilantis, Eflak ve Boğdan'daki isyan hareketine başladığında Mora'da da isyanın başlaması için birçok Filiki Eterya mensubunu buraya göndermişti. İsyancılar için Mora'nın uygun coğrafi şartlarını ve lehlerinde olan nüfus yoğunluğunu¹⁰ kullanmaları Rum İsyanının geniş bir coğrafyaya

istenmektedir. Diğer bildiride ise "Yunan halkına !... İnanç ve vatan için dövüş'..." denilmekte ve Miltiades, Themistokles, Leonidas gibi klâsik Yunan kahramanlarından söz edilip, Marathon ve Termoplai muharebeleri hatırlatılarak, "Silah başına arkadaşlar! Vatan sizi çağırıyor..." ifadesi kullanılmaktadır. (M. Murat Hatipoğlu, **Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)** , s. 18, Dipnot 2).

⁹ Nicolae Jorga "Osmanlı Tarihi" adlı eserinde Vladimirescu'nun Bükreş'e varmasının tarihini 30 Mart olarak belirtmektedir. (Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)**, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.215).

¹⁰ Mora'da Türkler sayısal olarak Rumlardan daha az idi. Türkler genellikle şehirlerin dışındaki çiftliklerde tarım ile uğraşıyorlardı. Türklerin yaşadıkları yerleşim yerleri Mora bozkırlarında dağınık bir şekilde duruyordu. Ayrıca burada

yayılması açısından bir avantaj sağlayacaktı. İkinci olarak da dindaşları olan Avrupa Devletlerinin ilgilerini buraya çekmeyi başarabilecekler; böylece onlardan siyasi-mali-askeri destek alabileceklerdi.

Rum isyancılar Mora'daki isyanı başlatmak için isyan günü olarak Paskalya gününü (22 Nisan 1821) seçmişlerdi. Planları da Paskalya gecesini Müslümanların üzerine ani bir baskın yaparak onları katletmekti. Eğer başarısız olurlarsa Tepedelenli Ali Paşa'nın kendilerini aldattığını söyleyecekler ve isyanın sebebini Ali Paşa olarak göstereceklerdi. Bu plandan tüm Rumların haberdar olması için kasaba ve köylere papazlar gönderilmişti. Ancak Argos kasabasında iki sarhoşun havaya ateş etmesi üzerine çevrede bulunan Rumlar Paskalya gününde başlayacakları isyanın planlarının meydana çıktığını sanarak, derhal kasabanın içine kaçtılar. Ayrıca dağlarda bulunan Rum isyancıların bazıları da ortaya çıkmışlar ve çevredeki Müslümanlara saldırmaya başlamışlardı. Yaşanan gelişmelerin üzerine Argos kasabasındaki Müslümanlar kasabayı terk ederek Anabolu kalesine sığındılar (Paşa, 1301, s. 213-214). Böylece Rumların niyeti Paskalya gününden önce ortaya çıkmış oldu.

Argos kasabasında yaşananların ardından, 2 Nisan 1821'de Mani kasabasında bir isyan hareketi başladı (Castellen, 1993, s. 272). Bir gün sonra 3 Nisan'da Manyotların lideri Petro Bey Kalamata'yı kuşattı. Kalamata'yı ele geçiren Manyotlar buradaki bütün erkekleri öldürerek; kadın ve çocukları köle haline getirdiler. Bütün bu katliamlar bittikten sonra ise 24 güzel giyimli papaz ve diğer isyancılar zafer şarkıları söylediler (Philips, 1897, s. 51). 5 Nisan 1821 günü ise 5.000 Rum Kalamata'nın yakınındaki kutsal kilisede toplandı (Dakin, 1972, s. 40). Ertesi gün, yani 6 Nisan 1821'de Balyabadra (Patras) Piskoposu Germanos Kalavitra'nın yakınındaki Agia Lavra Manastırı'nda isyan bayrağını açtı. Bayrağın üzerinde Ayayorgo'nun (Aziz George) haçını yerleştirmişti (Jorga, 2009, s. 218). Germanos'un isyandaki düsturu şu idi "*Hristiyanlara barış, konsoloslara saygı, Türklere ölüm*" (Howarth, 1976, s. 28) 4 Nisan'da da Suliot denilen Hristiyan Arnavutlar isyana başlamış; onlara Attika ve Boeatia'daki köylüler de dâhil olmuştu (Dakin, British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833), 1955, s. 23).

Rahip Germanos'un isyanı başlatmasıyla birlikte dağlardan inen Rum isyancılar, Kalavitra'daki 200'den fazla Müslümanın evini basıp, bütün erkekleri öldürdüler; Türk kadınlarını ise esir aldılar. Buradaki katliamlar aralıksız iki gün sürdü (Örenç, 2009, s. 34).

İsyanın başlamasının ardından geçen üç haftada, isyan çok hızlı bir şekilde yayıldı. Rumların kısa sürede çok başarılı olmalarına karşın; aslında net bir isyan planları yoktu (Howarth, 1976, s. 28). Buna rağmen Nisan ayının sonuna doğru Salona, Livadhia ve Talenti şehirleri düşmüştü (Dakin, British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833), 1955, s. 23). Mora Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin elinde çok az kale kalmıştı. Osmanlı'da kalan kalelerden Koron'u iki bin Rum isyancı kuşatmıştı; diğer isyancılar da Modon ve Navarino önlerindeydi. Böylece Mora'nın hemen hemen her kalesi isyancılar tarafından kuşatılmıştı. Balyabadra önlerinde dört bin, Tropolice'yi kuşatan ise on bin isyancı vardı. Monemvasia'da ise üç bin vahşi Manyalı kalenin düşmesi ve yağma için beklemekteydi. Acrocorinthos ise sekiz bin isyancı tarafından ablukaya alınmıştı (Philips, 1897, s. 52).

Plansız ve yağma içgüdüleriyle yapılan bu isyana katılanlar arasında bir bütünlük yoktu. Zaten Rum toplumu XIX. yüzyıla gelindiğinde kendi arasında gruplara bölünmüştü. Mora Yarımadası sayısız bölgesel (feodal) liderler ile doluydu. Bu bölgesel liderler arasında yüzyıllardır mücadeleler devam ediyordu (Clair, 1972, s. 35). Ayrıca bu yerel liderler, gerçekte Avrupalılar gibi Helen dostu da değillerdi.

yaşayan Türkler kesinlikle Mora'da çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı bir tedbir almamışlardı (W.Wilson Phillips, M.A, *age.*, s. 44).

Ama böyle görünmeye çalışıyorlardı. Avrupalı Helenseverlerin aksine bu yerel liderlerin amacı, Avrupa'nın milli devlet anlayışı ile birlikte Eski Yunanın gelenekleri ile formüle edilmiş bir devlet kurmak değildi. Onların amacı aslında çok basitti. Türkleri ülkeden kovmak, yönetimi ele geçirmek ve giden Türklerin mallarına el koymak istiyorlardı. Zaten isyanın ilk yıllarında yaptıkları vahşet bunun en önemli delili idi (Clair, 1972, s. 22). Bu yerel liderler kesinlikle merkezi bir yönetime ve maliyeye karşıydılar (Philips, 1897, s. 79-80).

B-Türklere yapılan katliamlar

Mora isyanının başlamasıyla birlikte isyancılar masum Türk yerleşimlerine acımasızca saldırmışlar ve binlerce Müslümanı katletmişlerdi. Bu katliamlar sadece Türklerin yazmış olduğu çalışmalarda değil; o dönemde isyana katılmış veya olayları yakından takip etmiş birçok Avrupalı yazarın eserlerinde de görülmektedir. Ancak bu isyanda ne kadar Türk'ün hayatını kaybettiğini tam olarak bilmemizin imkânı yoktur. Bunda o döneme ait nüfus kayıtlarının düzenli olarak tutulmamasının büyük payı vardır. Bu yüzden Rum isyanını araştıran araştırmacıların bölgede hayatını kaybeden Türkler için verdikleri rakamlar birbirlerinden farklıdır. Bu farklılıklara rağmen sunulan bilgiler, bizlere katliamın ne kadar büyük olduğu konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Ünlü tarihçi *Justin McCarthy* yazmış olduğu “*Ölüm ve Sürgün*” adlı eserinde bu akıl almaz vahşette hayatını kaybeden Müslümanların sayısını George Finlay'ın kitabına dayanarak şöyle ifade etmektedir. “Müslümanlardan ölenlerin sayısına ilişkin hesaplamalar genellikle 25.000 dolaylarındadır. Ancak, nüfus kütüğü kayıtlarının yokluğu karşısında Mora'da katledilen Türklerin (hemen hemen tümünün öldürüldüğü bilinmesine rağmen) sayısının kesin olarak bilinmesi imkânsızdır. 26 Mart'tan 11 Nisan 1821 tarihine kadar, 10-15.000 Müslüman göz kırpmadan öldürülmüştür. Misolonghi'de 22 Türk'ün dışında kalan bütün Türkler öldürülmüştür. Vrachori'de 500 ailenin; Navarin'de erkeklerin, çocukların, kadınların hepsinin; Tropolice'de 2000'den fazla kişinin öldürüldüğü bilinmektedir.” (McCarthy, 1995, s. 11).

W. Wilson Philip; eserinde Mora'daki Türklerin o dönemde 25.000 kadar olduğunu ve geriye hiçbir Türk'ün kalmadığını belirtir (Philips, 1897, s. 48). *George Castellen* başka İngiliz yazarlara dayanarak verdiği bilgilerde ise Mora'da hayatını kaybeden Türklerin (Müslüman) sayısının 40.000 olduğunu yazmaktadır (Castellen, 1993, s. 272).

Ali Fuat Örenç, dönemin Türk kaynaklarına dayanarak katledilenlerin sayılarını şöyle ifade eder. Korent (Gördüs) kalesi 500, deniz kıyısındaki Vostice ve Kartina'da 100, Argos'ta 170, Navarin'de 180, Koron ve Landos'ta 200, Guston'da 300, Arkadya ve Mezistre'de 400, Menekşe'de 500, Anabolu'da Türk ve Yahudi toplam 750, Fenar'da 1000, Tropolice'de ise 2000 yerleşik Türk ailesi tespit edilmiştir. Balyabadra'nın nüfusu ise 10.000 civarındadır ve sağ kalan yoktur (Örenç, 2009, s. 99).

Nedim İpek, isyan sonrasındaki Türk-Yunan nüfus meselesi hakkında yazmış olduğu makalesinde, Yunanistan'ın Attik ve Mora ile bu kara parçasının çevresindeki Eğriboz Yarımadası, Kuzey Sporad ve Kiklad Takımadalarından oluşan sahada kurulduğunu belirterek; bu sahanın nüfusunun 1821 tarihi itibarıyla 933.765 kadar olduğunu, genel nüfusun en az %10'unun (63.000 ilâ 90.830) Müslümanlardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Yunanistan'da 1821-1833 devresinde Türklerin bir kısmı katledilirken, bir kısmı da memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da Yunanistan'ın nüfusu 1838'de 752.077'ye düşmüştür. Yerli Türklerin katledilmesinin ve sürülmesinin nüfustaki bu düşüşte temel etken olduğu yorumunu yapmaktadır (İpek, 2002, s. 472).

Aşkın Koyuncu ise makalesinde; Yunanistan'a bırakılan işlenebilir toprakların 1/2'si ilâ 3/4'ünün isyan öncesinde Müslümanlara ait olduğunu yazmaktadır. Mora'da yaşayan Türk nüfusunun tahminen %9,1 ile 11,9 (63.600-90.830) dolayında olduğunu ve isyan sırasında 40-50.000 kadar Türk'ün hayatını kaybettiğini ifade eder. Makalesinde Yunan tarihçilerin verdiği bilgileri de değerlendiren Koyuncu; Yunanlılara göre Mora'daki nüfus oranının 360.000 Yunanlıya karşılık 40.000 Türk dolaylarında olduğunu ve isyanda 25.000 civarında Türk'ün öldürüldüğünü yazdıklarını (Koyuncu, 2006, s. 492) belirtmektedir.

C-Avrupalı devletlerin Rum isyanına bakışları İngiltere'nin Rum isyanına desteği

Rum isyanı başladığında Avrupalı devletler tarafsızlık kararı almışlar ve bu isyanda Rumları desteklemeyeceklerini açıklamışlardı. Bu kararın alınmasında Avusturya-Macaristan şansölyesi Meternich'in büyük bir katkısı vardı. Avrupalı Devletlerin korkusu Napolyon'un seferlerinden sonra Avrupa'da sağlanan barış ortamının bozulması ve Rum isyanı ile birlikte milliyetçi isyanların Avrupa'yı sarmasıydı (Çetintaş, 2007, s. 84). Devletlerin bu kararlarına rağmen kamuoyları Rum isyancıları destekliyorlar ve onlara yardım için binlerce Avrupalı Helensever Mora'ya savaşmak için gidiyordu (Clair, 1972, s. 66). Bunlar arasında bir asker olan Richard Church ve Thomas Gordon, eğitimci Guilford, Şair Byron, geleceğin tarihçisi Finlay, denizci Hastings gibi dikkat çeken simalarda vardı. Ayrıca Avrupa'da birçok ünlü yazar ve şair Rum isyanını destekleyen eserler ortaya koymaktaydılar. Avrupalı yazarlar isyanda Rumları destekleyerek medeniyetlerinin temeli saydıkları Yunan medeniyetine borçlarını ödemiş olacaklarını düşünmekteydiler. (Dakin, *British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833)*, 1955, s. 6).

1- İngiltere'nin Rum isyanının ilk yıllarındaki politikası

a) İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh'ın politikaları

XIX. yüzyıl başlarken İngiltere, dünya tarihinin en büyük ticari ve sömürge imparatorluğunu, yenilmez olarak görülen deniz gücü sayesinde kurmuştu. İngilizlerin bu yüzyıllarda yapmış olduğu teknolojik icatlar, eski rakiplerine karşı büyük bir üstünlük sağlamalarını kolaylaştırdı. Buharın itme gücünden yararlanılması, demir tekneler, ağır ve güçlü toplar, imparatorluğun kuruluşunda en büyük etkeni oluşturan İngiliz donanmasının en önemli nitelikleriydi. Aynı dönemde İngiltere'nin kara ordusu da deniz gücü gibi asker ve silah bakımından çok güçlü olup, barış zamanlarında dahi 123.000 (1819) ve 187.000 (1880) arasında bir asker bulundurmaktaydı. İngiltere'nin bu askeri avantajları onun dış siyasetini dünyada uluslararası ticareti yaygınlaştırmaya ve ticareti korumaya dönük kurmasının en büyük destekçisi oldu. Bu yüzyılda Avrupa'da Napolyon Savaşlarının bitmesiyle bir sükûnet dönemine girilmişti. Bu sükûnet ortamı İngiltere'nin üstünlüğünü koruması için elverişli şartları sağlamaktaydı. Dolayısıyla yeni bir çatışmanın olması, hele bu çatışmanın Akdeniz'de yaşanması İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için tehdit anlamına gelecekti. İngiltere'nin bu yüzyılın ilk yarısındaki en büyük çekincesi ise Rusya'nın Akdeniz'e inme tehlikesiydi. Çünkü Akdeniz demek İngiltere için serbest ticaretin merkezi ve en büyük zenginliğe sahip olan Hindistan yolu demekti (Bourne, 1970, s. 3-6). Tabiatıyla Avrupa'da bu ortamda ortaya çıkan 1821 Rum isyanı, coğrafi olarak Akdeniz'de gerçekleşmesi yüzünden İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için de tehlikeler içeriyordu. İngiltere, Rum isyanı boyunca Rusya ile Yunanistan üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi sürdürecekti ve stratejik amaçlarına uygun şekilde Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreçte en etkin devlet olmayı başaracaktı (Penwith, 1915, s. 68).

1821 yılında Aleksandr İpsilantis Rum İsyanı'nı başlattığı sırada Lord Liverpool İngiltere Başbakanı, Castlereagh ise İngiltere Dışişleri Bakanı olarak görev yapmaktaydı. Castlereagh, 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'ndan bu yana, Napolyon sonrası kurulmak istenen Avrupa düzeni için büyük çabalar göstermişti (M.A.Webster, 1925, s. 349). Rum isyanının başlaması üzerine de Avrupa'da oluşturdukları düzeni muhafaza edebilmek ve İngiliz menfaatlerini koruyabilmek için, Avusturya Başbakanı Metternich ile birlikte Rusya ve Osmanlı arasında çıkabilecek herhangi bir çatışmayı engellemek amacıyla politikalar geliştirmeyi planladı.

Castlereagh, esasen Rum İsyanını Avrupa'daki sayısız isyanlardan sadece biri olarak değerlendiriyordu (Crawley, The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833), 1930, s. 20). Rum meselesi üzerine Avusturya ile Prusya arasında bir fikir ayrılığı olmamakla birlikte iki devletin oluşan durum karşısında neler yapacaklarına dair müzakereleri ve ortak bir hamle kararları da olmayıp, Rum isyanı karşısında kendi çıkarları için gerekli olan en iyi pozisyonu alacaklardı. Fransa'da da Rum isyanı belki bazı tepkilere neden olacaktı. Bu durumda ise İngiltere kendi kararlarını almalı ve diğer Avrupa Devletlerinin de kararlarını etkilemeliydi (The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919), 1923, s. 85).

İngiltere, George Canning'ın dışişleri bakanı olduğu döneme (22 Eylül 1822) kadar Rum isyanında tarafsız kalmış ve hiçbir Avrupa devletinin de bu isyana karışmasına izin vermemişti. İngiltere'nin dünya üzerindeki konumunu korumak ve Akdeniz'e inecek bir Rus tehlikesinin de önünü almak için, Castlereagh Avrupa'da barış ortamının devam etmesini istiyordu. Bu amaçla muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşını önlemek için gerekli hamleleri yapmış, bazen Osmanlı Devleti'ne bazen de Rusya'ya baskı uygulayarak onları istediği çizgide tutmayı başarmıştı. Ancak George Canning'ın dışişleri bakanı olmasıyla İngiltere'nin, Rum isyanına bakış açısı değişecek ve Castlereagh'ın tarafsızlık politikası terk edilecekti.

b) İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'in dönemi

Castlereagh'ın 1822 yılının Ağustos ayında hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevine usta bir diplomat olan George Canning (22 Eylül 1822) atandı. George Canning dışişleri bakanı olmadan önce İngiltere'de iyi bir Helensever olarak biliniyordu. Gençliğinde Osmanlı yönetimi altında kalan Rumlar için birçok şiir yazmış ve Eski Yunan edebiyatı ile yakından ilgilenmişti (The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919), 1923, s. 86).

George Canning, kendisinden önce görevde bulunan selefi Castlereagh'ın aksine Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan bu sorun karşısında daha etkin bir politika izlenmesi kanaatindeydi. Helenseverliğinin dışında yeni bakanı bu meseleye eğilmeye zorlayan esas faktör isyanla bağlantılı olarak hem ülke içinde hem de uluslararası diplomasideki yaşanan gelişmelerdi. Ülkenin etkin çevrelerinin de içinde bulunduğu Helensever kamuoyu baskısını arttırmış, hükümeti zorluyordu. Öte yandan, isyan nedeniyle sekteye uğrayan Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin kaybı ciddi boyutlara ulaşmıştı. Zaten, Londra Helenseverler Komitesinin birçok üyesi sömürgelerde ticarî faaliyet gösteren büyük tüccarlardı. Kâr ve zarar mantığıyla düşünen bu tüccarlara göre, doğabilecek bir Rum devleti Akdeniz'in en etkili deniz gücü olacaktı. Bu nedenle Rumların desteklenmesi ileriye dönük sağlam bir yatırımdı (Çetintaş, 2007, s. 95-96). Ayrıca Rum isyanının bir Hristiyanlık davası olduğu şeklinde Avrupa'da propagandaların yapılmasıyla oluşturulan sun'î ortamda Rusya'nın liderliği üstlenmesi tehdidi Canning'i ciddi şekilde endişelendiriyordu. Rumların başarılı olmaları halinde, Petersburg'un himayesi altında doğabilecek bağımsız bir Rum devleti, İngiltere'nin bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarına uygun düşmezdi. Bu

devlet üzerinden Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ise kaçınılmaz olurdu. Dolayısıyla bu mesele Rusya'ya bırakılmamalı, bir Rum devletinin kurulması kaçınılmaz ise; bu devlet doğuşunu Petersburg'a değil de Londra'ya borçlu olmalıydı (Hobsbawn, 1998, s. 117). Canning, ilerleyen süreçte Rum isyanındaki politikalarını belirlerken bu etkenlerin hiçbirini göz ardı etmeyecekti.

George Canning'ın 1822 yılı sonlarındaki Castelreagh'ın ardılı gibi görünen politikasının ardından, 1823 yılına gelindiğinde Rum sorunu kapsamında üç önemli gelişme yaşandı. Bu üç önemli olayın kahramanları George Canning, Stratford ve Byron'du. Bu gelişmelerin ilki Osmanlı-Rusya arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, ikincisi Rum isyancıların tanınması, üçüncüsü ise Yunanistan'a sempati duyan bazı gönüllülerin bu topraklar için faaliyetleriydi.

Bu gelişmelerin arasında en önemlisi 1823'ün başında tarafsız bir politikanın savunucusu olan Canning'ın, aynı yılın Mart ayında Rum asileri savaşçı olarak tanınmasıyla İngiltere'nin Rum isyanına bakışını tamamen değiştirmesi idi. Canning'ın bu kararına gerekçe olarak ticarî kaygılarını öne sürerek Rum isyanı sırasında Ege Denizi'nde güvenliğin Türkler tarafından sağlanamadığını ve bu durumun İngiltere'nin Akdeniz ticaretine bir engel teşkil ettiğini iddia ediyordu.¹¹ Canning: "Türkler Akdeniz'de İngiliz ticaretini koruyamadılar ve bu yüzden biz Rumlara ya korsan ya da savaşçı gibi davranmak zorundayız." diyerek kararının gerekçesini belirtiyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın bu beyanından sonra, İngiltere'de donanmanın Rum isyancılara yardım ettiği söylentileri dolaşmaya başladı. Parlamenter Hume, parlamentoda bu konu hakkında söz alarak Akdeniz'den gelen bazı raporlarda İngiliz kruvazörlerinin tarafsızlığı bırakarak Rumların lehine davrandığını, Rumların da İngiliz ticaret gemilerini Osmanlı ile ticaret yapmaktan vazgeçirmeye çalıştığını ifade etti. Bunun üzerine söz alan Dışişleri Bakanı George Canning buna benzer birkaç olayın iki hafta önce bildirildiğini ve derhal İngiliz kruvazörlerine emirler gönderilerek, her iki tarafa da eşit olarak davranılması talimatının verildiğini söyledi (Parliament Debates (1 May-19 July 1823), 1823, s. 27). Canning hala İngiltere'nin isyana karşı tarafsız olduğunu iddia etmekteydi. Ancak bu iddialarına kendi kabinesinde bile birçok bakan inanmamaktaydı. Diğer yandan Canning in aldığı bu kararda onun Helen severliği ve ticari kaygılarının dışında Londra ve Paris'te Rumlar adına yapılan gösteriler ve kurulan derneklerin de etkili olduğu bir gerçektir (Temperly, 1966, s. 326).

c) Londra Helen Komitesi ve faaliyetleri

Rum isyanının başlamasıyla birlikte Avrupa'nın birçok şehrinde olduğu gibi Londra'da da Helenseverler ayaklanmışlar ve Rumlara nasıl yardım edebileceklerini planlamaya başlamışlardı. Bu bağlamda Avrupa'da Madrid, Stuttgart, Münich, Dormstud, Zurich, Berne, Genoa, Paris ve Marsilya gibi şehirlerde Helensever (Philhellenic) komiteleri kurulmuştu. Avrupa'da bu anlayışla kurulan ilk komite, ise ateşli bir İngiliz Helensever olan Sir. John Bowring'in önderliğinde 1821 yılının Eylül ayında Madrid'te teşkil eden komiteydi.

Londra Helen (Yunan) Komitesinin resmî kuruluşu ise 3 Mart 1823 tarihinde oldu. İlk günlerinde İngiliz Helenseverlerin çok azından destek gören komiteye Lord Lonsdowne, Aberdeen ve Elgin gibi ünlü devlet adamlarının arka çıkması bu oluşumu güçlü kılıyordu. 1821 yılında birkaç yüz paund yardım toplayabilen Londra Helen Komitesi, bu meblağı silah tedariki için Rum isyancılara gönderdikten sonra dağılmıştı. Ancak 1822 yılı ortalarında gerçekleşen Sakız adasındaki çarpışmalardan sonra, İngiltere'de

¹¹ Anderson, George Canning'ın 1823 yılında Rumları savaşçı olarak tanınmasını tamamen bir taktiksel manevra şeklinde değerlendirerek, bunun İngiliz gemilerini Rum korsanların saldırılarına karşı korumak amacıyla yapılan bir hareket olduğunu ve İngiltere'nin isyandaki tarafsızlığının azaldığı anlamına gelmediğini iddia etmektedir. (Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu**, s.78).

Rum isyanına duyulan ilgi artmış ve isyan hakkında çok sayıda broşür basılmıştı. İngiltere'de birçok ünlü gazete ve dergi Rum isyancılar lehine yayın yapmaya başlarken, isyancılara destek olmak amacıyla büyük yardım kampanyaları açıldı.¹² Bu yardım kampanyalarının dışında, İngiliz kamuoyu Osmanlı Devletinin kanunen haklı olduğu görüşü ile bağımsız bir Yunanistan'ın ticarî olarak İngiltere'ye sağlayacağı avantajlar noktasında ikiye ayrılmıştı (Clair, 1972, s. 57-58). Londra Helen Komitesi'nde ticaret ile uğraşan bazı üyeler Yunanistan'ın kurulmasının İngiliz ticaretini olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyordu. Doğu Akdeniz (olası Yunanistan dâhil) İngiliz tüccarlar için yeni pazarların açılacağı yerler olabilirdi. Zira birçok seyyah Ege adalarının sınırsız ticaret hacmine sahip olduğunu yazıyordu (Woodhouse, 1971, s. 78). Bunun yanında İngiltere'de Rusya ve Fransa'nın Rum isyanında baskın bir hale gelmesinden duyulan kaygının da etkisiyle Akdeniz'de böyle önemli stratejik bir noktanın kaptırılmaması fikri güç kazanmıştı (Clair, 1972, s. 57-58). Londra Helen Komitesi'nin kurulduğu sırada 26 kişi olan üye sayısı aynı yılın sonunda 85 kişiye ulaşmıştı. Sonradan dâhil olan üyeler arasında İngiltere'de önemli görevlerde bulunan etkili birçok isim de vardı. Bunlar arasında Akdeniz'e seyahatlerde bulunmuş kaptanlar, yazar Edward Blaquiére, Henry Brougham, şair Thomas Compbell, Thomas Moore ve Samuel Rogers, ekonomist David Ricardo, askerler Leicester Stanhope, Sir Robert Wilson, kırkın üzerinde liberal parlamento üyesi, öğretmenler ve profesörler sayılabilir (Woodhouse, 1971, s. 72).

1-Londra Helen Komitesi'nin Rum isyanına askeri yardımları

Londra Helen Komitesi'nin etkili üyelerinden Thomas Gordon Rum isyanı sırasında, 1823 yılında bölgeye yaptığı ziyarette isyancıların kuşatma silahlarına ve cephaneye ihtiyacı olduğunu görmüş, Londra'ya dönmelerinin ardından Rum isyancıların gereksinimlerinin komite tarafından karşılanmasını önermişti. Komite silahları tedarik etmekle kalmayacak, ayrıca bunların nasıl kullanıldığını bilen uzmanları da bulacaktı. Thomas Gordon'un önerisini dikkate alan komite harekete geçerek, silah konusunda uzman bir isim olan William Parry ile görüşti.

Londra Helen Komitesi askeri yardım toplamak için harekete geçti ve Ağustos ayına doğru askerî yardım için 4500 paund kadar toplayabildi. Fakat bu para ile nakliye ücretinin de karşılanması gerekiyordu. Gönderilecek silahlar ise bir havan topu, 3 dağ silahı (toplar), 2 demir ocağı (mermiler ve tamirat için), 6000 bs barut (1 bs= 453,59265gr), 4.000 fişek, 4.000 top güllesi, bomba yapmak için sodyum nitrat, sülfür, demir, reçine, kibrit, fünye, mermi kalıpları vesair aletlerdi. Ayrıca Komite silah desteğinin yanında tıbbî yardım olarak ameliyat aletleri, ilaçlar, bir de broşürler için taş baskı aleti (lithographic) gönderdi. Komite'nin yaptıkları mukabilinde 400 paund ücret ödediği Parry, isyan bölgesine ulaştığında askerî mühimmat üretimi için atölyeler kurmak da istiyordu. Yanına yardımcı olarak ateş uzmanı Hedges, Gill, Fowke ve 6 İngiliz tüfekçisini de alan Parry, topladıkları silah ve mühimmatları taşıyan gemi ile 10 Kasım 1823 tarihinde İngiltere'den Gravesend limanından yola çıktı (Dakin, British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833), 1955, s. 59). İngiltere

¹² 1822 yılında İngiltere'de Rumlara sempati duyan birçok gazeteci, Rum isyanını destekler mahiyette ve Türk karşıtlığıyla kaleme alınmış birçok yazı yayınlamışlardı. Rum yanlısı yayın yapan birçok dergi arasında The Morning Chronicle, The Morning Post, Christian Observer, Gentleman's Magazine öne çıkınlardı. Basılmış en etkili broşürler ise T.S Hugler tarafından yazılan "Yunan Davasında İngiltere'de Yaşayanlara Bilgiler, Sakız Adasında Zalim Katliam Olayı 1822", (An Address to the People Of England in the Cause of the Greeks, Occasioned by the Late Lnhumn Massacres in the Isle of Scio 1822) ve "Yunan İhtilali Üzerine Değerlendirmeler 1823" (Consideration Upon the Greek Revolution 1823) Londra Helen Komitesi'nin ileride üyesi olacak R. Chatfield'in bastığı ve Rum isyanının başlangıcında İngiltere'de etkili olan diğer iki broşür ise "Zulme Uğrayan Yunanlıların Davasında İngiliz Halkına Başvuru" (An Appeal to the British Public in the Cause of the Persecuted Greeks 1822) ve "İleri (izleyen) Başvuru" (A further Appeal 1823) sayılabilir. (C.M., Woodhouse, *The Philhellenes*, Fairleigh Dickinson University Pres, New Jersey, 1971, s. 78).

Hükümeti ne taşıdığını bildiği bu gemilerin önce Malta'ya sonra İyonya Adalarına gitmesine izin verdi. Askerî muhimmat ancak Aralık 1823'te Mora'ya ulaştı (Clair, 1972, s. 158).

İngilizlerin askeri alandaki diğer bir yardımı da Rum isyancıların ordusuna komutanlık eden İngiliz subaylardı. Rumlar kara ve deniz ordularına komutanlık etmek için iki İngiliz subayını seçmişlerdi. Deniz kuvvetlerine Thomas Cochrane kara ordularına da Richard Church komutanlık edecekti. Cochrane ve Church 10 Nisan 1827'de isyan sürecinde kurulan Rum meclisinin önünde yemin edip, resmen göreve başladılar (Kurtoğlu, 1944, s. 75).

İngiliz politikasının değişmesiyle birlikte tarafsızlıktan vazgeçildiğinin ve artık Rum isyancılar lehine hareket edileceğinin işaretlerinden biri, İngiltere'nin bu silahların Mora'ya varmasına izin vermesi olmuştu.

2-Rumlara borç para verilmesi

Rumlar isyana başladıklarında yeterli maddi imkândan yoksun olmaları yüzünden borç alabilecekleri Avrupalı Helenseverlerin kurdukları komitelere başvurmayı düşündüler. XIX. yüzyılda dünyanın süper gücü olan İngiltere'nin¹³ başkentinde kurulan Londra Helen Komitesi, Rum isyancıların borç almak için ilk müracaat edecekleri kurumdur. Ayrıca Londra Helen Komitesi kurulmasının akabinde zaten Rumlara maddi yardımda bulunabilmek için birçok kampanya düzenlemeye başlamıştı. Fakat bu kampanyaların sonunda Rum isyancılar için toplanan ve gönderilen yardım miktarının tam olarak bilememekteyiz.

Rum isyanını araştıran birçok araştırmacı, eserlerinde İngiltere'den Yunanistan'a gönderilen borç meblağını farklı miktarlarda belirtmişlerdir. Örneğin Leland H. Jenks *"The Migration of British Capital to 1875"* adlı eserinde Yunanistan'a gönderilen borç para miktarını şu sözleriyle ifade eder: "...gazete sütunlarında Yunanistan'a ulaşan borç miktarının 275.000 paund olduğu belirtilmektedir. Bunun 182.000 paundluk bölümü nakit, 60.000 paundluk bölümü malzeme yardımı 33.000 paundluk bölümü ise değerli kağıt(çek)tir. 200.000 paundluk bir borcun da yatırımcılar tarafından tutulduğu belirtilmektedir. Ayrıca Lord Cochrane'in emrindeki Rum donanması için 160.000 paundluk bir para harcama yapılmıştır. Amerika'da yapılan iki geminin bedeli olarak da Helenseverler 160.000 paund bir borç ödemesi yapmışlardır." Yani toplamda Rumlara gönderilen borç tutarı 1.088.000 paundtur (Jenks, 1973, s. 275). Georges Castellan, Londra idaresinin Rum asilerine 2.4 milyon paund tutarında para verdiğini (Castellan, 1993, s. 275); Anderson, Londra para piyasalarının Rumlara 800.000 paund borç verdiğini, 1824 yılının sonlarına kadar bütün Hristiyan dünyasının katkılarının en fazla 900.000 paund olduğunu, Londra Helen Komitesi'nin ise 11.000 paundtan biraz fazla verdiğini, ayrıca 1824 yılı borcuna dair senetlerin gerçek değerinin yarısından biraz fazlasına dağıtıldığını belirtmektedir (Bayrak, 1999, s. 126); Clair, 1824 ve 1825 yıllarında İngiltere'ye 2.800.000 paund yardım ulaştırıldığını, bu borçların Yunanistan'ın askerî ihtiyaçlarının karşılanması için yapıldığını; ancak bu paranın askerî gereksinimlerin karşılanmasında kullanılmayıp Yunanistan'daki yerel liderler arasında paylaşıldığını belirtir (Clair, 1972, s. 294).; Paul Constantine Papas ise 1823 yılında Londra Helen Komitesi'nin 56.205 dolar (11,241 paund) topladığını, (Society of Friends) Arkadaşlar topluluğunun ise 1823 Temmuz -

¹³ 19. yüzyılda İngiltere'nin endüstri devrimindeki lider rolü ve etkinliği ile tarım metotlarının uygulanması sermayenin çok hızlı bir şekilde İngiltere'ye toplanmasında etkili olmuştu. İngiltere'de birkaç zengin, yabancı devletlerin bonolarını satın alıyor ve dünya üzerinde İngiliz ekonomik egemenliği kuruluyordu. Ekonomik yönden zor durumda olan tüm ülkeler borç için önce İngiliz bonosunun yolunu tutuyordu. (1822 ve 1825 arasında İngiltere'den 45 milyon paundun üzerinde bir para yabancı milletlere borç olarak verilmişti.) Bu zenginliğin bir sonucu olarak 1821'de Rum isyanı başlaması ile birlikte isyana borç para verebilecek bankerler ortaya çıkmıştı. (William St. Clair, *age.*, s. 204).

1824 Temmuz tarihleri arasında 50.000 dolar (10.000) paund para topladığını yazmaktadır (Papaz, 1985, s. 21).

3-Eğitim ve kültür alanında yapılan yardımlar

İngiliz Helenseverler para ve silah yardımının yanında Rumlara eğitim ve kültür alanında da birçok yardımlarda bulundular. Bu yardımseverlerin arasında ilk olarak zikredebileceğimiz isim çıkardığı gazetelerle Mora'da özgür bir basın kurmaya çabalayan Leicester Stanhope'tur. Stanhope, 22 Kasım 1823 tarihinde Mora'ya ulaşmasının ardından Parry'nin getirdiği baskı makinesi ile gazete çıkarmaya karar verdi. Stanhope İsviçreli kimyacı Meyer ile birlikte birkaç gün içerisinde hazırlıklarını tamamlayıp, 'Greek Chronicle' adındaki ilk gazetelerini çıkarmayı başardı. Dimitri İpsilantis 1821 yılında Kalamata'da beyannameler bastırarak bunları dağıtmış; ancak halkın fikirlerinin tartışılabilmesi ve haberlerin yayımlanacağı bir basını düşünmemişti. Stanhope ise bu eksikliği görerek gazete çıkarmaya karar vermiş; ilk sayısı Ocak 1824'te yayınlanan Greek Chronicle'da yaptığı haberler ile daha çok özgürlük düşüncesini işlemişti. Missolonghi'de kurarak ikinci yayınladığı gazete olan The Greek Telegraph'ın makaleleri ise genelde İtalyanlar tarafından yazılıyordu. Stanhope "The Athens Free Press" veya Ephemerides of Athens" adını taşıyan 3. gazetesini nisan ayında; sonrasında da "The Friend of the Law"ı Çamlıca Adası'nda (Hydra) kurdu. Mora'da Stanhope'un çabaları sayesinde kurulan bu 4 gazete birkaç ay içerisinde fikirlerini serbestçe ifade etmeye başladı. Stanhope gazete çıkarmanın yanında, Mora'da hiç okul olmadığını da gördüğü için bu sorunu da çözmeye karar verdi. Stanhope İyonya Adalarındaki Lancastrion okullarının benzerlerini Mora'da kurmanın faydalı olacağını düşünüyordu. Lancastrion okulları Joseph Lonchester'in teorilerine göre işliyordu. Bu okulun gayet açık olan prensiplerine göre; çok az sayıda öğretmen yetişkinlere öğretiyor, onlar da çocuklara öğretiyorlardı. Bu sistem fakir toplumlara uygun şekilde masrafsızdı ve eğitimde en temel bilgiler verilebiliyordu. Bunun yanında az sayıda Rum çocuk da seçilerek, tüm masrafları Londra Helen Komitesi tarafından karşılanmak üzere İngiltere-Lambeth'deki merkez Lancastrion School'a gönderildi. Zira bu çocukların yetkin okul müdürleri olarak Yunanistan'a dönmesi amaçlanıyordu (Clair, 1972, s. 185). Bu amaç doğrultusunda yapılan görüşmelerin ardından ünlü İngiliz Helensever Blaquiery dokuz çocuk ile birlikte Mora'dan ayrılıp İngiltere'ye geldi. İlerleyen zamanda eğitimlerine başlayan bu çocukların İngiltere'deki masraflarının kim tarafından karşılandığı hakkında yaptığımız araştırmalarda bir bilgi bulamadık. Ancak bu çocuklardan, yedisinin Southwark'taki Borough Road School'a yerleştirildiğine ve 1831'e kadar Helenseverlerden eğitim desteği gördüklerine; sayılarının zaman içinde 12'ye kadar çıktığına; bir tanesinin Nisan 1827 yılında öldüğüne dair malumat mevcuttur. İngiltere'de eğitim alan bu çocuklardan; Georgios Tombazis daha sonra kurulan Yunanistan'a döndü ve kabinede iki kez bakanlık yaptı, Dimitrios Kalliphrones Cambridaz'e gitti ve Anglican Kilisesi'nde papaz oldu, Georgios Konstantinou (Konstantinidis) Yunanistan'a dönerek 20 yıldan uzun süre Yunanistan'a model olan bir ilkokulda yönetici olarak çalıştı, Dimitrios Pieridis Kıbrıs'a giderek Larnaka'da bir Lancasterian okulunu kurdu. Diğerleri de farklı dönemlerde Yunanistan'a dönüp, kısa veya uzun süreli olarak öğretmenlik yaptılar (Dimaras, 1973, s. 207-210).

İngiliz Helenseverlerin, Rumların eğitimi için yaptıklarından biri de bir üniversite açmaktı. Zengin bir İngiliz olan Lord Guilford Korfu'ya yerleşmiş, Rum Kilisesi'ne katılmış ve kendini burada Helenik bir üniversite kurmaya adanmıştı. Guilford 1824 yılında İyonya Akademisi'ni kurarak bu hayalini gerçekleştirdi. Akademinin ilahiyat, hukuk, tıp ve felsefe olmak üzere 4 bölümü vardı. Üniversitenin ilk Akademik yılında 211 öğrenci ve 14 profesör bulunuyordu. 1827'ye gelindiğinde üniversite kütüphanesinde 21.000 cilt kitap toplanmıştı (Pratt, 1978, s. 110-111). Guilford üniversitesinin rektörü olmuş, giyim kuşamında Sokrates'i taklit etmeye çalışmıştı. Guilford mor cübbe giyiyor ve eski usul bir

gömlek omuzlarından aşağıya dökülüyordu. Nakış ile işlenmiş bir zeytin dalı bulunan kadife bir başlık takıyordu. Profesör'ün öğrencileri de eski Yunan giyim tarzına göre giyiniyorlardı (Clair, 1972, s. 22). Ancak Guilford 3 yıl sonra maddi imkânsızlıklardan dolayı üniversitesini kapatmak zorunda kaldı (Crawley, *The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833)*, 1930, s. 8).

D) Rum İsyanı sürecinde yaşanan siyasi süreçlerde İngiltere'nin tutumu

1823 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'ın Rumları isyancı olarak tanıması Rusya'yı çok rahatsız etmişti. Rusya, Yunanistan'ın özerk olmasını ve böylece kendi kontrolü altına girmesini hedeflemekteydi. George Canning'in hamleleri Rusya'nın emellerini tehlikeye atmış ve onu isyanda ikinci plana itmişti. Bu yaşananlardan sonra Rusya isyanda daha etkin rol almak ve kurulacak bir Yunanistan üzerinde söz sahibi olma hakkı kazanmak için siyasi hamlelere başladı ve 1824 yılında St. Petersburg'da bir konferans düzenlemeye karar verdi. Eğer Rusya düşündüğü konferansı gerçekleştirir ve planlarını Avrupa'nın diğer devletlerine kabul ettirebilirse Rumların sempati beslediği günden güne beliren İngiltere'yi atlatıp, kurulması düşünülen Yunanistan üzerinde daha etkin olma şansını kazanacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların müdafîi sıfatını elde ederek Rumlar üzerinde vesayet hakkı da koparacaktı (Poole, 1999, s. 44). Ancak İngiltere, Rusya'nın bu teklifini geri çevirerek bu konferansa katılmadı. Rusya 1825 yılında da bir dizi görüşmeler yaparak isyan sürecini kontrol eden devlet olmak için hamle yaptı. İngiltere 1825'te de politikasını devam ettirerek Rusya'ya bu şansı vermedi (F.O. 421/2, İngiltere'nin Viyana Elçisi Henry Wellesley'den İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'e 1/18 Ekim 1825 tarihinde gönderilen yazı).

Rus Çarı Aleksandr 01.12.1825 yılında ölünce kardeşi Nikola tahta geçti. I. Nikola'nın karakteri, Aleksandr ile tam bir çelişki teşkil ediyordu. İradesi ve hafızası sağlam, kesin kararlı bir insandı. Bir defa karar verdi mi veya bir kararını açıkladığı zaman, bütün çarklar o karar için dönmeliydi. I. Nikola devletin askerî tarzda yönetilmesine taraftardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni tamamen yıkmak veya Rusya'ya bağlamak istiyordu (Armaoğlu, 2003, s. 176).

1825 yılında İngiltere'nin dış politikasını tamamen eline alan George Canning ise Çar Aleksandr'ın ölümünden sonra Rusya'nın Yunanistan meselesindeki kararlarını ve planlarını tam olarak öğrenmek istiyordu. Çünkü Çar Aleksandr öldüğünde, Rusya'nın bundan sonra Rum meselesindeki tavrının ne olacağı tam olarak bilinmiyordu (F.O. 421/2, İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'den İngiltere'nin İstanbul Elçisi Stratford'a 14 Ekim 1825 tarihli yazı). George Canning Rum isyanındaki Rus politikalarını öğrenmek amacıyla 1825'in Aralık ayında tahta çıkan I. Nikola'yı tebrik için ünlü komutanı Wellington'u St. Petersburg'a göndermeye karar verdi. 1825 yılında Petersburg'da Rus yetkililer ile Rum isyanı hakkında bir dizi görüşme gerçekleştiren Wellington görüşmelerin sonunda Rusya'nın isyana müdahalesinin önlenmesi için İngiltere ve Rusya arasında bir antlaşma yapılması gerektiğini ifade eden bir rapor hazırladı. Bu rapor üzerine İngiltere Rusya'nın isyana kendi lehinde müdahalesini engellemek için 4 Nisan 1826 tarihinde Rusya ile bir antlaşma imzaladı (Armaoğlu, 2003, s. 177). İmzalanan bu antlaşma ile Rum isyanı uluslararası bir nitelik kazanıyordu. 4 Nisan 1826 St. Petersburg Protokolü'nün imzalanmasının ardından antlaşma metinleri Paris'e, Viyana'ya ve Berlin'e gönderildi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 393).

İngiltere ve Rusya tarafından imzalanan St. Petersburg Protokolü Avrupa'da sadece Fransa tarafından tasdiklenmiş ve Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemişti. Avusturya ve Prusya, Petersburg Protokolü'ne onay vermemekle bu antlaşmanın karşısında olduklarını göstermişlerdi. St. Petersburg

Protokolü'nün kabul görmemesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya tekrar bir araya gelerek Rum meselesi hakkında bir antlaşma taslağı hazırlamaya karar verdiler. Antlaşmayı imzalayacak olan devletlerin her birinin farklı bir amacı vardı. Fransa imzalayacakları bu antlaşma ile İngiltere ve Rusya'yı kontrol etmeyi, İngiltere Rusya'yı Rum meselesinde sınırlandırmayı, Rusya ise İngiltere'nin meselede öne çıkarak kurulacak olan bir Yunanistan ile etkinliğini arttırmasını önlemeyi düşünüyordu (Crawley, The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833), 1930, s. 77).

Yapılan görüşmeler sonucunda 6 Temmuz 1827 yılında Londra antlaşması imzalandı. Avrupalı devletler bu antlaşma ile Yunanistan'ın kurulmasına karar verdiklerini ve kabul ettikleri gizli antlaşma maddeleri ile gerekirse bunun için askeri müdahalede de bulunacaklarını dile getiriyorlardı (Parliamentary Papers, Treaty for the Pacification of Greece, Signed at London, 1827 July 6, s.27).

Anlaşma Devletleri 6 Temmuzda imzaladıkları antlaşmayı 16 Ağustos 1827 tarihinde İstanbul elçileri vasıtasıyla Bâb-ı âlî'ye sundular.¹⁴ Osmanlı Devleti bu antlaşmanın kabul edilemez olduğunu Anlaşma Devletlerine bildirdi (Parliamentary Papers, 31 Ağustos 1827 tarihinde İstanbul'da Anlaşma Devletlerinin elçileri tarafından yapılan toplantının tutanakları”,(Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia), Protokol 4).

Osmanlı Devletinin Londra antlaşmasını kabul etmemesi ve 1825 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Mora'ya gelerek 1827 yılına kadar isyanı bastırması, Mora'daki isyanı Osmanlı Devleti lehine çevirmişti. Rum asiler dağlara kaçmışlar, orduları ve düzenleri bozulmuştu. Avrupalı devletler İbrahim Paşa'nın Mora'da bir devlet kurmasından korkuyorlardı. Çünkü burada kurulacak güçlü bir devlet, Anlaşma Devletlerinin Akdeniz politikalarını yok edebilirdi (Demirhan, 2016, s. 301). Bu korkular ile harekete geçen Avrupalı Devletlerin donanmaları 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin limanındaki Osmanlı-Mısır Donanmasına saldırdılar (Bayrak, 1999, s. 191-192). Savaş yaklaşık 3-3,5 saat sürdü. Sonuç Osmanlı Devleti için çok büyük bir kayıptı. Anlaşma Devletleri Navarin'de hiç gemi kaybetmemişlerdi. Asker kayıpları toplamda 174 ölü 475 yaralı idi. (İngilizlerin kaybı 75 ölü 197 yaralı, Fransızların asker kaybı 40 ölü 141 yaralı, Rusların ise 59 ölü 137 yaralı) (Woodhouse, The Battle of Navarino, 1965, s. 140). Osmanlı donanmasının ise kaybı 52 gemi ve 6000 askerd. Yanarak ve batmak suretiyle kaybedilen gemilerden üç kalyon, on üç fırkateyn, on yedi korvet, dört brik olmak üzere toplam 37 gemi Osmanlı merkez donanmasına, üç korvet, dört brik, iki golet ve üç ateş gemisi Mısır eyaleti donanmasına aitti (Bostan, 2006, s. 441-443). Bu savaş sonunda Rum asilerin üzerindeki baskı kalkmıştı. Anlaşma Devletleri donanmalarına komuta eden Amiral Codrington bir İngiliz subayı idi.¹⁵

¹⁴ Anlaşma Devletlerinin tercümanları 16 Ağustos 1827 tarihinde, 6 Temmuz 1827 Londra Antlaşması'nın kararlarını resmî olarak Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Bu olay şu şekilde raporlara aksetmiştir. 3 tercüman birlikte Reis Efendi'nin karşısına çıktılar ve Fransız tercüman antlaşma maddelerini sundu. Reis Efendi şaka eder gibi konuşarak; üç Antlaşma Devleti tercümanı bana bir kutlama mesajını getirdi, diye sordu. Elçiler; hayır biz bir antlaşmayı sunuyoruz dediler. Reis Efendi: Ne? Üç tercüman ve bu kâğıtlar nedir, diye sordu. Arkasından bunların mektup mu yoksa not mu olduğunu. Ayrıca son olarak da bu kâğıtların Üç devletin bakanları tarafından imzalanıp imzalanmadığı. Bunun üzerine tercümanlar bu kâğıtların bir anlaşma metni olduğunu söylediler. Bunun üzerine Reis Efendi kâğıtların içeriğini sordu. Tercümanlar bizim görevimiz sadece bunları teslim etmek, bilmiyoruz dediler. Reis Efendi kâğıtları yanına koyarak, bunları Osmanlı Devleti'nin tercümanına teslim edeceğim, dedi. Ve elçilerde oradan ayrıldılar. (“İstanbul'da bulunan İngiltere, Rusya ve Fransa devletlerinin elçiliklerinde görevli tercümanların raporları”, (Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia), **Parliamentary Papers**, Protokol No 1, 16 Ağustos 1827, Ek B.

¹⁵ Amiral Codrington, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Stratford'a aynı gün yazdığı raporunda savaşı şu şekilde anlatıyordu. “Codrington, Count Heyden ve Fransız Amiral Rigny Navarin limanına girmek için 19 Ekim gecesi anlaşmışlardı. Amirallerin amaçları İbrahim Paşa'yı Mısır'a geri dönmesi için ikna etmekte. Anlaşma Devletlerinin donanması öğleden sonra limana girdi. Asia, Genoave ve Albion adlı gemiler Türk donanmasının arasına girerek demir attılar. Türk Kaptan Muharrem Bey elçi göndererek Anlaşma Devletlerine karşı bir düşmanlığının olmadığını bildirdi. Fakat Dartmouth gemimizin kaptanı kendisine yaklaşan bir bottan gemiye ateş edildiğini haber verdi. Bundan sonra bütün gemilerimiz

1- İngiltere’de iktidar değişimi ve yeni Başbakan Wellington’un politikaları

George Canning’in 8 Ağustos 1827 tarihinde hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere Başbakanlığına geçen Lord Goderich, Canning’in politikalarını sürdürmeye çalışmış; ancak bunda çok özverili olmamıştı. Goderich başbakan olduğu dönemde birkaç kez istifa etmiş; ancak İngiliz Kralı tarafından istifası kabul edilmemişti. Neticede 14 Aralık 1828 tarihindeki istifası kabul edilince yerine Duke Wellington (9 Ocak 1828) İngiltere Başbakanı olarak göreve atandı. Wellington 20 Ocak 1828 tarihinde kabinesini kurarak göreve başladı (Woodhouse, *The Battle of Navarino*, 1965, s. 162). Wellington, kendisinden önce İngiltere’nin Yunanistan politikasını inşa eden George Canning ile aynı görüşlere sahip olmayıp daha muhafazakâr bir yapıdaydı ve Rum meselesinde Osmanlı Devleti’nin desteklenmesi gerektiğine inanıyordu (Fleming, 1970, s. 106). Wellington’a göre Rusya’nın en büyük hayali Osmanlı Devleti’ni yıkarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmaktı. Kourdurmak istediği özerk bir Yunanistan ise hem bu hayaline yardım edecek hem de onun Akdeniz’e inmesini sağlayacaktı. İngiltere, diğer Avrupa devletlerinin desteğini alarak bunu mutlaka engellemeliydi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 569-572). Zira Osmanlı Devleti’nin Rusya’nın güneye inmemesi için yaşaması gerekiyordu. Navarin’de Osmanlı donanması yakıldığında George Canning taraftarları ve Helenseverler büyük bir sevinç yaşarken Wellington, Rusya’nın önünde engel olarak gördüğü Osmanlı donanmasının yok edilmesini, İngiltere adına çok büyük bir hata olarak değerlendiriyordu. Esasen Wellington İngiltere’deki Helenseverlerin Rum isyanı için gösterdikleri heyecanı da anlamsız buluyordu. Bazı İngiliz komutanların savaşmak için Yunanistan’a gitmesini de son derece yanlış bulmuş, örneğin Lord Cochrane’in Rumlar ile anlaşmasına çok kızmıştı (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 365).

Wellington zamanında İngiltere’nin güç kullanma politikasından vazgeçildi; ancak İngiltere’de Rum anında kendisinin iktidarına kadar özerk bir Yunanistan kurulmasına karar verilmişti (Crawley, *The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833)*, 1930, s. 100). Wellington’un bunu durdurması çok zordu. Bununla birlikte Wellington kurulacak olan Yunanistan’ın sınırlarının belirlenmesinde etkin rol almak istedi. İngiltere’deki Helenseverlerin aksine Wellington; Avrupa’nın denetimi altında, Rusya’nın etkisinden uzak, küçük, bölgesel bir Yunanistan hayal etmekte, devletin Mora ve çevresindeki küçük adalardan müteşekkil olmasını yeterli bulmaktaydı (Crawley, *The New Cambridge Modern History*, 1965, s. 550).

1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus harbi üzerine İngiltere Rusya’nın Mora’ya saldırmasını engellemek için bu bölgeye Fransız askerlerinin çıkmasına izin verdi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 572-573). Fransız askerleri Rus askeri müdahaleleri için bir tampon olarak kullanıldı. Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) (F.O.421/3 İngiltere’nin İstanbul Elçisi Robert Gordon’dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen’e 1 Ekim 1829 tarihinde gönderilen yazı) ile Osmanlı Devleti artık 1821 yılından bu yana silahlı mücadelede bulunduğu Rumların özerkliğini kabul ediyordu. Rusya

savunmaya geçtiler ve kısa bir süre içerisinde bütün gemiler toplarıyla ateş etmeye başladılar. Savaş kısa bir süre içerisinde genel bir vaziyet aldı. Daha sonra Codrington, Türk ve Mısır gemilerinin yok edildiğinin bu haberi vermekten büyük bir mutluluk duyduğunu belirtiyordu. Birçok geminin battığını diğer gemilerin çok zararlar aldığını ve Navarin Limanını gemi enkazlarının kapladığını ve böyle bir görüntüyü önceden hayal bile edemeyeceğini bildiriyordu.” (İngiltere’nin Akdeniz donanması kumandanı Edward Codrington’dan İngiltere’nin İstanbul Elçisi Stratford Canning’e 20 Ekim 1827 günü saat 9:30 pm’de Navarin’den göndermiş olduğu yazı”, (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held at Constantinople), **Parliamentary Papers**, Protokol No 15, 1 Kasım 1827.

hayallerine¹⁶ yaklaşmıştı. Tuna vilayetleri (Eflak ve Boğdan) gibi kendisine bağlı özerk statüde bir prenslik daha kurduyordu. Yunanistan Rusların yardımıyla kurulduğundan dolayı Rus etkisini kabul edebilir ve Rusya'da bu prenslikle Akdeniz'e açılabilirdi. Rusya, bu antlaşma ile Rum isyanında ilk defa İngiltere'nin önünde bir konumda yer almayı başarmıştı.

E) Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması

1828-1829 Osmanlı Rus Harbi sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne özerk bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul ettirmesi, Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'yı büyük bir endişeye sevk etti. İngiltere, Yunanistan'daki özerk devlet yapısının Rusya'nın silah gücüyle kabul edilmesini istememiş ve isyanın ilk yıllarından itibaren sürdürmüş olduğu liderlik pozisyonunu kaybettiği kaygısına kapılmıştı. İngiltere, kâbusu olan Rus kontrolünde kurulacak özerk bir Yunanistan ile karşı karşıyaydı. İngilizler isyanın ilk yıllarından bu yana Rusların Osmanlı'ya karşı savaş açmasını istememişler ve bunu engellemeyi başarmışlardı. Rusların Osmanlı Devleti'ne 1828 yılında savaş ilanından sonra ise Mora'yı korumak için Fransızların bölgeye asker çıkarmasına izin vermişler ve böylece Mora'yı bir Rus istilasından ve etkisinden kurtarmayı düşünmüşlerdi. Ancak bu iki çabada şimdi Edirne antlaşmasından sonra beyhude görünüyordu. İngiltere, Akdeniz'de kesinlikle bir Rus varlığına tahammül edemezdi. Bunu önlemeli ve Yunanistan'ı Rusya'nın vassalı olmaktan kurtarmalıydı.

İngiltere bu düşüncelerinden ve kararından sonra hemen harekete geçerek müttefiki Fransa ile birlikte 1829 yılının son günlerinde Londra'da Rum meselesini çözümü için görüşmelerin yapılmasına karar verdi (F.O. 421/3, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'den İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir. Robert Gordon'a 10 Kasım 1829 tarihinde gönderilen yazı). Bu görüşmelerde İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen, Fransa'yı elçi Polignac, Rusya'yı elçi Lieven temsil edecekti. Taraflar görüşmelere başladılar ve 3 Şubat 1830 tarihinde Yunanistan'ın kaderini etkileyecek ve ona bağımsızlığını verecek antlaşmaya imza attılar.

3 Şubat günü toplantıya İngiltere elçisi Edirne Antlaşması'nın maddelerine dikkat çekerek başladı. Bu maddenin antlaşma devletleri için her hangi bir sorun teşkil etmediğini ve bundan önce yapılan antlaşmaların kararlarına karşı olmadığını belirtti. Bundan sonra İngiliz ve Fransız elçilerinin 9 Eylül 1829'da İstanbul'da Osmanlı yetkilileriyle görüştüklerini ve Osmanlı'nın 1827 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması kararlarını kabul ettiğini ve ateşkesin imzalandığını belirterek, (Parliamentary Papers, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerin 3 Şubat 1830 tarihinde yaptıkları görüşme tutanakları", (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London), Protokol No: 23, Ek A) bu tarihten sonra Türkler ve Rumlar arasındaki çatışmalar bittiğini dile getirdi. Osmanlı Devleti'nin zaten bu antlaşma ile Yunanistan'ın tam bağımsızlığını kabul ettiği ifade edildi. (Parliamentary Papers, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerin 3 Şubat 1830 tarihinde yaptıkları görüşme tutanakları", (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London), Protokol No: 23, Ek D). Yunanistan böylece Osmanlı Devleti'ne bağlı ancak Rus kontrolünde olacak özerk bir devlet yerine bağımsız bir devlet oluyordu.

Sonuç

1821 yılında başlayan ve gayet cılız, düzensiz olan Rum isyanı aradan dokuz yıl geçtikten sonra meyvesini vermiş ve 3 Şubat 1830 Londra Antlaşması bağımsız bir Yunanistan kurulmasını sağlamıştı. Bu süreç

¹⁶ Rusya'nın bu dönemdeki hayali ve amacı Asya içlerinde genişlemek, Akdeniz'e çıkmak ve ortadaki Hristiyanlar üzerinde egemenlik kurmaktır (C.W. Crawley, **The New Cambridge Modern History**, C.IX, s.551).

içerisinde Rum asilerin yaptıkları katliamlar göz ardı edilmiş ve bu vahşetin sorumluları korunmuş ve kollanmıştı. Bu süreçte Avrupalı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin rolü çok büyüktü. İngiltere George Canning yönetiminde ilk olarak Rum isyancıları tanıyan ve onların isyanı sürdürmesinde en büyük sivil yardımın yapılmasına göz yuman devletti. Bu isyan boyunca Edirne antlaşması dışındaki bütün gelişmelerde öncü rolü oynayarak süreci yönetmişti. Osmanlı Devleti İbrahim Paşa ile bu isyanı bitirmek seviyesine gelmiş ancak Avrupalı devletler Mora'da bir Mısır devletinin kurulmasından çekindikleri için Navarin saldırısını yaparak Osmanlı merkez ve Mısır eyalet donanmasını yakmışlar ve büyük kayıpların verilmesine sebep olmuşlardı. İngiltere bu saldırının gerçekleşmesinde öncü rol oynuyordu. Navarin'den sonra Fransız askerlerinin Mora'ya çıkmasıyla İbrahim Paşa Mora'yı terk etmek zorunda kaldı. Anlaşma Devletleri bu isyan sürecinde, birlikten yoksun açgözlü Rum isyancıların başarıya ulaşması için siyasi antlaşmalara ve protokollere imza atarak, bunların kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'ni zorladılar. Osmanlı Devleti kendi aralarında Akdeniz'e ve güneydoğu Avrupa'ya hâkim olma mücadelesi veren bu güçlerin karşısında direnemedi ve sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Aslında Edirne Antlaşması'na kadar Avrupalı Helenseverlerin ve İngiltere'de George Canning'in politikalarını savunan bazı politikacıların dışında hiç kimse bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulmasını düşünmüyordu. Ancak düşünülen özerk Yunanistan'ın Rus silahları ile Osmanlı'ya kabul ettirilmesi ve Yunanistan'ın Rus etkisinde kalması korkusu onu bağımsız bir devlet yapmıştı. İngiltere bu süreçte Rus kontrolünde bir Yunanistan yerine bağımsız bir Yunanistan'ı tercih etti ve bu fikrini müttefiklerine kabul ettirmeyi başardı. Yunanistan bağımsızlığını İngiltere'ye borçluydu.

Kaynakça

A-Arşiv vesikaları

1-Public Record Office, Foreign Office (FO), FO 421, FO 422, (Belge Numaraları Dipnotlarda Belirtilmiştir)

2-British Parliament Papers

1-Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London.

2-Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia.

3-British Parliament Debates (1821-1832)

B-Araştırma, inceleme ve diğer yayınlar

1-Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Ahmet Cevdet Paşa. (1301) Tarihi-i Cevdet. İstanbul: Matba-i Osmaniye.

Anderson, M. S. (2001) Doğu sorunu. (Çev. İdil Eser). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, F. (2003). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: TTK.

Arslan, A. (2005). Osmanlı'dan cumhuriyete Rum basını. İstanbul: Truva Yayınları.

Balta, E. (2000). Osmanlı Devleti'nde Rum millet ve ekonomik gelişmişlikleri, Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan hürriyeti (229-248). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Bayrak, M. (1999). 1821 Mora isyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Bourne, K. (1970). The foreign policy of Victorian England 1830-1902. Oxford: Clarendon Press.

Castellen, G. (1993). Balkanların tarihi. (Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Clair, W. St. (1972) That Greece might still be free. New York-Toronto: Oxford University Press.

- Clogg, R. (1991) Modern Yunanistan tarihi. (Çev.Dilek Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Crawley, C.W. (1930) The question of Greek independence (A study of British policy in the near east, 1821-1833). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawley, C.W. (1965). The New Cambridge modern history, C.IX Cambridge: Cambridge University Press.
- Çetintaş E. (2007) Doğu akdeniz politikaları çerçevesinde Avrupalı devletlerin Yunan isyanına desteği; kamuoyu desteği, diplomatik destek, silahlı destek. OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi). 22, 83-108.
- Dakin, D. (1972) The unification of Greece (1770-1923). Londra: Ernest Benn Ltd.
- Demirhan, H. (2016). İngiltere'nin balkan politikası ve Yunanistan. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Despatches Correspondence and memoranda of Arthur duke of Wellington K.G. (1867). London: John Murray,
- Dımaras, A. (1973). The other British philhelenes" R. Clogg (Ed.) The Struggle for Greek Independence (Essays to mark the 150 th. Anniversary of the Greek war of independence içinde (200-221 ss.) London: The Macmillan Press Ltd.
- Frangos, G.D. (2004) The Philika Eteria a premature national coalition", R. Clogg (Ed.) The Struggle for Greek Independence (Essays to mark the 150 th. Anniversary of the Greek war of independence içinde (87-104 ss.) London: The Macmillan Pres Ltd.
- Hatipoğlu, M. M. (1988) Türk Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1922).Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Hobsbawn, E. (1998) Devrim çağı Avrupa 1789-1848, (Çev. Bahadır Sina Şener) Ankara: Dost Kitabevi.
- Howarth, D. (1976) The Greek adventure (Lord Byron and other eccentrics in the war of independence). New York: Atheneum.
- İpek, N. (2002) Rum isyanı ve sonrasında Türk-Yunan nüfusu meselesi. XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler içinde (471-486 ss.) Ankara: T.T.K.
- Jelavich, B. (2006). Balkan tarihi (18. ve 19. yüzyıllarda).İstanbul: Küre Yayınları.
- Jenks, L.H. (1973). The migration of British capital to 1875.New York: Barnes Noble Books.
- Jorga, N. (2009) Osmanlı imparatorluğu tarihi (1774-1912). (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karpat, K.H. (2009). Balkanlar'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk. (Çev. Recep Boztemur). İstanbul:İmge Kitabevi.
- Kayapınar, L. (2002). Yunanistan'da Osmanlı hakimiyeti'nin kurulması. Türkler Ansiklopedisi C.9 içinde (187-195 ss.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koyuncu, A. Yunanistan'da bağımsız devlet. O. Karatay-B. A. Gökdağ (Ed.) Balkanlar El Kitabı. C1. içinde (488-496) Ankara: KaraM/Vadi Yayınevi.
- Köse E. (2005) Yunanistan'ın Türkiye ve balkanlar üzerindeki stratejik hedefleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) T. C. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Gebze.
- Kutlu, S. (2007). Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında balkanlar ve Osmanlı devleti. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lord Courtney of Penwith. (1915). Nationalism and war in the near east. Oxford: Clarendon Press.
- McCarthy, J. (1995). Ölüm ve Sürgün. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Milas, H. (2006). Yunan ulusunun doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınları.

- Örenç, A.F. (2009). Balkanlarda ilk dram unuttuğumuz Mora Türkleri ve eyaletten bağımsızlığa Yunanistan. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Özkaya Y. (1986). 1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) içinde (114-132 ss.). Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Papas, P.C. (1985). The United States and the Greek War for independence (1821-1828). New York: Colombia University Press.
- Philips, W.W. (1897). The war of Greek independence 1821 to 1833. London: Smith Elder Co.
- Pratt, M. (1978). Britain's Greek empire. London: Rex Collings.
- Poole, S.L. (1999) Lord Stratford Canning'in Türkiye anıları. (Çev. Can Yücel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Seyfi, F. (1934) 1820-1827 Mora İsyanı. İstanbul: İstanbul Askeri Matbaası.
- Sahin, M. Sureyya (1995). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi. Diyanet İslam Ansiklopedisi C.XII içinde (342-348 ss.) İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Şenel, Ş. (2006) 19. ve 20. yüzyılların denge oyununda balkanlar. O. Karatay-B. A. Gökdağ (Ed.) Balkanlar El Kitabı. C1. içinde (399-413 ss.) Ankara: KaraM/Vadi Yayınevi.
- Şimşir, B.N. (1989). Ege sorunu belgeler C.1 (1912-1913), Ankara: T.T.K.
- Temperly, H. (1966). The foreign policy of Canning (1822-1827). London: Frank Cass Co. Ltd.
- Üçok, Ç. (1986) Osmanlı imparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi. Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri içinde (189-193 ss.) Ankara: ATASE Yayınları.
- Webster, M.A. (1925) The foreign policy of Castlereagh 1815-1832. London: G.Bell and Sons Ltd.
- Woodhouse, C.M. (1965) The battle of Navarino. London: Hadder ve Stoughton Limited.
- Woodhouse. C.M. (1971). The philhellenes. New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press.

T1. Luo Xin 罗新 (2015). Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di 黑毡上的北魏皇帝 (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru): Pekin北京: Dolphin Kitap, 122 s., ISBN 978-7-5110-2025-3.

T. Gökçe BALCI¹

Prof. Dr. Luo Xin, Eski Çin Tarihi, Eski Türk Tarihi, kültürü ve bozkır kavimleri hakkında çok önemli çalışmaları bulunan ve Pekin Üniversitesi'nde görev yapmakta olan bir tarihçidir. 2007 yılında ODTÜ'de de bulunan Prof. Dr. Luo Xin, 2007-2012 yıllarında ülkemizde çeşitli bilimsel çalışmalar yapmıştır. Hatta 2011 yılında Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği tarafından kendisine "Türk Dünyası Büyük Hizmet Ödülü" verilmiştir.

Hem Çin hem de bozkır tarihi ve kültürü hakkında önemli kitapları bulunan Prof. Dr. Luo Xin'in *Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru* isimli kitabı da bunlardan biridir. Söz konusu eserde hem İslamiyetten önceki Türk Tarihi'nin hem de Eski Çin Tarihi'nin önemli kavimlerinden birisi olan Tabgaçların Kuzey Wei Hanedanlığı (386-534) imparatorları bağlamında "Kara Keçe" ritüelinin Orta Asya tarihindeki yeri ve önemi örneklerle anlatılmaktadır.

Eser dört ana ve iki ek bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümünde yazar öncelikle bilhassa tahta geçme usulleri ile verilen bilgiler bağlamında Tabgaç tarihinin anlatıldığı hanedan tarihi olan *Wei-shu* ile yine Tabgaçlar ile ilgili bilgiler bulabileceğimiz diğer bazı Çin kaynaklarını karşılaştırmaktadır. Bundan sonra ise yazar Kuzey Wei Hanedanlığı'nın son imparatoru Xiao-wu'nun tahta geçme töreninde "yeddi kişi tarafından kara keçe üzerinde kaldırılması" suretiyle gerçekleştirilen ritüelden bahsetmektedir. Ritüelin mahiyeti ve niteliklerini anlatarak söz konusu törenin prosedürlerini okuyucuya aktarmaktadır. Buna benzer prosedürlerin uygulandığı Tabgaç tarihinde gerçekleşen diğer törenlere de değinen yazar bunu geleneksellik ile temellendirerek zihnimize Tabgaç tarihi süreci içerisinde bir devamlılık oluşmasını sağlamaktadır. Hatta meseleyi bir adım daha ileri taşıyarak diğer bazı Orta Asya kökenli devletlerde söz konusu tören ile benzerlik teşkil eden uygulamalara değinerek okuyucuya "meselenin sadece Tabgaç tarihi odaklı düşünülmesinin doğru olmadığını ve konunun daha geniş kapsamlı değerlendirilmesi gerektiği" mesajını iletmektedir. Yazar birinci bölüme şu dikkat çekici satırlar ile son vermektedir:

"Bizden öncekilerin de fark ettiği üzere, hükümdarın kendisini destekleyenler tarafından keçe üzerinde kaldırılarak tahta çıkarılması, gerçekten de İç Asya'daki göçebe kültürün eski geleneğidir. Her ne kadar Tabgaçlardan önceki ve o zamana dair veriler kaybolmuş olsa da, sonraki kanıtlar Tabgaçlarda da "Eski Tahta Geçme Usulünün" bulunduğunu ve uzun süredir Kuzey Wei tarafından kullanıldığını ispatlamakla kalmıyor, aynı zamanda da İç Asya kültürünün bir süreklilik gösterdiğini de açıklamış oluyor. Ayrıca bu bizim Eski Çin Tarihi ile ilgili İç Asya dinamiklerini de kavramamızı sağlıyor."

Yazar kitabın ikinci bölümünde söz konusu geleneğin İç Asya Tarihi'ndeki yerini çeşitli devletlerden örnekler vererek karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Gelenek hakkında bilgi veren diğer eserlerden de alıntılar yapan yazar bu bölümde Göktürk, Uygur ve Moğol hükümdarlarının tahta çıkma törenlerine dair bilgiler vermektedir. Ayrıca Çin'de Kitanlar tarafından kurulan Liao ve Moğollar tarafından kurulan Yuan Hanedanlığı imparatorlarının da bu gelenekle tahta çıktıklarını ispatlayan örnekler sunmaktadır. Yazar söz konusu bu çeşitli devletlerden misaller verirken aynı zamanda Moğollarda keçenin renginin beyaz kullanılması gibi geleneğin uygulanış biçimindeki değişikliklere de değinmektedir. Yine keçeyi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), gokcebalci@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0877-2254 [Makale kayıt tarihi: 20.05.2021-kabul tarihi: 01.06.2021]

T1. Luo Xin 罗新 (2015). Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di 黑毡上的北魏皇帝 (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru) / T. G. Balci (pp. 71-74)

kaldıranların sayısı hakkında farklılıklar olduğu da göze çarpmaktadır. Bu bölümde yazar söz konusu geleneğin yanında mevzu bahis devletlerde hükümdarın tahta çıkma töreninde yapılan diğer uygulamalardan da bahsetmektedir. Göktürklerde kağanın boğazına ipek şal ile sarmak suretiyle bayıltılması, Kitanlarda hanın bindiği atın onu düşürecek şekilde koşturulması ve han attan düşünce onu keçeğe sarmaları gibi dikkat çekici gelenekler hakkında bilgiler vermektedir. Yazar kara keçe geleneğinin Orta Asya'da 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğünü belirterek şöyle yazmaktadır: *“Her ne kadar veriler yetersiz olsa da, mevcut araştırmalar keçe üzerinde kaldırılarak han ilan etme töreninin İç Asya bozkırlarının en eski ve güçlü geleneği olduğunu göstermektedir. Mevcut kanıtlardan Tabgaç, Göktürk, Uygur, Kitan ve Moğolların bu geleneğe sıkı sıkıya bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Yine Tabgaçların çağdaşı Ruan-ruanlar ile Uygurların çağdaşı Kırgızlar ve Kitanların çağdaşı Xilerin bu geleneğin dışında kalma ihtimali çok azdır.”*.

Üçüncü bölümde İç Asya kökenli devletlerdeki taht veraset sistemi ve hükümdarlık töreni örneklerle açıklanmaktadır. Yazar bu bölümdeki amacını şu şekilde özetlemektedir: *“Burada bizim amacımız hükümdarlık töreninin kökenini, sürecini, evrimini ve sembolik anlamını incelemek değildir. Bizim amacımız, bu geleneğin uzun süre nasıl varlığını koruduğunu değerlendirmektir.”*.

Bu bölümde öncelikle hükümdarlık törenlerinde kullanılan keçenin, her ne kadar bazı bilim insanları tarafından sıradan bir nesne gibi değerlendirilse de, aslında bozkır kavimleri için ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Bozkırlıların hayatında vazgeçilmez bir materyal olan keçe aynı zamanda dinsel açıdan da değerlidir. Yazar ardından bozkır kökenli devletlerde taht veraset sisteminden bahsetmektedir. Burada tarihi kayıtlarda yer alan çeşitli devletlerin hükümdarlarının tahta çıkma töreninde sarf ettiği sözlere yer vererek bir “ortak üslup” varlığına dikkat çekmektedir. Kullanılan bu ortak üslupta vurgulanan şey ise hükümdarın hanedandan “tegin” unvanlı beylere de tahta çıkma hakkı veren bozkır veraset sistemine duyduğu saygı ve kabulleniş biçimidir. Yazar bu bölümde ayrıca büyük tarihçimiz Zeki Velidi Togan’dan da alıntılar yaparak “keçe geleneğinin” yakın dönemdeki yansımalarına yer verip geçmiş ile günümüz arasında bir köprü kurarak söz konusu geleneğin ne denli köklü ve güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Dördüncü bölümde yazar İç Asya Tarihi ile Eski Çin Tarihi’nin birbirinden ayrılmaz yönlerini ele almaktadır. Bu bölümde öncelikle geleneksel Çin tarihçiliğinin İç Asya Tarihi’ne olan yaklaşımının problemleri yönlerini ele almaktadır. Yazar bu bakış açısını şu şekilde izah etmektedir: *“Çin hanedanlıkları tarihi çerçevesinde hanedanlar, hükümdarlar, bayrak ve kıyafet renkleri, bazı takvim ve ölçüler değişse de kimse bu değişimleri Çin tarihinin kesintiye uğraması olarak düşünmez. Fakat İç Asya meselesine gelince, pek çok kişi Ruan-ruanların, Göktürklerin, Uygurların devamlılığını Çin’in hanedan değişimi ile aynı nitelikte görmez. Bilinçsizce onları birbirlerinden farklı milletler olarak görme eğilimindedirler. Dolayısıyla onların arasındaki mücadele ve birbirinin yerini almaları Çin tarihindeki hanedan değişiminden farklı olarak değerlendirilir.”*.

Yazara göre bu şekilde geleneksel bakış açısıyla İç Asya Tarihi’ne bütüncül bir tavırla yaklaşmamak oldukça problemlidir. Zira birçok hanedanlık değişimine rağmen Çin Tarihi nasıl ki bir bütün olarak ele alınıyorsa İç Asya Tarihi de aynı şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Burada yazar farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda kurulan bozkır kökenli devletlerde uygulanan “kara keçe” uygulamasından yola çıkarak İç Asya Tarihi’nin birbirinden bağımsız siyasi oluşumların sahip oldukları ortak kültürel unsurlar ile aslında ne kadar da birbirlerine bağlı olduklarını çarpıcı bir örnek ile ortaya koymaktadır. Yazar Çin ve İç Asya Tarihi yazarken takip edilmesi gereken metodolojiyi şu şekilde dile getirmektedir: *“İç Asya tarihinin bağımsızlığını ve sürekliliğini bir ön koşul olarak kabul ettikten*

sonra, Çin Tarihi ve İç Asya Tarihi arasındaki karmaşık ilişkiyi nasıl ele alacağımız sorunuyla karşı karşıya kalırız. Vurgulamamız gereken mesele, bu iki bağımsız tarihi alan arasında her zaman temas, geçişgenlik ve örtüşmenin var olduğudur. Çin Tarihi ve İç Asya Tarihi'ndeki bu tür örtüşmeleri Çin Tarihi'nin her döneminde görebiliriz. Bu anlamda, Hunlar, Ruan-ruanlar, Türkler, Uygurlar gibi İç Asya bozkırlarındaki göçebe toplumların tarihi elbette İç Asya Tarihi'ne aittir, fakat aynı zamanda Çin Tarihi'nin de bir parçasıdır. İç Asya'dan gelen On Altı Devlet, Kuzey Weiler, Liao, Jin, Batı Xia, Moğol Yuan, Mançu Qing Hanedanlıkları Çin'de istikrarlı hanedanlıklar kurdular. Tabii ki, bu hanedanlar Çin Tarihi'nin önemli bir parçasıdır. Fakat onlar aynı zamanda İç Asya Tarihi'nin de bir parçasıdır.”.

Yazar burada hem İç Asya hem de Eski Çin Tarihi'nin bir parçası olan bozkır kökenli kavimler tarafından Çin topraklarında kurulan devletlere de nasıl bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini oldukça güzel özetlemektedir. Bu bakış açısına göre söz konusu kavimlerden bir tanesi olan Tabgaçların hükümdarlarının hem Kuzey Wei Hanedanlığı'nın imparatorları hem de bozkırlıların kağanları olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Bu yaklaşım her iki tarihin birbirinden ayıramayacağını görmek ve çalışırken nasıl bir metodoloji izlenmesi gerektiğini kavramak açısından oldukça önemlidir.

Kitabın birinci ek bölümünde yazar Eski Çin Tarihi'nin enteresan periyodlarından birisi olan On Altı Devlet ve Kuzey Hanedanlıkları dönemlerinin Çin'deki araştırma metotlarını ele almaktadır. Bu dönemi inceleyen tarihçiler benimsedikleri iki farklı bakış açısı ile birbirlerinden ayrılmaktadır. İlk bakış açısına göre söz konusu dönemde Çin içerisinde devlet kuran bozkırlı kavimlerin etkisiyle Çin kültürü bir süreliğine güneye kaymak zorunda kalsa da süreç içerisinde bu kavimler kadim Çin kültürünün etkisi altında erimişlerdir. İzlenen bu metotta söz konusu bozkırlı kavimlerin tarihi geçmişleri vurgulanmadan ve hatta bazen gizlenerek bu devir Batı Jin Hanedanlığı ile Sui-Tang Hanedanlıkları arasında tesadüfen ortaya çıkmış bir ara dönem olarak ele alınmaktadır. Diğer bakış açısına göre ise bu kavimlerin bozkır kökenleri vurgulanarak sahip oldukları yüksek kültürel değerleri Çin kültürüne aktardıkları fikri kabul edilmektedir. Örneğin bu fikri benimseyen tarihçilerden bir tanesi olan Chen Yin-ke şöyle söylemektedir: “Çin Seddi dışındaki bozkırlıların asil kanlarını alıp, Çin'in bitap düşen vücuduna enjekte edilmesi, eski hastalıkları hemen giderdi, yenilenmiş vücut tekrar güçlendi ve genişleme kudretine kavuştu. Nasıl da daha önce tarihte rastlanmamış bir seyir...”.

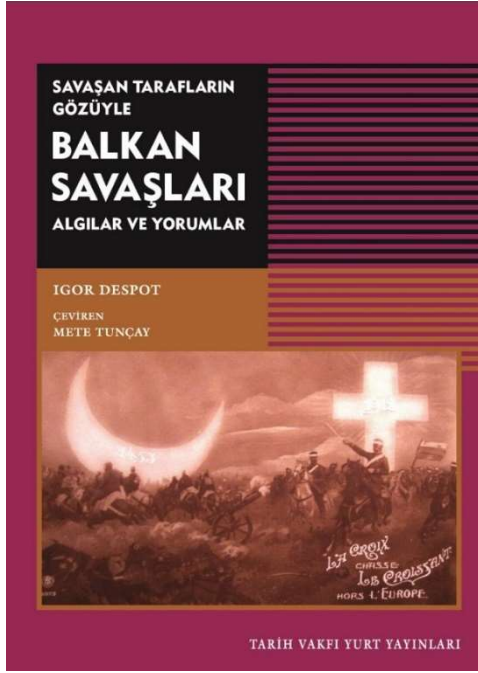
Yazara göre Çin'de genellikle izlenen metodolojilere göre merkeze Çin tarihi alınmaktadır. Yani bu dönem, İç Asya Tarihi'nin bir parçası olarak görülmeden sadece Çin Tarihi kronolojisine oturtulmaya çalışılmaktadır. Yazar bu bölümde söz konusu dönemi İç Asya bakış açısı ile ele almanın yollarını açıklamaktadır. Bunun için de öncelikle İç Asya Tarihi'ni görmezden gelmeyip bozkır kültürünün özelliklerini araştırmayı tavsiye etmektedir. Yazarın burada belirttiğine göre: “İç Asya Tarihi kaynakları Avrasya kıtasının tüm önemli bölgelerinde çok azdır ve genelde de İç Asya dillerinde üretilmemiştir. Bilhassa erken dönem doğu bölgesi çalışmalarında Çince kaynaklar tekeli durumdadır. Bu kaynaklar yerleşik toplumda üretildiği için bilgiler onların kültürel değerleri ve ön yargılarının etkisi altında oluşmuştur. Dolayısıyla İç Asya Tarihi'ni araştırırken söz konusu kaynakları süzgeçten geçirmek zorundayız. Bununla birlikte İç Asya Tarihi eğer Çin Tarihi'nden tamamen ayrıştırılmış olsaydı o zaman da kaydedilmezdi, anlatılmazdı ve anlaşılmazdı ve sonsuza kadar kaybolurdu. Aynı şekilde, Çin tarihinde de bozkır kültürü tek bir dönemle sınırlı değildir. Tıpkı Kuzey Hanedanlıklarında olduğu gibi Liao, Jin, Yuan, Qing Hanedanlıkları da hem Çin Tarihi'nin hem de İç Asya Tarihi'nin parçasıdır.”.

T1. Luo Xin 罗新 (2015). Hei-zhan Shang-de Bei-wei Huang-di 黑毡上的北魏皇帝 (Kara Keçe Üzerindeki Kuzey Wei İmparatoru) / T. G. Balci (pp. 71-74)

Son bölümde yazar Liao Hanedanlığı (907-1125) imparatoru Ye-lu A-bao-ji'nin ölümü çerçevesinde bozkır kökenli devletlerindeki hükümdarların iktidar süreleri ile ilgili gelenekleri ele almaktadır. Bu bölümde anlatılanlara göre Ye-lu A-bao-ji'nin ölümü oldukça gizemlidir. Çünkü imparatorun ölüm anında bazı doğaüstü olaylar gözlemlenmiştir. Bundan daha ilginç olan şey ise imparatorun kendi ölümünü üç sene önceden öngörmüş olmasıdır. İmparator devlet erkânı ile yaptığı bir toplantıda önce gerçekleştirmesi gereken birkaç iş daha olduğunu ve ardından öleceğini bildirmiştir. Tam da söylediği tarihte imparatorun ölümü gerçekleşmiştir. Bu enteresan olay her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından imparatorun kendisini öldürdüğü gerçeği ile açıklansa da aslında olayın perde arkası daha karmaşıktır. İşte bu bölümde yazar söz konusu gizemli olayı bozkır tahta geçme ve taht veraseti çerçevesinde açıklamaktadır. Göktürkler, Hazarlar gibi bozkır kökenli devletlerde kağan olacak kişinin boğazının bir şal ile sıkılarak ona diğer beyler tarafından ne kadar iktidarda kalacağını sorulduğu bir gelenek vardı. “Kutlu Kağan” anlayışının olduğu bu devletlerde kağanın boğazının sıkılıp da nefessiz kaldığında Tanrı ile irtibat kurduğu ve söyleyeceği rakamın ona Tanrı tarafından buyurulduğuna inanılırdı. Eğer kağanın iktidarı bu süreyi aşarsa ne yapıldığı ise kaynaklarda net bir biçimde ifade edilmemektedir. İşte yazar Ye-lu A-bao-ji'nin tahtta kalma süresini bu gelenek tarafından belirlendiğini düşünmektedir. Esasında imparator kendisine verilen süreyi aşmış hatta iktidarının büyük bölümünü hanedan beylerinin isyanlarıyla uğraşarak geçirmiştir. Ancak yazara göre Ye-lu A-bao-ji ne eski dine ne de bozkır kültürüne sıkı sıkıya bağlı bir liderdi. Onun öldürülmek suretiyle tahtan çekilmeyi kabul etmesi ancak kendisinden sonra veliahtının tahta geçme garantisini sağladıktan sonra gerçekleşmiştir. Bu bölümde Ye-lu A-bao-ji olayı çerçevesinde bozkır kökenli devletlerde eski veraset usullerinin Çin tipi verasete evrilme sürecindeki ilginç örneklerinden birini görmekteyiz.

T2. Igor Despot (2020). Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları Algılar ve Yorumlar, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı, 330 sayfa, ISBN: 978-975-333-371-9.

Osman DURMAZ¹

İncelemekte olduğumuz bu eser, yazar Igor Despot'un doktora çalışması olarak hazırladığı araştırmasının kitaplaşmış halidir. Igor Despot, hazırlamış olduğu bu doktora tezinde, Türk tarihinde hayatî öneme sahip olan Balkan Savaşlarını, savaşa katılan ulusların tarihî dokümanları ve bu konuda yapılan diğer çalışmaları da esas alarak, devletlerin algı ve yorumlarını tarihsel eksende değerlendirerek titiz bir çalışmaya imza atmıştır. Toplamda 11 başlık altında değerlendirmelerde bulunan yazar, 'Giriş' bölümünde, konuyu seçmesinin arka planına dair, vaktiyle gerçekleştirmiş olduğu araştırmaların önemli bir payının olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan aynı kısımda metodoloji, kaynaklar ve literatür konusunda açıklayıcı bilgilere değinilmiştir. Burada dikkat çeken hususlardan bir tanesi yazarın, Balkanların ilgili dönemdeki (1912-13) tarihini incelerken son derece dikkatli olunması gerektiğinin altını çizmesidir. Yazar bu tutumunu üç farklı nedene dayandırmaktadır. Birincisi, kaynaklarda yer alan iki farklı tarih sisteminin kullanılmasıdır. Bu hususta tarihlerin Batılı

kaynaklarla sürekli bir karşılaştırma yapılması zorunluluğunu belirten yazar, ikinci nedenin de coğrafi yer adlarının farklı şekillerde yazılması olduğunu ifade etmiştir. Son olarak savaşa katılan insanların isimlerinde, geleneğe göre değişen farklı yazım şekillerinin kullanılması olduğu belirtilmiştir.

Giriş bölümünden sonra ikinci başlıkta yazar, Balkan Savaşlarının öncesinde tartışlagelen Doğu Sorununu ele almıştır. Bilindiği üzere, Doğu Sorunu XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış bir terimdir. Bu terim, güneydoğu Avrupa ve doğu Akdeniz'de Türk hâkimiyetinin sürdürülmesine dair bütün meseleler ve gelişmeler dizisini ifade etmektedir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren düvel-i muazzama olarak anılan büyük devletler (İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya) bu terimi kullanarak, sıklıkla Balkanlar üzerinde kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bu sorunun çözüme kavuşturulması için iki yolun gerçekleşmesi ihtimali üzerinde duran yazar, ilk yol olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu 1878 Berlin Kongresi kararları doğrultusunda reformlarla düzeltmek; çok daha gerçekçi ikinci bir seçeneğin ise, uygun bir anda imparatorluğu parçalamak olduğu tespitinde bulunmaktadır. O dönemde Genç Balkan Devletleri, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarına dair arzularını, Doğu Sorunu terimiyle anlatmak yerine Hristiyan kardeşlerin (yani kendi millettaşlarının) Özgürlüğe Kavuşturulması şeklinde ifade etmeleri de kitapta dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır. İkinci başlık içerisinde yer alan başka bir tespit ise, Balkanlarda 1912 yılında tırmanan gerilim hakkındadır. Bulgaristan ve Sırbistan seferberlik ilanı için Koçana, İştîp ve Makedonya'da yaşanan katliamları mazeret göstermiştir. Bununla birlikte Karadağlılar sınır boyunda çatışmaları kışkırtmış, Osmanlı Devleti de bu gelişmelere karşılık

¹ Dr. Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih ABD (İstanbul, Türkiye), osmandurmaz06@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1248-5546 [Makale kayıt tarihi: 20.05.2021-kabul tarihi: 01.06.2021]

olarak özellikle Edirne bölgesinde savaş seferberliklerini arttırmıştır. Öte yandan, VMORO (Makendonya-Edirne İç Devrimci Örgütü)'nun liderleri de bombalama eylemleriyle Avrupa kamuoyunun öfkesini kabartmaya çalışmışlardır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte nihayet 8 Ekim 1912'de Karadağ savaş ilan edince, diğer Balkan Devletleri de Osmanlı Devleti'ne nota vererek İmparatorluk'taki halkların ulusal özerkliklerinin tanınmasını, her ulusun nisbî bir biçimde temsiline sağlanmasını, Hristiyan nüfusa fırsat eşitliği getirilmesini, Müslüman halkın gayrimüslim yörelere göç ettirilerek bu bölgelerin etnik bileşiminin değiştirilmesinin yasaklanmasını, Hristiyan vilayetlere Avrupalı valiler getirilmesini ve Balkan uluslarının istediği reformların denetlenmesi için de Sadrazamlık'ta Hristiyan ve Müslüman üyelerden oluşan yüksek divan kurulmasını talep etmişlerdir. Verilen bu notaları reddeden Osmanlı Devleti diplomatik girişimlerini 17 Ekim'e kadar sürdürmüş ve bu tarihte Sırp ve Bulgar Büyükelçiliklerine nota vererek, İstanbul'u terk etmeleri istenmiştir. Böylece bu iki devlete karşı savaş başlatılmıştır.

Kitabın üçüncü başlığında, savaşta yer alan Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın seferberlik hareketleri irdelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun seferberlik hareketlerinin kaotik bir tarzda başladığını belirten yazar, devletin yaşadığı birtakım siyasi krizleri, bununla birlikte o dönem yaşanan kolera salgınlarını ve 1912 Gelibolu depremlerinin seferberlik hazırlıklarını ciddi bir biçimde etkilediğini belirtmektedir. Bu esnada Bulgar kamuoyunda ise tam olarak coşkulu bir biçimde savaş hazırlıkları sürdürülmektedir. Burada yazar, Çar Ferdinand'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir savaş açıldığını Bulgar halkına bildiren demecinin son sözleri hakkında dikkate değer bir tespitte bulunuyor. Çar'ın demecindeki ana vurgunun "ilahî takdir", "bir ulus" ve "bir inanç" gibi sözcükler üzerine olduğunu ifade eden yazar, bu açıklamanın Bulgar halkında tesirli bir karşılık bulduğunu anlatıyor. Diğer yandan Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki hazırlıkların da etkili bir biçimde sürdürüldüğünü istatistiksel veriler sunarak somut bir biçimde ele alıyor. Çarpıcı bir değerlendirme de Karadağ ordusunun, toplam nüfusun %25'inden fazla olan bir mevcutla oluşturulmasıdır.

Savaş seferberliklerinin değerlendirilmesinin ardından çalışmanın esas konusunu teşkil eden dördüncü ve beşinci başlıkta Balkan Savaşları geniş bir biçimde ele alınmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'ne karşı ilk savaşı açan Karadağlılardı. Bunu takiben de diğerleri savaşa dahil olmuşlardı. Bulgar ordusu hızlı bir biçimde Cisir-i Mustafa Paşa (Svilengrad) ve Kırkkilise (Lozengrad) muharebelerinden Lüleburgaz-Pınarhisar hattını aşarak İstanbul'a 40 km mesafede bulunan Çatalca'ya erişmişti. Ordunun Ege ve Marmara denizlerine ulaşması ve Edirne'yi ele geçirmesi bir aydan kısa sürmüştü. Karadağ ordusu Novi Pazar'ı, Sırp ordusu Manastır civarını ve Yunanlar ise Teselya'yı büyük ölçüde ele geçirmişlerdi. Bu duruma karşı Osmanlı Devleti'nin mukavemeti etkisiz kalıyordu. Neticede Osmanlı Devleti için hezimetle, Balkan Devletlerinin ise istediklerini elde etmeleriyle sonuçlanan savaşın mütareke görüşmeleri kaçınılmazdı. Savaş neticesinde gelişen durumları "Londra Barış Konferansları" başlığı altında inceleyen yazar, Osmanlı Devleti'ndeki İttihatçı idarecilerin bu toplantılarda olumsuz tutumları nedeniyle görüşmelerden bir sonuç alınamadığını belirtiyor. Bu durumda savaş tekrar başlamış oluyordu. Birinci Balkan Savaşının, ikinci safhasında Osmanlı Devleti'nin kesin mağlubiyeti 30 Mayıs'ta Londra'da imzalanan barış antlaşmasıyla tescillenmişti. İkinci Balkan Savaşı'nı "Bulgar Felaketi" olarak niteleyen yazar, bu başlık altında, Bulgaristan ile diğer Balkan Devletlerinin toprak paylaşımı konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklardan bahsetmiştir.

Altıncı başlıkta da Balkan Savaşlarının farklı veçhelerinin karşılaştırmalı bir analizi ortaya koyulmuştur. Temel soruyu "Hristiyan kardeşlerin özgürlüğe kavuşturulması mı, emperyalist fetihler mi?" şeklinde belirleyen yazar, Balkan Savaşlarının çıkmasının sebebini Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan

Avrupa topraklarındaki Hristiyan nüfusun coğrafya üzerindeki konumuna bağlamaktadır. Ayrıca VMORO'nun gerçekleştirdiği terörist saldırıların Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'daki kamuoyunun duygularını savaşa hazırlamak için kullanıldığının altını çizmektedir.

Bu analizin ardından yedinci başlıkta Balkan Savaşlarının ekonomik sonuçları değerlendirilmiştir. Bu başlık altında yazarın dikkat çekici tespitlerinden bir tanesi de savaş sırasında en yüksek askerî harcamaların Bulgaristan tarafından yapılmasıdır. Nitekim Carnegie Vakfı Komisyonun belirlediği tutar yaklaşık 824 milyon frank olarak belirtilmiştir. Diğer Balkan Devletlerinin yaptığı harcamalar da neredeyse Bulgaristan ile aynı tutarda olduğu ekonomik verilerle anlatılmıştır. Son olarak yazar, Balkan Savaşlarının ekonomik etkilerini ve uzantılarını değerlendirmenin güç olduğundan bahsediyor. Bu zorluğun nedenini ise, bu savaşın ardından gelen Birinci Dünya Savaşının ekonomi ve savaş gereksinimleri açısından yeni ve dramatik değişikliklere yol açmasına bağlamaktadır.

Bu ekonomik yansımaların anlatımından sonra savaş öncesinde ve sonrasında edebiyat ve sanatın ne şekilde ilerlediği konusuna sekizinci başlıkta değinilmiştir. Burada yazar, savaşta daha çok bazı sanat biçimlerinin “bizim davamız” şeklinde ifade edilen propagandaların savaşa farklı bir perspektif kazandırdığı yorumunu yapmaktadır. Her ülkede yüzyıllık düşmana karşı savaşı hevesli bir coşkuyla karşılayan sanatçıların olduğunu belirten yazar, hemen hemen bütün sanatsal yapıları, söylene temelli bir tarih anlayışının yanı sıra efsanelere dayanan bir benlik algılayışına dayandırıyor. Bu başlıkta dikkate değer bir husus da Balkan Savaşlarında en çok kullanılan ve özellikle klişe yaratmak amacını taşıyan karikatürlerdir. Bu form, düşmanın olumsuz imgelerinden propaganda edilmesinde ve düşmanın kötülenmesi için kullanılmaktaydı.

Balkan Savaşlarını siyasi, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alan bu çalışma, savaşan tarafların gözüyle konuyu değerlendirmesi ve ayrıca farklı bir metodolojik yaklaşımla meseleyi irdelemesi bakımından önem arz etmektedir. Balkan Savaşlarının ortaya çıkması esas olarak Balkanlarda yaşayan ulusların iç meselelerinden kaynaklanmaktaydı. 1878 Berlin Kongresinden itibaren yapılan propagandalar ve özellikle XX. yüzyıl başlarında girilen ordu reformları savaşın zeminini hazırlamıştı. Sonuç itibarıyla, Osmanlı İmparatorluğundaki tüm bu krizler, asırlardır hüküm sürdüğü Balkanlarda ulus-devlet yapılarının ortaya çıkmasına imkan tanımıştır.

YAYIN İLKELERİ

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi, **tarih** alanında, 2014 yılında yayın hayatına başlamış; akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı makalelerin yayımlandığı bir dergidir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Arapça ve Farsça makaleler de kabul edilir.

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi yılda iki defa, Bahar sayısı 1 Haziran, 1 Aralık tarihlerinde olmak üzere elektronik ve matbu olarak yayımlanır. Her sayı için makale gönderme son tarihi yayın tarihinden bir ay öncedir. Arada çıkarılacak özel sayılar için de ayrıca tarihler belirlenip ilan edilir.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak dergi her kurumdan ve her millettten bilim insanlarının çalışmalarına açık olup İngilizce veya başka dillerden yazılmış çalışmalar da yayımlanabilir.

Dergiye gönderilecek makalenin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekmektedir. Ulusal veya uluslararası sempozyumlarda sunulan bildiriler, yine başka bir yerde yayımlanmamış olması ve dipnotta belirtilmesi koşuluyla dergimizde yayımlanabilir. Bu konuda bütün sorumluluk yazara aittir. Bir araştırma kurumu ya da fonu tarafından desteklenen çalışmalarda, desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje/çalışma numarası verilmeli, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenmediği için yayımlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.

Her makale için yazar tarafından bir **intihal raporu "Ek Dosyalar"** kısmına yüklenmelidir. Birden çok eklenecek dosyalar sıkıştırılarak yüklenmelidir.

Dergiye gönderilen çalışmalar *Yayın Kurulu* kararıyla en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur. Yayın Kurulu gerekli gördüğü durumlarda çalışmayı ikiden fazla hakeme inceletebilir. Yayımlanacak çalışma ile ilgili nihai karar hakem çoğunluğunun görüşü de dikkate alınarak *Yayın Kurulu* tarafından verilir. Dergi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak haklarına sahiptir.

Yayın Kurulunun gerekli görmesi hâlinde, hakem görüşleri de dikkate alınarak yazar(lar)dan gerekli düzeltme istenebilir. Yazar(lar), hakemin ve kurulun belirttiği düzeltme önerilerini verilen süre içinde yerine getirmek zorundadır. Yazar(lar) hakemlerin olumsuz görüşlerine karşı kanıt göstermek koşuluyla itiraz edebilirler. Bu itiraz *Yayın Kurulunda* incelenir ve gerekli görülürse farklı hakem görüşüne başvurulur. Çalışmaların yayımlanabilmesi için yazar(lar), hakemler ve *Yayın Kurulunun* görüş ve önerilerini dikkate almak zorundadır.

Yayımlanmış yazıların yayın hakları *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazar(lar) herhangi bir şekilde telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanması için gönderilen çalışmalar yayımlanmazsa telif hakkı yazara iade edilmiş olur.

Hakemler, *Yayın Kurulunun* kendilerine belirleyeceği süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise *Yayın Kurulu* ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir. Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazar(lar)ın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Gönderilen makalelere kimlik belirleyici ifadeler yazılmaz. Dergiye gönderilen çalışmalarda dil bilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) azami derecede riayet etme ve TDK'nin en son yayımladığı *Yazım Kılavuzu*'na uyma mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur.

Dergide yayımlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan kanuni sorumluluklar, tamamen yazar(lar)ına aittir. Bu dergi editör ve yazar etik kurallarını benimsemiştir: bkz. <https://publicationethics.org>.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar: 1. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar, 2. İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması, 3. İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, 4. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar.

Beyan gerektiren konular: Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar, 2. Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış onam formu", 3. Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması, 4. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları.

Dergi, dijital yayıncılık, grafik tasarım ve uluslararası endekslere katılım için ücretli hizmetler kullanmaktadır; bu nedenle, dergimize makale gönderen yazarların **makaleleri kabul veya reddedilse de, RUMELİ TARİH** (T. İş Bankası IBAN: TR040006400000114001128202) banka hesabına 300 TL (50 EUR veya yabancı yazarlar için 75 USD) ödemeleri gerekmektedir. Ödeme belgesi editöre sistemde **ek dosyalar**dan gönderilecektir. Hakem sürecinin başlaması için ödeme belgesi gönderilmelidir. Başvuruları hakemler tarafından reddedilen yazarların ödedikleri ücret geri ödenmeyecektir.

PUBLICATION PRINCIPLES

Rumeli Journal of Historical Studies began publication in 2020 in the field of **history**. It is a publication of academic, scientific and research-based articles. **English, French, German, Italian, Russian, Arabic** and **Farsi** are accepted as well as **Turkish**.

Rumeli Journal of Historical Studies publishes two online and print issues per year; 1st of June, 1st of December. The deadline for submitting a manuscript for numbers is one month before. For special issues, deadlines will be announced.

Only works that have never been published elsewhere can be published in the journal. In the event that an article which has been previously published elsewhere is published in the journal without being mentioned, the author(s) will be solely responsible for legal consequences and copyright issues.

Publication language of the journal is Turkish but the journal accepts works from any nation and institution; therefore, works in English will be accepted, too.

Submissions to the journal must not be published elsewhere previously. Papers presented in national or international symposia can be published with a footnote indicating this. The author is solely responsible for providing references. If the work is supported by an institution or a fund, name of the institution and project information should be mentioned as a footnote.

For each article, a plagiarism report by the author should be uploaded to the "Attached Files" section. Files to be added multiple times must be compressed and loaded.

Submissions are reviewed by at least two referees after approval by the *Editorial Board*. If necessary, the editorial board may want the work to be reviewed by more than two referees. Final decision is made by the *Editorial Board*, considering the opinions of the majority of the referees. The journal reserves all rights to edit, publish or not publish the works.

The *Editorial Board* can ask for some editing from the author(s), considering the suggestions of the referees. The author(s) should make the necessary changes asked by the board and the referees until the abovementioned deadlines. Author(s) can appeal against the rejection of referees, provided that they put forward relevant evidence in support of their appeal. The appeal will then be assessed by the Editorial Board and the work will be sent to the review of different referees if necessary. Author(s) should take into account the opinions and suggestions of the referees and the board in order to publish their works.

The copyrights of the published works belong to *Rumeli Journal of Historical Studies*. All references to the works must cite the original publication. Authors are not eligible for copyright payments. If a submission is not printed, the copyright of the work will be considered returned to the author.

If the referees cannot assess the work until the deadlines determined by the *Editorial Board*, the board may send the work to different referees. Authors and referees will remain mutually incognito until the end of the assessment. Submissions must be written with correct grammar, spelling and punctuation. Submissions in Turkish must follow the rules in the latest Turkish Linguistic Society (TDK) guidebook. Authors will be solely responsible for issues arising out of grammar, spelling and punctuation errors. Authors will be solely responsible for the legal consequences of the content of their submissions.

After the content of the studies published in the journal, the legal responsibilities belong to the author (s) completely. This journal editor and writer has not adopted the code of ethics: see. <https://publicationethics.org>.

Researches requiring Ethics Committee permission: 1. Any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques, 2. Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes, 3. Clinical researches on humans, 4. Researches on animals.

Issues requiring declaration: 1. Retrospective studies in accordance with the law of personal data protection, 2. "Informed consent form" in case reports, 3. Permission from the owners for the use of scale, questionnaire, photographs of others, 4. Copyright for ideas and works of art used.

The magazine uses paid services for digital publishing, graphic design and participation in international indices; therefore, the authors submitting articles to our journal are required to pay 300 TL (50 EUR or 75 USD for foreign authors) to the bank account of **RUMELİ TARİH** (T. İş Bankası IBAN: TR040006400000114001128202), **even if the manuscript is accepted or rejected**. The payment document will be sent to the editor from **attached files** in the system. Proof of payment must be sent to start the referee process. The fees paid by the authors whose applications are rejected by the referees will not be refunded.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Makalelerin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

Yazı, **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi **beklenmemelidir**. Çünkü yazarlar, sisteme **bir kez düzeltme** ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **11 punto** ile koyu harflerle ve genel ortadan, girinti sol ve sağ 0, aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi gibi bilgilere yer **verilmemelidir**. Yazar adları, sistem yöneticisi tarafından görülebildiğinden, bu bilgiler, yazıya editör tarafından eklenecektir. Yazılar sisteme eklenirken, yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.

Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az **200** en fazla **250** kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce öz (**Abstract**) bulunmalıdır. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az **3**, en fazla **5** sözcükten oluşan anahtar kelimeler (**Keywords**) verilmelidir. **Öz** metni Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile; **Öz** başlığı Georgia normal 10 koyu; genel ortadan; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Anahtar kelimeler (Keywords) Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Ana metin: A4 boyutunda (29,7×21 cm.), Word programında, **Georgia** yazı karakteri ile **10 punto**, genel sağa sola yash, girinti sol ve sağ 0, aralık önce **12**, sonra **12**, **satır aralığı 14** ile yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında **2,5** cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar **numaralandırılmamalıdır**. Öz ve kaynakça sayfası hariç, ana metin 5 sayfadan az olmamalı ve 30 sayfayı aşmamalıdır. Makale metninde paragraf başı **yapılmamalıdır**.

Dipnotta yer alan bütün bilgiler Georgia normal 8; genel sağa sola yash; girinti asılı 1 cm; aralık önce 0 sonra 0 satır aralığı tek ile yazılmalıdır.

Bölüm başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir; ancak otomatik numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablolar ve şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo özellikleri otomatik sığdır; tablo metinleri Georgia normal 9, genel sağa sola yash, girinti sol ve sağ 0, aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek ile yazılmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır.

Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Alıntı, manzume ve göndermeler: Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı, manzume ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntı ve manzumeler, Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek ile yazılmalıdır.

Metnin sonunda **Kaynakça** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için Georgia normal 10; genel sağa sola yash; girinti asılı 1 cm; aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek uygulanmalıdır.

Kaynak gösterme ve kaynakça kuralları için **APA** düzenine bakınız. (<http://www.apastyle.org>)

NOT: Sayın yazarlarımız, referanslarınızı gözden geçirmanız ve dergimizin yazım kurallarına uygunluğunu kontrol etmeniz gerekmektedir. Makalenizi dergimiz yazım kurallarına uygun olarak biçimlendirdikten emin olduktan sonra göndermenizi rica ederiz.

Çalışmalarınızda kolaylıklar diler, dergimize göstermiş olduğunuz ilgiye teşekkür ederiz.

STYLE GUIDE

Submissions are expected to comply with the following guidelines.

Authors are required to sign in to the Article Tracking System with their email addresses and chosen passwords to make submissions and keep track of the assessment process. All authors are reminded to **wait** until all referee reports are collected, because the system allows for **only one** editing after submission. If an author edits the submission based on the comments of one referee, and further editing is required after the second referee provides their comments, editing the submission a second time will not be possible.

Title: Title should be descriptive, relevant to the content, and written in **11 point boldface** type.

Author(s) name(s) and address(es): The title of the submission **must not contain** the name, title, institution and email of the author. Since the system administrator is able to view author names, these will be added to the article by the editor. Please make sure that the submission contains no personally identifiable information about the author. This is necessary for the referees to act in total freedom.

Abstract: Abstracts between 200 to 250 words, written both in English and Turkish, must be provided before the beginning of the article to briefly summarize the content. Three to five descriptive keywords must be provided after one blank line beneath the abstract. Abstracts must be written single-spaced, with **9 point** typeface, and indented 1 cm from right and left.

Main Body: Body must be in A4 format (29,7×21 cm.), typed in Microsoft Word or similar software with **10 point Georgia** typeface, with **full line spacing** and **12-point spacing** before and after. Pages must have **2.5 cm margins** on both sides and must not contain page numbering. The body of the submission, excluding abstract and bibliography, must be between 5 to 30 page. Paragraphs **should not** be indented.

Footnotes: Must be single-spaced and written with **8-point typeface**.

Chapters: Articles may be organized into chapters and subheadings for convenience, and these may be numbered if necessary.

Tables and Figures: Tables must contain a title and a number, and placed relevantly within the body text. Figures must be suitable for color printing. Figure numbers and titles must be immediately below the figure and centered.

Images: Images must be high-resolution, scanned at print quality, and placed relevantly within the body text. Images are subject to the same title conventions as figures.

Quotations and Citations: All articles must follow the citation and reference guidelines below. Incompliant submissions will be returned to their authors for correction. Quotations in the body text that are more than a few sentences long must be indented **1 cm.** from left and right:

Sources used in articles must be cited as follows in the BIBLIOGRAPHY section to follow the body text:

The **BIBLIOGRAPHY** section at the end of the body text must list the sources in alphabetical order of authors' surnames. Entries must have **hanging indent** (*Paragraph-Indents and Spacing-Indentation-Special-Hanging Indent*).

Refer to the **APA** style manual for citation and bibliography. (<http://www.apastyle.org>).

NOTE: Valued authors, please review your citations for compliance with the style guides of our journal; you are kindly asked to submit your articles after ensuring that they are compliant with the style guidelines of the journal.

We would like to thank you for your interest in our journal, and wish you success in your endeavors.